

Мамчуланы Дина

ИЧГИ
СЁЗЮМ

*Кюнде эримей, отда да джанмай,
Сууда да батмай, сакъланган тилим,
Бютеу джер джюзюн кыдырыб чыкъгъан,
Кёрген дунияны асланын, пилин.*

*Адебден башлаб, намысдан-сыйдан
Хоншугъа, тенгге этесе тигим.
Тенгизни тюбюн, джюрекни ичин
Суратлай билген, ой, закий тилим.*

Мамчуланы Дина

ИЧГИ
СЁЗЮМ

Назмула

Поэмала

Трагедия

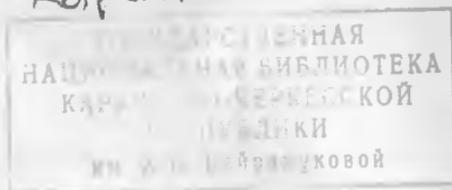
Къарачай-Черкес кърал китаб басма

ЧЕРКЕССК

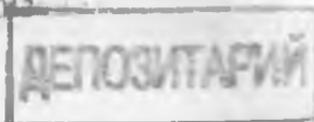
2013

В книге Д. П. Мамчуевой «Сокровенное слово» представлены стихи, поэмы, драматургическое произведение самого широкого поэтического диапазона. Автор делится своими сокровенными мыслями о жизни, об истории и современной судьбе родного народа.

Кара.: 6588

М 4702280200—8
9П1(03)—2013 8—2013

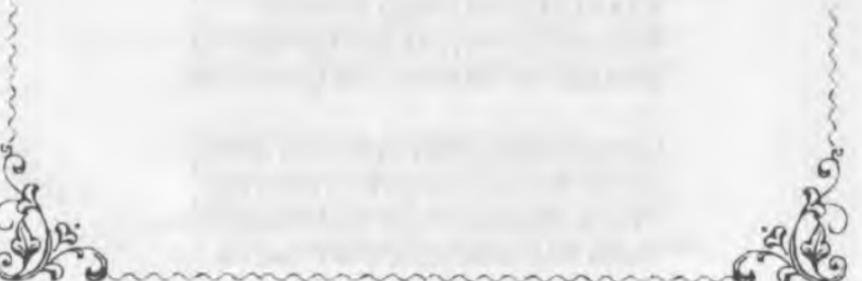
© Д.Т. Мамчуева, 2013

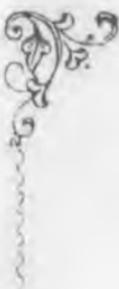
© Къарачай-Черкес
кърал китаб басма, 2013

ISBN 978-5-7289-0303-1

ҲАЗМУЛА

Ана тилим бла ушакъ

1

Къалайдан чыкъдынг, къачан сен туудунг
Джандан багъалы, ой, ана тилим.
Джерча тегерек бурула келген
Джашау магъанам, сен аркъа джигим.

Ана сют бла кирдинг къаныма,
Бурху джюрекни этиб пелиуан.
Сени бла ушакъ этген болурму
Къум тюзде баргъан эски кериуан.

Сени юсюнгден мен сагъыш этсем,
Сагъышым болур терен Байкалдан.
Сени билмесем, бу джарыкъ дуня
Къабыр болур эди асыры тардан.

Сени аллында бёрк алгъандыла
Джюзледен озуб, мингле бла джылла.
Ненча джюрекни къозгъагъан болур
Сени кючюнг бла этилген джырла.

Ийне гебенде джашырылгъанча,
Ала къалдыла ёмюр гёзенде.
Минги Тауубузну суу басхынчы
Бийлик этгенменг сен бу ёзенде?

Сени сюдюрген атам бла анам
Эртде кетдиле керти дунягъа.
Мюлк, рысхы къоюб кетмелле ала,
Сени бердиле манга саугъагъа.

Ма ол саугъаны тас этмез ючюн,
Къурман этерме кесими саудан.
Къалапеледен бери бир айтчы,
Къалай къутулдунг ол къадар джаудан.

Бизни джыл санау башланнганында,
Сен палахланы болдунг шынкъарты.
Монголла алгъын сагалладыла,
Бек къалджа болду джарсыуну арты.

Андан эс джыйыб, кёз да ачхынчы,
Асхакъ Тимурну къырды къылычы.
Сени юсюнгде кесин эсгертди
Дюрген аскерни ассы къылыгъы.

Таугъа, тюзге да джыйды къадаарынг,
Ана сют кибик акъ ана тилим.
Сени юсюнг бла ненча минг тёлү
Ажымсыз алгъанды ёмюрлюк билим.

Джерде джюрюген бютеу тиллини
Аны ичинде — джаныуар, чыпчыкъ,
Дунияда болгъан бютеу битимни
Аны ичинде — терк-тенгиз, ыпчыкъ.

Барыны атын табхан джан тилим,
Билир кюч къайда сени багъангы.
Джердешлерине айтханды Ататюрк
Сени юсюнгде асыл тамгъангы.

Ой, ана тилим, ой, тулпар тилим,
Сыртынгдан киши салалмад джерге.
Хансны чалгъанча, чалсала сени,
Алысын болуб сен чыкъдынг ёрге.

Эминаланы, къазауатланы
Сен юслери бла ёртенча ётдюнг.
Шаптал терекча бир ариу чагъыб,
Тейри нюрюнгю дунягъа тёкдюнг.

Ой, ана тилим, ой, батыр тилим,
Ёрюшден, тикден кьоркъмагъан тилим.
Бу мингджыллыкъны кьоз терегини
Бутакъларына энтда да илин.

2

Ой, ана тилим, кетген ёмюр бла
Таб болалмады аякъ алышынг.
Келген ёмюрге бир нюр джаусун да,
Этсин ол сеннге эм баш алгъышын.

Сталин сени онгсузгъа санаб,
Тутмакъ азабха ашырды узакъ.
Тёрт-беш джюз элге чачылдынг, хариб,
Сау онтёрт джылгъа салыныб тузакъ.

Бир устуккунг да къаллыкъ тюлдю деб,
Келген болуред аны кёлуне.
Аллахха оноу этерге излеб,
Буюргъан эди сени ёлюмге.

Ой, ана тилим, кьыркъ джаны болгъан
Тайчыкъса дебми, джойдула джаула.
Тору аджирлей кишнединг алай —
Титиредиле азиат таула.

Кьонгурау таууш этген ауазынг
Къум тюзлеге да суйдюрдю кесин.
Къазах къралны кьол аязында
Сен эрке болуб джюрюдюнг эркин.

Сен кьыргъыз, узбек тиллеге — кърнаш,
Тюркмен къралны тилине — эгеч.
Бал татыу этген, ой, ана тилим,
Сен тюрк тиллени — аллында эркеч.

Къум сабанланы сугъаргъан тилим,
Келдинг къайытыб сен тау элинге.

Гюл ийис этген, ой, ана тилим,
Тауусулмаз кямар тартхын белинге.

Айтыр сёзюмю ауузума салгъан,
Нартладан келген бурунгу тилим.
Акъялманланы сейирсиндирген,
Кёрген джашауну ёргесин, тигин.

Дунияда сенден багъалы затым
Болмагъанына тюшюннгенмисе?
Анча бир ёмюр джашаб дуняда,
Айтсанг а, кёбге тюрленнгенмисе?

Нени да орнун толтурдунг меннге,
Сени суйгенден энчи насыбны,
Къатымдан тюртюб, мен эрек этдим,
Сенден ёнгеге билмей тансыкъны.

Кюнде эримей, отда да джанмай,
Сууда да батмай, сакъланнган тилим,
Бютеу джер джюзюн кыдырыб чыкъгъан,
Кёрген дуняны асланын, пилин.

Залим тобланы, пыргъауунланы
Дууа этдирген обаларына,
Ой, ана тилим, шагъатлыкъ этген
Сууну, тенгизни къобханларына.

Юсюнгде болгъан ашхылыкъланы
Санасанг, болур эм узун тизим.
Къурман болайым хар тауушунга,
Аллах джаратхан, ой, ана тилим.

Адебден башлаб, намысдан-сыйдан
Хоншугъа, тенгнге этесе тигим.
Тенгизни тюбюн, джюрекни ичин
Суратлай билген, ой, закий тилим.

Ёлюмсюзлюкге тутармыса джол,
Алтын чабакъча, ой, сыйлы тилим.

Джуабынгы уа бир кёб сакъладым,
Ой, джан дарманым, ой, ана тилим.

Къаллай бир ачыу, джарсыу да чекдинг,
Джаханим отну ичи бла ётдюнг.
«Къаламны ал да, джаз назму», — дединг,
Узун соруугъа тез джууаб этдинг.

Къарачай бёрек

Хыны къан алыб кирдинг юйюме,
Сёз- дауур излеб, къарадынг меннге.
Джокъ менде терслик, билгеним джангыз:
Кёб джылны сени санадым тенгнге.

Шохлугъубузну къанджалбаш юйю
Тебреди кетиб ма гампигине,
Сагъышха кирдим, не къылыкъ этиб,
Мен къалай тийдим терс тиегинге.

Къолунгда сени джокъду къылычынг,
Къылычдан джити, ой, сени тилинг.
Бек сагалладынг ёз тёзюмюю,
Джюрекден тёкдюнг аны бар кирин.

Алай бир затны къалай айталдынг,
Сен адам болуб, мен болдумму ит?
Нек тынгыларгъа керекме сеннге,
Терслигим болса, тёзерме билиб.

Сеннге базманлыкъ этерге излеб,
Мен джарашдырдым кеси кесими.
Терк хазыр болуб, ауузуму ачдым,
Бир берейим да деб керегинги.

Керти дуниядан келгенча таууш,
Бир акъыл келиб, басды джюрекни.
Ой, дженгилликни юйю къурусун —
Тепсиге салдым исси бёрекни.

Кел, бир ауузлан, дедим мен анга,
Бек кёб кюйдюрюб патегенинги.
Къарыусуз болдунг, къара тер басыб,
Бир унут дедим, сёлешгенинги.

Джангы бышлакъдан къарачай бёрек
Исси тютюнлей тепси юсюнде,
Ашыкъмай олтур, сют шай этейим,
Дедим мен анга, аякъ юсюнде.

Алай бурулдум тюз урчукъ кибики,
Хан къонакъ келсе — олду этерим.
Аны олтуртуб тепси джанына
Бир рахат болду мени джюрегим.

Бир сейир къараб мени кёзюме,
Джерге джиберди къарамны акъырын.
Суууб къалады, бир аша, дедим,
Ачыууну да юздюм тамырын.

Тепсини юсюнде сахан табакъда.
Ол бёрекледен ашадыкъ бирге
Мени терслигим джокъду, дедим мен:
Ёмюрде ийнанма адам сёзлеге.

Тазады сеннге мени джюрегим,
Мындан ары да турлукъду алай.
Бир аман адам арагъа кирсе,
Кёб джыл кетеди зырафха джылай.

Дженгиллик этдим, кеч мени, деди,
Эки кёзюнде ойнай джыламукъ.
Мен этген кибики, сен меннге этсенг,
Болуред ара борандан сууукъ.

Бурунча болуб бизни арабыз,
Ашыра чыкъдым арбазгъа аны.
Къалай керексиз затлагъа кюе,
Халек болады адамны джаны.

Либжа этерме, тамбла сен келсенг,
Ол сен суйгенча, шибижи да атмай.
Сёз бер келирге, сакълаб турлукъма,
Деб къарады ол кирпик да къакъмай.

Айхай барырма къонакъгъа, дедим,
Ишден чыкъгъанлай къайтырма сизге.
Эслеген бары сукъланыр эди,
Насыбдан толгъан биз экибизге.

Сёзюме толу болургъа излеб,
Бардым къонакъгъа тауукъ да алыб.
Либжа да этиб, сакълагъан шохум
Эртделедеча тюбеди джарыб.

Бал-джауча болуб, биз айырылдыкъ,
Къатылалмады ингирги сууукъ.
Кёк да энишге бираз тюшгенча,
Джарыкъ джулдузла болдула джууукъ.

Хасаукада

Хасауканы айланч-буйланч джоллары —
Алгъын кибиб бюгюнде да халлары.
Эки тауну ортасында тар ёзен,
Худес суу да тартхан кибиб бал кюрен.

Сыйлы джерни джангыз къараб кёрюрге,
Айтыр ючюн андан хапар тёлюге,
Кюседиле кёз, джюрек да талпыныб,
Тарих отну джилтининден къабыныб.

Джол устабыз алимибиз Ибрахим —
Эсли адам, халал джан, керти хахим.
Барыбызны джыйыб элтген Умарды,
Тенглик ючюн отха кирлик тулпарды.

Хасаукагъа чыкыгъан джолгъа джетгинчи,
Сагъыш бизни артха узакъ элтгинчи,
Къарачайны Къадау Ташын ба этдик,
Джуртубузгъа къууанч, насыб тиледик.

Къадау Ташдан онг джаны бла таулада
Орналгъанды джигит уя Хасаука.
Тау ыпчыкълы эринледе терекле
Бюгюн да бередиле кёгетле.

Эки тауну аты бирге Хасаука —
Онг джаны да, сол джаны да Хасаука.
Этегинде малла рахат отлайла,
Мийигирек джугъутурла атлайла.

Кюн чыкыгъан джанында Уллу Хасаука,
Кюн батхан табада Гитче Хасаука,
Кертилик антха да, адамлыкъгъа да
Эсертме сакълаб сюелген Хасаука.

Патчах инарал Эмануэлни да,
Кесине ушагъан Къарачайны да
Къыл кёпюр бла ётдюрген Хасаука,
Джашау базманын сайлатхан Хасаука.

Зырма битген чёртлеуюкле былайда,
Алтын бетли таш дорданла къаяда
Ёмюрлени тахсаларын сакъларгъа
Ант этгенча илинелле къарамгъа.

Хасауканы ариулугъу, битими
Нюр джылыугъа бёлетеди бетинги.
Окъла, тобла учсала да былайдан,
Джангы джашау башланнганды айланчдан.

Акъылманла Эресейге къол бериб,
Эки арада гиреш тургъан буз эриб,
Шохлукъ джели урду тауну башында,
Ёзек барды Хасауканы атында.

Хасаукада ата-баба сырыбыз,
Хасаукада тамгъа — тарих ызыбыз.
Хасаукагъа ёрлейдиле тёлюле,
Хасаукадан башланалла ёмюрле.

Суратчы

Чомаланы Мекерге

Келгенди джылынг. Бетинге, санынга да
Салгъанды тамгъасын бу заман тейриси.
Алай а джюрек джилтинлейди алгынча,
Баш урады сеннге фахмуну тийреси.

Джюрегинг бичгенни суратлайды къолунг,
Къолунгу ызында уа — хунерлик бла байлыкъ.
Бу алтын къоллагъа, бу налмаз джюрекге
Дунияда бояула да этелле азлыкъ.

Кюмюш къарамынг кёзлеуню кёклюгюча,
Сен джерни къалынын, джукъасын да сездинг.
Зарлыкъны итлери таларгъа чабсала,
Алагъа аш бере, кечире да бездинг.

Джашадынг дунияда тынгыны тансыкълай,
Суратчы джолоучуду, ёмюр джолоучу.
Рахатлыкъ орналгъан джюрекде фахму джокъ,
Керти аты фахмуну — тынчлыкъ тоноучу.

Джашлыкъны ийнакълаб, къагъытха тюшюрдюнг
Окъа чепкени бла таулу къызчыкъны.
Тюз сокуб къаблагъанча, алай ушатдынг,
Къарамын, тюрсюнюн да Тахминачыкъны.

Заманны джюгенин бир тилли туталмаз,
Саркъар ол, саркъгъанча Къобанны толкъуну.
Ёзге, бизге ачыкъды бир зат: танылыр
Ёмюрле бетинден сокъмагъы фахмуну.

Ариу Тахмина да, къартлыкъ тюрсюн алыб,
Джашына, кызына, туугъаннга, туудукъгъа
Суратчы Мекерни хапарын да айтыб,
Сый берир закийле тууучу джуртуна.

Сен къуллукъ этдирдинг заманны фахмунга,
Кетмелле зырафха джашауну чакълары.
Нартлагъа ушагъан белгили суратчы,
Энтда да атарла хатынгы танглары.

Сыйынгы, багъангы ангыламагъаннга
«Ол джазыкъ» деген сёз келишеди бир таб.
Джаяу эсенг да, къой, сукъланма атлыгъа,
Заманны төреси болалыр сеннге джакъ.

Кишини тебермей, кишиге да ал бермей,
Ёлюмсюз джуртуна сен салдынг джолунгу.
Дунияны джарытыр акъылда аяусуз
Ишлетдинг джангкъылыч бояулу къолунгу.

«Ючкекен базарынг» поэма кибикиди,
Анангы сураты уа — балхам джанынга.
Къалай насыблыса — джанаса джудлузча,
Тазады сабийча джюрегинг халкъынга.

Сенича адамны юлгюге тутаргъа
Акъыл да, ангы да берилсе башындан,
Хо, мен да болур эдим керти насыблы,
Тууаред халкъым да дунягъа джангыдан.

Ау джаулуку

Сау тикген джаулуку сиз кёргенмисиз
Джангы келинни башында?
Сау эл багъасы къарачай джаулуку
Джюрюйдю таулу халкъымда.

Аны тамыры бек теренледе,
Чилле джолланы кьатында,
Сюйген кьызын кьачыргьанды улан,
Аллына алыб атында.

Юйге джетерге ышаннган тенги
Алгьанды кьызыны аллына,
Шам Кьарачайны адеб-намыс бла
Киши баралмаз кьатына.

Келинни юйге киргизген кече
Бетин джабханды ау джаурукъ,
Кьууанчлада этилген алгьышладан
Миллет табханды кюч-саурукъ.

Тукъум ичинде эм сыйлы амма,
Барыб келинни кьатына,
Аны кьучакълаб, ауун алгьанды,
«Келинчик» атаб атына.

Ау джаурукъну тюбюнде да джаурукъ —
Тюз кьашларыны башы бла.
Келинни, кёрюб, тенглешидиргенди
Кьайын анасы джашы бла.

Ариу келини болса сюеди,
Кьайын ана, не джашырыу.
Бютюн да бек кьууанады ана,
Халиси болса джарашыу.

Таза чилледен сау тикген джаурукъ —
Тау тазалыкьны шоркьасы.
Тас этмей, аны джетдирди бизге
Заман тейрини джоргьасы.

Тикген джаурукъла миллет бла бирге
Атланнгандыла сюргюннге,
Джаханимде да, кьууанч этдириб,
Ау болгьандыла келиннге.

Алан халкъымы ёзеги, десем,
Тилим, джуртум да, дерме мен.
Ой, ау джаулукъла, тикген джаулукъла,
Миллет мухурум, дерме мен.

Мени халкъымы кёб энчилиги:
Аланы ичинде – кюбюрле.
Ол кюбюрледе тикген джаулукъла,
Анала этиб нюзюрле.

Гокка хансладан чыпчыкъгъа дери
Тигилиб джаулукъ юсюне,
Намысны-сыйны белгиси болуб,
Айтылгъанд джерни джюзюне.

Тикген джаулукъсуз келин келинмид,
Зыр-зыр этмесе чачагъы.
Ау джаулукъну эски кюбюр бла
Бюгюн да барады ушагъы...

Эгерсе эди

От тюшсе, аны суу джукълатады,
Суу кюбуб келсе, анга не мадар?
Уллу гитчени, гитчени уллуну
Къачын этмесе, чамланыр къадар.

Сыйы болмагъан сый бермез сеннге,
Сеннге сый берген кёлтюрюр кесин.
Джашау — терекди, саудан — чапыракъ,
Ким да алалмаз аны хар дерсин.

Муратха ие болургъа кюсеб,
Ненча минг инсан кетди дуниядан.
Рысхыгъа, мюлкге кесин алдатыб,
Ненча минг джаннга джетгенди заран.

Бир адам салгъан мизамны терслеб,
Башха салады кеси джоругъун.

Кючюне базгъан азгъа кёбдю деб,
Ангылатады онглу болумун.

Эсгерсе эди адам бир затны:
Джашау дегенинг джалгъан болгъанын.
Кирпикни къагъыб ачхан чакълыгъа,
Инсан тас болуб, аты къалгъанын.

Эркелеталсакъ бир-бирибизни,
Игиден иги затларын ала,
Осал къылыкълы тиллилеге да,
Оюм этерча кечмеклик сала.

Ахыр кюндеча атлай хар кюнде,
Джаугъа, тенгнге да бералсакъ салам,
Къыямат кюнню сагъышын этсек,
Аман иннетни этерек харам.

Джерде джюрюген мен бир джюджючюк,
Бёрюню, айюню да кёре келген.
Ауурлугъуму иймей кишиге,
Кеси джюгюмю кёлтюре билген.

Гюнах этгенле кёбден кёб болуб,
Аны ючюнмю ауурду хауа.
Тил берилсе уа, не айтыр эдигиз,
Кёбледен къалгъан бу сейир таула.

Дюнлю дунияны бирди иеси,
Аны унутуб джашагъан – тонгуз.
Тамбла, бирсикюн не боллугъун да
Билялгъан олду, къуру – Ол джангыз.

Тохана огъай, джашау да борчду,
Берилгенича, алыныр артха.
Эмен терек да, гокка хансчыкъ да,
Кюл боладыла, тюшселе отха.

Мара элим

Джыр

Таулу атаны кёб болса да баласы,
Бир болады хар баланы атасы.
Кёреме да сени атамы кёзюнден,
Мара элим, чыкьмайса сен эсимден.

Мелхум Чапай сени тюнгюч уланынг,
Салкьын Кьойдан сени экинчи туугьанынг.
Кьызынга уа ариу Пристань атадынг,
Юйдегингден кьууаннганлай джашагьын.

Кюн таякьла суу алышмакь ойнайла,
Боркь-боркь эте, гара суула кьайнайла.
Кьол булгьайды тау киришледен Марам,
Оюлмазлыкь, бузулмазлыкь деу кьалам.

Мелхум Чапай сени тюнгюч уланынг,
Кьызынга уа ариу Пристань атадынг.
Таллыкь бла Холодный эгизлеринг,
Терк-тенгизча кёб болсунла тенглеринг.

Мара десем, Кьобан ёрге чабады,
Кьыш арада балий терек чагьады.
Минги Тауну джюреги терк урады,
Сау дуня да нюрюн бизге бурады.

Мелхум Чапай сени тюнгюч уланынг,
Салкьын Кьойдан сени экинчи туугьанынг.
Кьызынга уа ариу Пристань атадынг,
Юйдегингден кьууаннганлай джашагьын.

Эртде кетиб, кеч кьайтсам да, кьыйналма,
Кьонакь тюлме, тюлме кьонакь мен санга.

Керек болса, джер этекден джетерме,
Тюз джанымдан сайлаб юлюш этерме.

Мелхум Чапай сени тюнгюч уланынг,
Къызынга уа ариу Пристань атадынг.
Таллыкъ бла Холодный эгизлеринг,
Терк — тенгизча кёб болсунла тенглеринг.

Кел, кел, Джангы джыл!

Джуддуз суратлы, гокка оюулу
Акъ къарынг джерге берекет берсин.
Шам джуртубузну босагъасындан
Сени бла бирге игилик кирсин.

Кел, кел, энтда кёб кере,
Джангы джыл, джерни юсюне.
Кел, кел, адетинг бла кел,
Алгъыш этдире кесинге.

Сакъладыкъ сени сау джыл узуну,
Ашхылыгъынгы къызгъанма бизден.
Кел, къууанч эте, бол биргебизге,
Сюебиз сени таза джюрекден.

Сен саугъалагъа бютюн чомартса,
Хар бир инсаннга саулукъ, насыб бер!
Арбазлагъа къууанч тойла теджей,
Джангы джыл, бизге ойнай-кюле кел!

Чыммакъ къарынг бла берген саламынг,
Джюрегибизде алгъанды орун.
Багъалы, сыйлы Джангы джылыбыз,
Огъур аякъ бла башлансын джолунг!

Къоджакъланы Фатимагъа

Адебинг, намысынг юсюнде,
Тюбешдик биз джашау тенгизде.
Экибиз да барабыз джюзюб,
Кёб къуджур затлагъа да тёзюб.

Адамлыкъды джашау ёзеге,
Сен билесе аны бек ариу.
Ол шартха кертилей къалыргъа
Аллах берсин санга энтда къарыу.

Рысхы олду — тенгинг кёб болса,
Насыб олду — джюрек тазалыкъ.
Рысхылы, насыблы да адамса,
Кёб джылны энтда эт аналыкъ.

Туугъанынг — туудугъунг юйресин,
Насыбынг аллынга тюбесин.

Сен тизиминги алай джюрютесе

Байбанланы Нинагъа

Сенича къызла аслам туусунла
Шумер халылы халкъыма.
Сени таныгъанлы артыкъ разыма
Къарачай деген атыма.

Сен тизиминги алай джюрютесе,
Ким да тутарча юлгюге.
Мени эсинге тюшюргенинг сайын
Къарай бир тур сен кюзгюге.

Сюйюмюнгю, ариулугъунгу да
Аллах сакъласын юсюнде,

Кийик саулукълу, узакъ ёмюрлю
Болгун сен джерни джюзюнде.

Сакъламагъанлай бир насыб келсин,
Аллах къуру да игисин берсин.

Хурметге, нюрге батсын ёмюрюнг

Абрекланы Любагъа

Халкъымы сен тау кёллю къызыса,
Ёхтемлик къошхан джазыу бетине.
Сени аллында шежде къылыргъа
Кюн таякъ сыйгъа санар кесине.

Халкъым дей, билген уллу насыбды –
Анга керек кюн эринмей тургъан.
Къаллай бир сыйды адам инсаннга
Тарихни чархын аллына бургъан.

Сен, шам халкъымы махтаулу къызы,
Аны амалтын кирликсе отха.
Керек болгъан кюн миллетинг ючюн,
Саллыкъ да тюлсе джанынгы артха.

Тилим-тиним деб, къайгъыраса да,
Мен аны ючюн базама санга.
Уллу тенгизде алтын къайыкъча,
Бир сейир джанса, ийнан, сен анга.

Тири, болумлу, айхай, билимли –
Ол баш дараджа джашагъан джаннга,
Эки къолу бла бергенди Аллах
Бар игиликни къызгъанмай санга.

Ауруу-талау да сенден кенг болуб,
Бир джарыкъ ётсюн сени ёмюрюнг.
Сыйы болмагъан сый бере билмейд,
Сый берген болсун кыйын кёрюрюнг.

Багъалы тенгим, кёбдю айтырым –
Хар асыл шартны табама сенде.
Насыб тенгизде балыкъча джюзюб,
Джулдузунг да джансын мийик кёкде.

Муратларынга сен ие болуб,
Алим атынгы джюгенин бошлаб,
Миллет хазнагъа къошхан юлюшюнг
Джангы сый табсын бюгюнден башлаб.

Сау бол, дуниягъа туугъанынг ючюн,
Сау бол, халкъынга къуллугъунг ючюн.
Темирден кючлю болсун тёзюмюнг,
Хурметге, нюрге батсын ёмюрюнг.

Джангы джылгъа джыр

Джангы джылны байрагъы
Чууакъ кюнде чайкъалсын,
Мыдахлыкъны къобаны
Бизден узакъда къалсын.

Халкъыбыздан, Джангы джыл,
Барды санга аманат,
Узакъ-джууукъ джерледе
Джашагъан ахлуланы
Барысына джай къанат.

Хар бюртюгюн эки эт
Тауда ёсген сабанны,
Аманлыкъдан къоруула
Джерде хар тюз инсанны.

Аджашханнга болуша,
Кел, Джангы джыл, кел, джерге.
Игиликни бери эт,
Саулукъ-насыб бер бизге.

Сюйгенлени бир этиб,
Джарсыуладан сакъла кенг.
Сабийлени кёб этиб,
Миллионнга джетдир сен!

* * *

Къая рандан кийик эчки къарайды,
Уучу аны кенгден, къараб, марайды.
Атады да — окъ эчкиге тиеди,
Джарлы эчки къая рандан кетеди.

Улакъчыгъы ёксюз къалыб джылайды,
Мыдах джелчик аны башын сылайды.
Кийик эчки тар ёзенде сойланад,
Уучу энтда кийик мараб айланад...

* * *

Бу хаух дунягъа къонакъгъа келиб,
Нени да чегиб бир кесек заманнга,
Болджалы джетгенлей, джолу кесилиб,
Белгисизликге батарыкъ адамгъа

Кёб керек тюлдю — билсе эди аны ол,
Кеси кибикге джетдирмез эди къол.

Насыблымыса?..

— Насыблымыса? — деб сордунг манга.
Мен соруунгу ангыламадым.
Дагъыда сордунг къайтарыб талай,
— Кимге сораса? — деб тынгыладым.

— Тиширыугъача сормайма, — дединг,
Поэтге санаб сорама санга.
Насыб дегенден хапарынг неди,
Андан не себеб болады джаннга?

Насыб кючлеген джюрек къаллайды,
Кюн туруш кибик джарыкъмыды ол,
Джерде джюрюшюн ачыусунмазча,
Мамукъ тешелиб алаймыды джол?

— Сен аллай джашау къайда кѳргенсе?
— Джазыу таурухдан кериди узакъ.
Шекерни туз татыуун сезерсе,
Бара баргъанда болмасанг тумакъ.

Сен айтдынг манга бек сейирсиниб:
— Насыблы тюл эсенг, нексе да поэт?
Сен бир зат билиб алгъанса къалам,
Кѳлюнгию ач да, бир тюз джууаб эт.

— Таза джюрекден айтханнга сана,
Поэт тюл эсенг, къууан да, той эт.
Эшитгенмисе кеси дуниянга
Насыбдан юлюш алгъан бир поэт.

Поэт насыбны кѳрмейди къараб:
Джаханим отну кириб ичине,
Бютеу ѳмюрюн алай ѳтдюред,
Хар баш кѳлтюрген анга илине.

Насыб бла поэт — эки джау аскер,
Бири-биринден артха къалмагъан.
Поэт — бушуугъа ишленнген ышан,
Этген мураты чыртда толмагъан.

— Да нек болдунг да сора сен поэт,
Сайлаб алсанг а башха бир джолну?
Насыб бермеген тюрлю санагъат
Неге керекди, деб силкдинг къолну.

— Сен тюзсе, — дедим, джукъ да айталмай,
Не айтырыкъма сен насыблыгъа.
Поэтлик манга сорулуб келсе,
Бериб иерем кёк къанатлыгъа.

Алыб кетеред келген джерине,
Мен да къалырча танымай аны.
Менден ёзге киши кёрдюю
Поэтде насыб излеген джанны.

Элни оноуун этиучю

Ой, этме, этме элни оноуун,
Ой, джарлы инсан, бил къарыуунгу.
Бар эсе, сени аллай мадарынг,
Сюйгенингча бир эт сен джазыуунгу.

Юйюнгю ичин дауур кючлесе,
Къачыб чыгъаса андан орамгъа.
Юйюр къаугъаны шаушаталмагъа,
Къалай айтаса сен сёз адамгъа.

Сени сёзюнге тынгылаб тургъан
Ётюрюгюнге бурады тирмен,
Бу миллет ючюн джашай кёреме,
Деген акъылгъа батады терен.

Элни оноуун этиб бошаргъа,
Тил джауунг къуруб, арыйса тамам.
Юйюнге алай джыйылыучанса
Кече ортагъа джетише заман.

Юйдегинг бютеу арыб джукъласа,
Сен да киресе келиб орнунга.
Къах-къух этгенлей тангнга чыгъаса,
Ушхууур ийис ура бурнунга.

Танг атар-атмаз, биягъы дауур
Табады орун сени юйюнгде.

Кийиниб, алай дженгил къачаса,
Болгъанча джоргъанг сени тюрбюнде.

Юйдегинг да кёрмеди сени
Сёзюнг керекли болгъан заманда,
Энди оноунг шайгъа тийишмей,
Кечим излейсе кетиб орамда.

Алай-былайды, дегенни айтыб,
Кёб ауаз бердинг элни аллында.
Къара къаргъала, айланыб келиб,
Тогъай бурулдула сени башында.

Сюйюбмю болдунг сен орам башчы —
Кесингден башха билген джокъ аны.
Къайда айланса да, бармыд башхасы
Кечинмек табса джарлыны джаны.

Кесинги насыблы джаннга ушатыб,
Керти болумну бек кёб джашырдынг.
Къара тер басыб, ашыгъыб джетди
Бир кюн ингирде эм гитче джашынг.

— Наркотиклени табхандыла да,
Милиция сени чакъырад юйге
Дегенлей баланг, табсыз джунчудунг —
Тешиги болса, кириренг джерге.

Бар ётюрюкню ахыры — тутум,
Бир керти сёзю болады эрни.
Кесинге оноу этмезча эсенг,
Джарсытырса сен джумушун элни.

Мухаджирлени зикири

Сыйлы Аллах, сен джол бер
Санга ышанганлагъа,
Уллу Аллах, сен онг бер
Тюркге атланганлагъа.

Аллах, Аллах сен сакъла
Мухаджир болгъанланы,
Аллах, Аллах, сен джакъла
Джолунгда баргъанланы.

Я Аллахым, разы бол
Санга шежде бергеннге,
Я Аллахым, нёгер бол
Ийман-дин излегеннге.

Уллу Аллах, джазыкъсын
Юйсюз-кюнсюз къалгъанны,
Сыйлы Аллах, сен тюзет
Джуртдан кетиб баргъанны.

Аллах — биз джазыкъланы
Этегингден айырма,
Аллах — биз хариблени
Джарты джолда къалдырма.

Я Аллахым, сен сакъла
Къарачайны юзюгюн,
Я Аллахым, хар кимге
Бер кесини тюзлюгюн.

Я Аллахым, кечим сал
Хар гюнахлы инсаннга,
Уллу Аллах, къошакъ эт
Сууаб тургъан базманнга.

Сюйдюм адамны

Барындан ачы, барындан халек
Болду дунияда ахыр сюймеклик.
Къалай къыйынды кюмюш къалада
Сени бла шагърей бола билмеклик.

Сынамым да бар, кючюм да джетер
Джетекле бла уруш этерге.

Ётјом да кьалын, джилтиним да бар,
Алай джокъ кёпјур сепнге ётерге.

Таурухда кибик алай мийикди
Ташдан ишленнген арада ол тау.
Адамла джукъ да этелмезелле,
Уллу Аллахдан салыннганды дау.

Мен сёз бергенем джерни юсюнде
Кьарамазгъа деб, бир эркишиге.
Джылым келгенди деб, тура эдим,
Кеч болгъанды деб, эр суюмекликге.

Кьолума мынчакъ алып заманым
Джетген кёзюуде тјубедим сепнге.
Кьалай кјорешдим, кьалай изледим
Кишен салыргъа мен джюрегиме.

Алай джашырдым дјюню-дуниядан
Кьылышча джаннган джан сезимими.
Бир тилли аны сезалмаз эди —
Кьайры сугъайым мен кёзлерими.

Ма ол кёзлеге керекмиди сёз —
Кьычырадыла суюмеклигими.
Джагъы болмагъан джалан сезимим
Кьалай кјучлединг шош джюрегими.

Хапарда кибик алай уллуду
Арабыздагъы джыламукъ тенгиз.
Кесими сепнге алдатыр кибик,
Огъай, тјюл эдим мен алай эссиз.

Мен танымагъан башха дуниядан
Чыкьгъанынг ючюн, болдунг сейирлик.
Бизни Джаратхан кьыямат кјюнде
Суюгеним ючюн этер тёрелик.

Суюгеним ючюн кесим джарсыдым,
Бир кёб азабны салыб кьадарым.

Къумурсха, пил да этиб такъыйкъа —
Бир чексиз-учсуз болду хапарым.

Ах, джашлыгъымы бир бек кюседим —
Базыныр эдим келир кюнлеге.
Ахыр суймеклик, ахыр урушча,
Заман бермеди сеннге туберге.

Кёкге къарайма мен къысха-къысха,
Чамландырдыммы деб андагъыны.
Кеси кесимден къачхынчы болуб
Джашайма, билмей, таб, къайдагъымы.

Ахырат кюнню сагъышын этиб,
Хазырларыкъма мен джууабымы.
Изин келирин сакълаб джашайма,
Кёкге бургъанма мен къулагъымы.

Агъач болмазма джахил ёртеннге,
Суймеклик — джашау — билгенме аны.
Ёлюмге эгеч болмаз ючюннге,
Энтда бир кере суйдюм адамны.

Суймеклик болгъан джюрекде джанар
Нюр джангкъылычны джети бояуу.
Суймеклик бла багъылыр, джангыз
Инсанны огъай, джерни къыяуу.

Джюзюк

1

Джашлыгъымы ахыр белгиси
Болуб тубединг джашау джолумда,
Джетегейли джулдузча джаннган —
Сен берген джюзюк мени къолумда.

Джашаууму ахыр ауушу
Болур ючюнмю излединг мени,
Бата туруб, кюн къыздырады —
Ма ол кёзюуге ушатдым сени.

Ышанмакълыкъны төресиди,
Суймеклик белги тюлдю джюзюгюнг.
Суу ызына къайытхан кибик,
Къайытыб келир энтда тюзлюгюнг.

Джюрегинге олду джарагъан —
Мен джангыз болдум санга ийнанган.

2

Таза накъут-налмаз джюзюгюнг —
Бир сыйлы кюнде этилген саугъа.
Тилегинги мен къабыл этиб,
Тик къабыргъа бла чыгъардым таугъа.

Терк-тенгизде джюзген кеменги
Отлукъ джаууна санадынг мени.
Кеменг сууда батмаз ючюннге,
Отлукъ кюч болуб тебердим сени.

Сансыз келиб, къанат битдирдим,
Сени къарыуунг таркъайгъан кюнде.
Атынгы да ёрге тургъуздум,
Къатышыб, аунай тургъанлай кюлде.

Джюрегими билиб тюзлюгюн,
Ма аны ючюн келди кёрлюгюнг.

3

Джюзюгюнгю сыйлы ташлары
Джылтырайдыла кюнде бир ариу.
Джюрегими къан тамырлары
Таба болурла аладан къарыу.

Адамлыкълыкъны мухуру, дейим,
Башха тюрлю сёз джокъду ангымда.
Тюз тенгликни таза тамчысы
Кёбге сакъланыр мени къанымда.

Къадар джолну къайры бурса да,
Бургъанлай турсун бушуудан кери.
Дух ийисге бѣлениб къалдым
Сени джюзюгюнг тюшгенли бери.

Тахсаланы кюбюрчегинден
Чыгъыб, джашайбыз ёмюр чегинде.

4

Ол атламны этдирген болур
Айырылыуну сезген джюрегинг,
Сейир джюзюк, сезим къаладан
Къарны, кюртню да сыйпаб кюрединг.

Эсли адам шагъатлыкъ этер —
Сѣз да, алтын да тюрленмейдиле.
Патчах саугъала тюз инсаннга
Алай бошуна берилмейдиле.

Ёмюрлюкге къаллыкъ саугъаны
Патчах кишини къолундан алдым.
Ангылатдынг, айталмасанг да,
Тарих китабха сени мен салдым.

Оюмум этди къурманлыгъын —
Барды юсюнгде акъылманлыгъынг.

5

Джюзюгюнгю сен, ийнан, алай,
Джоймай сакъларма кетгинчи ёлюб.
Ахыр джолгъа тебреген кюнде
Рахат болурма мен аны кёрюб.

Джер башында алай джашадым:
Ышанмакълыкъны тюртмей юсюмден.
Айтханамы толтурур ючюн,
Къоркъмай дунияны ауур джюгюнден.

Ол затлагъа шапагъат болур
Мени къолумда сени джюзюгюнг.
Меннге сый бердинг — сыйлылай къал,
Узун, узакъ да болсун ёмюрюнг.

Джюзюк, алыб, салдынг къолума,
Биз айырылдыкъ — хар ким джолуна.

Кёралмасанг — сокъурса

— Тюз джолдама, — деб турдум да кесиме,
Тюз болумну ангыладым кечирек.
Джангылмагъан адам джокъду бу джерде,
Сени аллынгда болгъанма мен терсирек, —

Дединг меннге, джюрегинги ачыб сен,
Шагъатларынг бар эдиле къатынгда.
Сейирсиндим ол кюн сеннге бек уллу -
Аллай шартны кёрмегенем къанынгда.

Уллу кёллю болгъанынгы билиб мен,
Аллай затны сакъламайын тургъанлай,
Ол сёзлени сенден эшитгенимде,
Алай болдум — танг джарыгъы ургъанлай.

«Айтымланы джангылыбмы айтдынг сен,
Алаймыды, огъесе керти кёлюнг», —
Деген сагъыш бир да келмей эсиме,
Кечмекликни туудурду сени сёзюнг.

Кечдим сени, кёб адамны кечгенча,
Кёб инсаннга тилегенча тиледим:
«Аллах, муну сен тюз джолдан тайдырма» —
Керги алай болурун да изледим.

Разылыкъны кёзлеримде кёрдюнг сен,
Кёб да турмай атландынг узакъ джолгъа.
Кёрлюкмеми, кёрлюк тюлмеми сени,
Мен билмейме — чархым бурады алгъа.

Мен да кимме? Сенича бир алджагъан,
Джангылыч бла халатдан толу арбам.
Арабызда алтын джууургъан болса,
Ийнан, аны сенден кесиме тартмам.

Ма алайды, билсенг, сеннге иннетим,
Ол оюмгъа биз джетишдик кечирек.
Къыйналыуну абындыргъан дерслери
Экибизни да этгенди эслирек.

Кесин тюзге санагъандан хайыр джокъ,
Терслигинги кёралмасанг – сокъурса.
Бир джанындан къарагъанны бетинде
«Терссе» деген магъананы окъурса.

Джолда джюрюб, абынмайын ким къалыр,
Аны ючюн керекмиди сюзерге.
Мен таныгъан адамладан бир тилли
Чыгъыб барыб турмагъанды тюз ёрге.

Абынган да, джыгъылгъан да этерге
Берилгенди джашау джерни юсюнде.
Терслигинги, бу дуняда кёралмай,
Табсыз болур, кёрсенг джерни тюбюнде.

Алгъындача кюеди джюрек

Кёзлериме мен кёзлюкле салгъанма,
Джыйрыкълагъа орун бере джаякъда.
Алгъынлада миниучю табанла да
Аз кёрюне башлагъалла аякъда.

Чачымы да кюмюш тюгюн санаргъа
Заманым да, къарыуум да джеталмаз.
Джашау салгъан тамгъаланы юсюмден,
Не эришиб кюрешсе да, джел алмаз.

Эсими да, ангымы да джол ызы
Алгынладан узакъ башха тюрлюдю.
Къарамым да джашлыгъымы джазындан
Ауангысы къалгъанына юлгюдю.

Тюрленмейин тургъан джангыз бушууду,
Джашлыкъдача марайды джюрегими.
Садакъларын джан тамыргъа батдырыб,
Алгын кибики бередиди керегими.

Алгындача кюе билед джюрегим —
Такъыйкъагъа да болмайды сериуюн.
Бир кёргеенг джарсыуну, керпеслениб,
Къолларын, аякъларын да кериуюн.

Санлада уа бурун къарыу джокъ эсе,
Джюрекде уа не ишлейди ол джашлыкъ?
Эшиклени ачхан эсем къачыма,
Аны бла нек келмедиди сансызлыкъ?!

Не затдан да иги артха къалсам да,
Къыйналыу бла ал бермейме кишиге.
Джашау сынам эталмайды болушлукъ,
Сейирсиниб ёлеме мен кесиме.

Джашлыгъымда кёб керексиз затлагъа
Кюйгениме уллу бушуу этеме.
Бюгюнлюкде джарсыу бла бетлешсем,
Джашлыкъдан да аман халгъа джетеме.

Тоба-тоба, къуру менми тюрлюме,
Дюнлю- дуния алаймыды огъесе?
Къайры барыб, къайда излерге керекди
Джюрегингде тынгы деген джокъ эсе?

Ариулукъ бла субайлыкъ къорагъанча,
Къораса, хо, бушуу деген джюрекден,
Джаратырыкъ болур эдим кесими,
Къартлыкъ, келиб, шош тюшсе да эшикден.

Сюймекликди аты

Джанады джюрекде бир джулдуз —
Джашаугъа сюймекликди аты.
Ол затны сезалгъан инсанны
Насыбы боллукъ тюлдю джарты.

Джашаугъа сюймекликди джерде
Инсаннга джумушун баджартхан.
Джашаугъа сюймекликди, ийнан,
Дуниягъа баланы джаратхан.

Сабийин анагъа сюйдюртген,
Амандан игини айыртхан,
Джашаугъа сюймекликди джерде
Адамлыкъ шартланы сайлатхан.

Мизамны, джорукъну тутдургъан,
Джаз келсе, терекни акълатхан,
Джашаугъа сюймекликди, ийнан,
Адебни, намысны сакълатхан.

Джыгъылмай атларгъа юретген,
Тамбланы сагъышын этдирген,
Джашаугъа сюймекликди бизге
Дунияда кёб затны кечдирген.

Джыгъылсанг да, ёрге тургъузгъан,
Джашаугъа сюймеклик туудургъан,
Адамлыкъды, ийнан, адамлыкъ,
Адамны адамгъа ушатхан.

Кетме

Джыр

Д ж а ш :

Ариудан джулдузгъа ушагъан,
Тюз мёлекча алай джашагъан,
Бир кюн бир мен санга тюбедим,
Насыбдан толургъа изледим.

К ы з :
Джигитден тау кыуша ушагъан,
Хар кимге болуша джашагъан,
Бир кюн бир мен санга тюбедим,
Негеринг болургъа изледим.

Д ж а ш :
Заманны патчахы болалсам,
Мен аны ызына буралсам,
Терк джетерем сени къатынга,
Миндирирем акъджал атыма.

К ы з :
Заманны бийчеси болалсам,
Мен аны кёгюнде учалсам,
Бил, къоярем сени къатыма,
Олтурурем акъджал атынга.

Д ж а ш :
Акылынг, болумунг сёзюнде,
Адебинг, намысынг юсюнде,
Кесинги дарманнга кюсетдинг,
Чыдаргъа, тёзерге юретдинг.

К ы з :
Сынаугъамы бергенди къадар,
Биз бирге болургъа джокъ мадар,
Мен кетеме, башхады джолум,
Хауада созулгъанды къолум.

Д ж а ш :
Кетме сен, энтда бир къарайым,
Бетинги джюрекге салайым,
Тауланы оноугъа джыяйым,
Айт, сени мен къалай тыяйым.

К ы з :
Къобанны суундан да уртла,
Шо, къыйналма, рахат бир джукъла,
Мен келирме санга тюшюнде,
Биз чабарбыз алан тюзюнде...

Насыбынг ташайды

Джай тангны джарыгы
Къарады джазынгдан,
Мен санга ийнандым,
Атландым ызынгдан.

Бир сейир дуняда,
Бир уллу кемеде,
Экибиз да джюздюк
Насыбны төрюнде.

Ёмюрлюк насыб джокъ
Бу джерни юсюнде,
Булутла чыкъдыла
Джюзерге кёгюнде.

Ёрюзмексе, дедим,
Къарадым кёзюнге,
Сёзюнгю кыызгандынг,
Джер сала тёзюмге.

Мен танымай къалдым
Сени бир кесекге,
Къаргъа ачы кычырды
Терк къонуб терекге.

Алай нек джунчудунг,
Нек къоркъдунг бушуудан?
Иш бармаз аллына
Тынгылаб туруудан.

Насыбны ашырыб,
Къарадынг кёзюме,
Атма эс, дедим мен,
Тынгыла сёзюме.

Сынауу джиберди
Биягы къадаарынг,
Насыбны джетерге
Бард сени мадарынг.

Ур кьамчи атынга,
Бар сен кьуш учханлай,
Шо, бир чыкъ сен джолгъа
Мен кьараб тургъанлай.

Ашыгъыб атынгы
Джашырдынг бауунга,
Мюйюшге кысылдынг,
Джол кесер орнуна.

Нек ийнанмадынг сен
Мен айтхан сёзлеге,
Нек керек эдинг сен
Сынаугъа тёзmezге!?

Бошладынг кьолланы,
Сууутдунг джюрекни,
Тынчлыкъны онгсунуб,
Унутдунг кюрешни.

Иги ийнанмай манга,
Сокьурандынгмы артда,
Насыбынг ташайды,
Джеталмазча атда.

Ой, кьарама манга,
Къыйнадынг мени бек,
Ёлюр от кьуюлгъанча,
Дуу джанады джюрек.

Мен санга ийнандым,
Сен ийнанмадынг нек?
Насыбдан да тоюб,
Сойланды сарыубек.

Ма барады ычхыныб,
Тарпанынг бауунгдан,
Ёкюнюу баласы
Шош тутду кьолунгдан.

Мен санга ийнандым,
Джангыртыб уямы,
Сен мени алдадынг,
Къаралтыб дуниямы...

Келесе тюшюмде

Келесе меннге тюшюмде къонакъгъа
Къараб кёрюрге табмазлыкъ джашлыгъым.
Тюшюмден уяныб къарасам дуниягъа,
Джерни тегерек бурдурад тансыгъым.

Сени багъангы билмеген заманда
Биз бирге айландыкъ арытыб джолланы.
Кетериксе деген умутну чиркитиб,
Бек сууукъ узатдым мен сеннге къолланы.

Сени багъангы ангылар кёзюуде
Къарадынг, къол къагъа, айрыны башындан.
Сени тыяргъа бир мадар табалсам,
Чабарем тюртюб къаяны аллымдан.

О, сау бол тюшюме келгенинг ючюн,
Джюрек отуму ышыра кечеде.
Онгсунмай ачама эки кёзюю,
Сени узакъгъа ашыра тюнюмде.

Джашлыгъым, джокълайса мени тюшюмде
Мийикден къарагъан элим бла бирге.
Элим бла сени алгынча табсам,
Сукъланмаз эдим дунияда кишиге.

Элим да барады акъырын чачыла,
Адамы, сабийи да аздан аз бола.
Чыгъанакъ кючлеб къоймасын, дейме
Сабийле ойнаучу ол джашил тала.

Къонгурау таууш этиучю муратым
Къайсы баразагъа болгъанса урлукъ?
Ат кишнегенча кишнеген джашлыгъым
Заман — гинасууму этгенди зорлукъ.

Тюнден тюшюмю сайлатхан кюнлерим
Сизни къыстаргъа кючюм джокъ ангыдан.
Артымда терк-тенгиз, аллымда у — не бар?!
Ётюб тебрегенме къарлы тауладан...

Кёгюрчюн

Барды, барды бир кёгюрчюн джюрегимде,
Учуб чыгъыб кеталмайды мийик кёкге.
Айтыр сёзюм айланады тил учумда,
Дуния бары сыйыннганды ууучума.

Джетегейли джети джулдуз джаннган кёкге,
Джангкъылычны нюр тогъайы тургъан чекге
Къалырбызмы джеталмайын биз экибиз,
Тоюбузгъа джыйылмазмы тау элибиз?

Керилгенме садакъ атыб джиберирге,
Тюшген джери мекям болур экибизге.
Къар тюбюнден джангкъоз чыкыгъан сейир джерде
Табылмазмы бир болургъа мадар бизге?

Кёкню джети къатына да ётер кибик,
Джети ёмюрню джукъланмайын кетер кибик,
Учургъанма джюрегимден бир джилтинни,
Бошлагъанма бек термилген илипинни.

Барды, барды бир кёгюрчюн джюрегимде,
Учуб чыгъыб тебрегенди мийик кёкге.
Тыяйым деб, кюреширик тюлме энди,
Къайры суйсе, ары учсун — дуния кенгди.

ΠΟΕΜΑΛΑ

Эски джуртда

1. Къызыл кёпюр

Къызыл кёпюр Къобан сууну юсюнде,
Эски болуб, ушайды таш ёмюрге.
Кёб тюрлю дунияланы ичинде
Ненча адам миннгенди бу кёпюрге.

Тенглени да, джауланы да кёргенди
Темир кёпюр — не затха да сезимли.
Фашист окъла салгъан тобла туралла
Ма бюгюн да къулагъында тэзюмлю.

Ма къарагъыз, ма кёрюгюз, дегенча,
Джашырмайды, ачыкъды хар неси да.
Темири тот, агъачы да кёб сыныб,
Къарт къатыннга ушагъанды кеси да.

Аны этген джашны эсге тюшюре,
Айтадыла Къарачайны къартлары:
Сюйген къызы ючюн ишлегенди деб,
Ма алайды бизге джетген хапары.

Ол кёзюуде миллет бу ёзенледе,
Джюддю тебе къозгъалгъанча, къозгъалыб,
Джангы джашау берген байракъны алыб,
Адеж атха баргъанды бек къадалыб.

Заман бизни, биз да аны истемей,
Узакъ кетиб, къарайбыз ызыбызгъа.
Тарихибиз терс джазылыб къалгъанд да,
Ачыу болуб, джетгенди джаныбызгъа.

Тарихибиз — алтынны бюртюклери,
Биз аланы арый билмей излейик.
Къарачайны Къадау ташын, Къобанны,
Аллах, бизге кюсетме, деб тилейик.

Къарачайны Къадау ташы болгъанча,
Къобанны да Къадау ташы болгъанын
Бюгюнлюкде кёбле биле болмазла —
Билмегенлик салыр артда заранын.

Билгенинги сен этерсе аяулу,
Билмегенинг — джахилликни белгиси.
Джахилликни къол ызы бла сюртюлюб,
Тас болгъанны джетишеди юлгюсю.

Тарихибиз, ырхызыбыз кирсизди,
Кирсизден да озуб дженге джигитге,
Урлатмайыкъ бир бюртюкню, бир чыкны,
Барын, джыйыб, салайыкъ биз киритге.

2. Джазлыкъ

Иннет сингиб барыбызгъа,
Къауум болуб чыкъдыкъ джолгъа.
Алда барады Ибрахим —
Билген алим джурт тарихин.

Къызыл кёпюрге джетгенбиз,
Къызыу ушакъгъа киргенбиз.
Толу хыйсабы кёпюрню —
Джазыуу ётген ёмюрню.

Аны кибик керек болмай,
Джарсыудан да толуб толмай,
Озгъанлагъа къууанады,
Алай бла джубанады.

Нафисат минди кёпюрге,
Аны несин да кёрюрге.

Ол ётдю ары джызылдаб,
Кёпюр турады тынгылаб.

Биз да тизилдик ызындан,
Къобан толкъунла кызыудан,
Чепкен сокъгъанча баралла,
Къызыл кёпюрге къарайла.

Айландыкъ ары-бери да,
Къуюла юсден тери да,
Тюшдюк да кёпюр аякъгъа,
Ышарылдыкъ кюн таякъгъа.

Джыйдыкъ чегет алмачыкъла —
Ала гитче аммачыкъла.
Мыстыдан ёлген бирчикле,
Джабышыб букъу кирчикле.

* * *

Умар, бизни джыйыб ызына,
От алдырды машинасына.
Къызыл кёпюрню ётдюк сагъышлы,
Къачан эсе да уллу ныгъышлы
Болгъан тау элге ёрюш джолубуз,
Джалан да тюлдю, огъай, къолубуз.
Умарны сурат алыучусу,
Къауумну барды джазыучусу.
Кёзле джити, джюрек да ётгюр —
Аллыбызда ташайгъан ёмюр.
Тар ёзен бла барабыз ёрге,
Къадар бизни бошлады тёрге:
Огъары джаны къалын чегет,
Болур анда кёб бишген кёгет.
Тёбен джаны бир чауул ёзен,
Тюзге чыгъар кёб барыб тёзген.

* * *

Малчы киши джер излей барыб,
Джаз джылыуда былайын табыб,
«Джазлыкъ» деген анданмы чыкъды,
Джазмы кышны былайда джыкъды?!

* * *

Ой, Джазлыкъ, Джазлыкъ — сен таза хауа,
Эм кирсиз булут юсюнге джауа,
Солугъаныбыз этеди азыкъ,
Сени билмеген керти да джазыкъ.

Къалай ариуса, ариуса Джазлыкъ,
Хауанг, сууунг да келгеннге азыкъ.
Юй орунла бла эски стауатха —
Къарагъанча болдум оюлгъан Схауатха!

3. Тапнала

Эркишини эри чалкъыды дегендиле,
Бу бек кыйын ишни сыйлы кёргендиле.
Аякъ тутмазлыкъ джерде чалкъы чалгъандыла,
Джерни «чачын» джулкъуб, мал аш алгъандыла.

Ма аллайды халкъым — чыртда къоркъмагъан ишден,
Чалгъанды, турса да аякъ юсюнде кючден.
Антау гебенлени сюей билген халкъым,
Бу тау ёзенледе болур сени хакъынг.

Бюгюн да Джазлыкъда — Эски Къарачай джуртда,
Турадыла гебенле джайылыб сыртда.
Эгиз балалагъа ушайдыла тамам,
Тюртюлюр алагъа къууанч этген къарам.

Ёмюр джангы болса да, эскиди хар небиз,
Аш, суу да бергенлей турлукъду джерибиз.

4. Къая ташла

Джазлыкъда къая ташла бек кѣб,
Ёмюрлеча эски болурла ала.
Бири сенек ауузча, бири уа
Антау тишге ушагъан къала.

Аланы башлары бла къаяла,
Шимал джанын къадама этиб,
Тюб этеклери бла сайлама
Ууакъ ташла, энишге эниб.

Тар джерни бютюн да тар этиб
Турмаз ючюн, джыйгъалла аланы.
Таш къалаула ма джоппу-джоппу
Толтура берелле таланы.

Ташларын ариулаб Джазлыкъны,
Эл орун салгъалла былайда.
Къоркъмай джашауну къыйынындан,
Келин алыб, айтхалла орайда.

Уучула келедиле сеннге,
Джазлыкъ эл, кетгенсе тарихге.
Адам къолуна юреннген ташла
Баурларын салгъандыла джерге.

Ууакъ ташла, алгъынча джыйылыб,
Орунларын бергелле кырдыкга.
Чалкъы тутуб, мал асырагъан
Сый, махтау салады Джазлыкъгъа.

Алтымюйюш агъач юйлени
Хапарларын билген бу ташла,
Бир ёзенде Джазлыкъ бла Дууут —
Бир-бирине быллай ушашла.

5. Дууут

Дууут ёзеннге биз алай кирдик,
Баргъанча салыб Кябагъа.
Джюрекден исси салам джибердик,
Ёмюрлюк тургъан таулагъа.

Джазлыкъдан эсе иги кенгирек —
Таш къалаулары ичинде,
Аз миллетиме бюртюк этдирдинг
Ёхтем таулары тигинде.

Халкъ тамгъасы — топуракъбаш юйле
Тартдыла, джилтин джарыкъча.
Биз джаныбызны алай атханбыз,
Кёрмесек, ёлюб къаллыкъча.

Алим кишини алгъа салгъанбыз,
Ибрахим, сыйынг тёппеде,
Кюзгюча кирсиз шоркъа саркъады,
Чегет нюр джана ёргеде.

Нафисат, барыб, бетин джууады,
Шималдан саркъгъан суучукъда.
Тенги Лариса, бир ташны сайлаб,
Олтурду анга джууукъда.

Умар суратны къызыу алады,
Кюн батыб, кёрмей къаллыкъча.
Махамет джуртха алай къарайды,
Ёмюр тансыгъын аллыкъча.

Эки кёзюмю мен къалам этиб,
Джазама джюрек майданнга.
Балчыкъ джолчукъ бла кирдик арбазгъа,
Кир да джагъылмай олтаннга.

Топуракъбашны ичине кирдик —
Бир деменгили этилген.

Юйню маймулу, бёлмелери да
Базыкъ агъачдан керкилген.

Томураулары адам къолу бла
Тёгерегине джеталмаз,
Джюз адам бирге болуб къалмаса,
Туура бу ишни эталмаз.

Дуут элинден хапар айтайым:
Пелиуанлары джуртлары.
Тогъугъанма да, энтда келеди
Ёзен сууундан уртларым.

Топуракъ башлы юйлени къаты
Быхы бачхадан толуду,
Чага этилиб, хансы да болмай —
Кюн да былайда солуйду.

Адамла энтда джашайла мында —
Топуракъ башлы юйледе.
Былайдан сейир джерни табмазса
Саулай дунияны юсюнде.

Юйню башында топурагъы уа —
Бачха сюрлюксе къалындан.
Таш келиб тюшсе, оюлуб кетиб,
Ишлемез ючюн джангыдан.

Кёб сагъыш этиб, сюеген болур
Таулу былайда межамын.
Юйню кесинден мийик этгенди
Башында аны топурагъын.

Адамла къайры кетген болурла?
Биз тюртюлмедик кишиге.
Джаяулай элни башына чыгъыб,
Къарадыкъ андан энишге.

6. Быхыла

Дуутда ёсген быхыла —
Къарасанг — гаккы сарыча.
Ичи-тышы да бирчала,
Узунлукълары къарыча.

Ёзеклери бла тышлары
Айырылмагъан быхыла.
Узакъ тюлдюле бачхадан
Табигъат салгъан ырхыла.

Быллай сейирлик быхыны
Базарда излеб ким табар?
Дуутда быхы ашадыкъ,
Аны ашагъан кёб джашар.

* * *

Къайтыб келебиз ызыбызгъа Дуутдан —
Онг джаныбызда субай терекли чегет.
Сол джаныбызда джити къаяла —
Къалай уллуду бу ёзенде берекет!

* * *

Чегетни ичи бла бир джолчукъ,
Джаяу джолчукъ — къайры барады, дедим.
Бу джолчукъ бла Учкуланнга ауаса —
Алай айтыб, джууаб берди Ибрахим.

* * *

Эски джуртну эски болур хапары,
Биз билмеген тахсалары — къойнунда.
Бу ёзенден айырылыб барабыз.
Кюзгю кибик таза сууну бойнунда.

Кюнню ахыр къарамы уа, ийнакълаб,
Къаяланы, чегетни да сылайды.
Толкъунларын кёлтюре да, чёкдюре,
Биягъы суу биягъынлай джырлайды.

Хар бирибиз сагъыш джоппу болгъанбыз,
Ичибизге сыйыннганды сау ёмюр.
Тёзюмню да бек тереннге салгъанбыз,
Бу тёзюмден кючлю болмаз бир темир.

Къызыл кёпюр, биз алайгъа джетерге,
Ингир болуб, къарангы бет алгъанды.
Мени джокълай бир туругъуз дегенча,
Ызыбыздан мыдах къараб къалгъанды.

Сейир джуртха ахыр къарамны атыб,
Шахар таба бургъанбыз джолубузну.
Аны юсюнден сёз башланса, сый бериб,
Джюрек таба салырбыз къолубузну.

Сени сюер ючюн...

1

Ётген кюнлени джарыкъ тюрсюнлери,
Джазны къоз бёрк такъдыргъан тийрелери.

Мен сизге кюнню къалай урдурайым,
Тансыгъымы да къайдан букъдурайым,
Ма ол ауруууму кимге джукъдурайым.

Акътамакъ джыламугъум сюрюб джетдинг,
Джылантил къайгъыны дигиза этиб.
Заман тейриси бла мен даугъа кирдим,
Тауусулуу сезим джебекге джетиб.

Кюн тауусулур, андан сора уа – ай,
Чакъла бла кетер дамны иеси джай.
Къачынг да джетер, къаратмаз аллына,
Сени къаратыр кёзюне джалына,
Джарсыуунгу да эс бёлмез халына.

Саулай дуниягъа къарады кёзюм,
Сайлау этерге уа джетмеди ётюм.

Мийик деппаннга ёрлеген муратым,
Эслемей къалдынг сыннганын къанатым,
Къотур джарамы джангыдан къанатдым.

Келир кюн, ийме келечи аллыма,
Джокъ эсе джарар къадарынг джаныма.
Аллыма джылкъыча чыкъгъан джылладан
Ненчагъыз этдигиз саугъа джырладан?

Къалгъаныгъызны уа къайда этдим тас,
Аркъа джюк болуб, джайылгъанмысыз чарс?
Миннген кемеми къондуруб тубаннга,
Ийнаннган эдим мен сизге джубана,
Ийнаннганча тамам сыйлы Къураннга.

Алтындан эсе багъалыса джуртум,
Сени сыйынг ючюн олтурмай турдум.

Джалгъан дунияны джалгъан махтаулары,
Ёрге-энишге элтген атлаулары,
Инсанлыкъны джукъартхан сылтаулары.

Кетерсиз сууну башында кёмюкча,
Къандыралмай джанны иелик суусабын,
Ёхтемликни атын адежден бошлаб,
Адамлыкъ шартны да талаб къууатын.

Такъыйкъагъа ушаш бир къысха насыб,
Тутурса къолунга къадарынг джазыб,
Ёхтемсинме, огъай, ол затха базыб.
Бу джерни юсюнде барды бир аман:
Бир джанны аямаз гинасуу заман.

Накьутдан-налмаздан багьалы джуртум,
Сени сыйлар ючюн танг атмай турдум.

Барлыкь джолумдан ётген джолум узун,
Кёргюздю джашау дамы бла тузун,
Сатлыкь тенгликни кьары бла бузун.

Мен джаратмагьанлагьа ушатма мени,
Тазалай кьалыргьа болуш сен, Аллах,
Бир асыл адамны кьайгьырыуу бла
Тас болур дуниядан джюз тюрлю палах.

Излем кёбден кёб, заманым аздан аз,
Джазыу юлюшюм джюрекге басым джаз,
Тюберча кьышны башында манга джаз.
Джашаугьа суймеклик джутлукь тюлдю, огьай,
Сынджырдан юзюлюрге излерми тогьай?!

Джан дармандан эсе багьалы джуртум,
Сени сюер ючюн дуниягьа туудум.

Баджаргьан джумушум болур тин азыкь,
Джан кюнню ашырыр тангына базыб,
Магьана боллукьду уралсанг кьазыкь.

Акьылны ёлчелер базман джокь, медет,
Сёзюнг бла ишинг белгилер аны.
Бир аман затынг айтылгьанлай турур,
Игиликден тёбен болса да саны.

Ётген заманымы харс тауушундан,
Бюгюн джолуму мийик ауушундан,
Тууар кюнюмю джылы бауурундан,
Тансыгьымы ала, олтурсам атха,
Бюсюреу этерме адамлыкь шартха.

Булутну «эмчегинден» ким сауалыр сют?!
Уят атынгы таякьны алыб кют.

Хар кимни акьылы намысына тенг,
Анга къатыллыкьны тут андан сен кенг,
Уллу кёллю болурча артыгьынгды ненг?!

Ачыкь джолну бармазча кир эсе юсюнг,
Терслеме ол затда хауаны, кюнню.
Бек кёб суу саркъыргьа боллугьун эсгер,
Айыра тургьунчу сен терсни-тюзню.

Шимал тау башлада эримеген къар
Кибикди адамланы ичлеринде зар,
Джашау джолубузну ол этеди тар.
Джазны тюрсюнюнден тоялмаз къарам,
Джюрек тазалыкьгьа береме салам.

Атлана тургьанлай, ийнакьлаб джашау,
Шыкьыртсыз джетгенсе энтда бир сынау.

Мухаджир атадым сени атынга,
Къарауулла салдым сени къатынга,
Джараргьа кюрешдим сени джанынга.

Алай а сынау – къадарны саламы,
Къобанча келесе сюрюб ызымдан.
Тынны-тохтаны ангыламайса сен,
Хапар айтырыкьча ётген джазымдан.

Табханса керти да айтыр зат манга,
Сагьышда джуууна, чыгьама тангнга.
Бергенсе джанымы къайгьыгьа джалгьа,
Къулакь тикмей санга, атларгьа алгьа
Мадар табылмазча джыйгьанса къолгьа.

Сынау, азабланы ёзеги бла
 Ётдюресе джанны тёнгеги бла.

Хакъ мухурунгу эсленнген юсюмде,
 Тюш файгамбарны кёргюздюнг тюнюмде,
 Сезим чыракъны джандырдынг юйюмде.

Джазыудан къачыб къутулур амал джокъ –
 Ашатмай къоймаз бачхада битимин.
 Сугъарды муратны назик сабанын
 Джюрекни ичи бла саркъгъан илипин.

Тюшгенме басхыч ишлерге тёзюмден,
 Дыб деб акъмазча джыламукъ кёзюмден,
 Джан а къанармы тин-иннет ёсюмден.
 Азаб тенгизи бла ётдюрген сынау,
 Бил, этгенсе сантлыкъ ауруугъа къаджау.

Ёсюмню джолунда ёлюмден бугъуна,
 Джашайса сен, джан, урчукълай бурула.

Тикни баргъанны тер бара юсюнден,
 Къутхара сезимни ётгюрюн ёлюмден,
 Этеди хатер къадары кёгюнден.

Джукъусуз кечеле, сиз джууукъсуз кёкге,
 Сыныб, термилиб чыныгъады адам,
 Нени да кёрюб, чегерин да чегиб,
 Ёмюрлюк байлыкъгъа ол атады къарам.

Ёмюрлюк байлыкъ а – джюрек тазалыкъ,
 Иште, ашда да ёлчесиз халаллыкъ,
 Аллах, инсан да джаратхан адамлыкъ.
 Ма ол хазнаны саугъа этген сынау,
 Сен келесе деб, чыртда джокъду джылау.

Бу ариу джуртда джаратханынг ючюн,
Мен разыма Санга артыкъ да бютюн.

О сыйлы Аллах, джуртха суймекликден
Адам дегенинг толады игиликден —
Аны айырма мени джюрегимден.

Туугъан эсем джерге — болур джумушум,
Аны тындырырга салдым къарыуну.
Зарлыкъгъа, сатлыкъгъа джолугъуб джолда,
Чекдим дуняда болгъан джарсыуну.

Джуртха суймеклигим хорлаб джарсыуну,
Терен ёзеннге атдым тарыгъыуну,
Аны ючюнмю къалдым билмей арыуну?!
Мияланы ууатыб къуйдула джолума —
Суймеклик кюн болуб тюшдю къолума.

Кенг ачыб кёлюмю, айтайым хапар,
Джылтыргъан заманым ким сени джамар?!
Шошлукъгъа бёлениб тургъан джуртума,
Буз таякъ тийгенча келиб сыртыма,
Табигъат, къутуруб, къатылды къылына.

О, мени Аллахым, къобханды Къобан,
Келеди ачыуу сыйынмай чекге.
Барады учуруб юйню, бауну да —
Тилекчи миллетим къатханды кёкге.

Шо, ким кёрген эди Къобанны былай,
Тау халкъым, къарайса бу затха джылай,
Сени бла джылайма джарангы сылай.
Адам ачымады миллетге туру,
Рысхы-мюлк табылыр, Аллахха шукур.

Ёмюрню аллында ангылай джюгюн,
 Табигъат, сыныгыб, къайырды тюгюн.

Къобанны къобханын кёрген джагъала,
 Батхан тамырла, джашаугъа тарала,
 Назму джазама сизге тыгъыла.

Табигъат ачыудан Аллах сен сакъла,
 Сейирлик джуртума тюшмесин тамгъа.
 Орнундан тебмесин тауу-ташы да,
 Къычырмасын къара ауазлы къаргъа.

Кёк кюкюрегенча къозгъалгъан Къобан,
 Халинг бузулуб, сюрдюнг къара сабан,
 Баджаргъан ишинги багъасы – аман.
 Юйле батадыла гампайыб суугъа,
 Алай болур, чыкъса табигъат уугъа.

Бу белги тюлмюдю бютеу Аламгъа,
 Табигъат бла демлешген адамгъа?

Табигъат да сынады, инсанча джылай,
 Джашайды бушуу да, джарсыу да джокълай,
 Усу да адамча тутады алай.

Азиягъа баргъанды Кавказдан письмо:
 Къарачайлыла, сизге къыйналгъандан,
 Ёгюз арбаланы алгъан деу Къобан,
 Джаяу ётерчады асыры таркъайгъандан.

Тутмакъ азабны чекген алан халкъым,
 Бу письмону бири-бирингден алдынг.
 Аны окъудунг да, тамашагъа къалдынг.
 Миллетине бушуу этген сейир Къобан,
 Хатер да этерине ишек джокъ, ийнан.

Хапарлы болгъан эди бу письмодан
Акъылман киши Алий улу Солтан.

Келди ол къууанч бла тюбей джайгъа,
Биринчи эшелон бла Къарачайгъа –
Элли алтынчы джылдан Кавказгъа саугъа.

Поездден тюшюб, Джашил айрымканнга,
Чабды ол ийнакылай терекни-ташны.
Къобанны ырхычыкъ болуб кѳргенинде,
Джашыралмады, ай медет, кѳз джашны.

Минги Тауну эмчегин эмген Къобан,
Халкъгъа тансыкъданмы къалгъанса къаран,
Ауруймуду адам джюрегича джаранг?!
Джанынг джокъду деген, келсе къатыма,
Кескин ангылар тийгенин джаныма.

Таулу киши тобукъланды Къобаннга,
Ба эте, толкъунларын чыкъды тангнга.

Онюч джылны тунчугъуб тургъан сезим,
Тѳгюлдю, тарыча, тыялмай кесин,
Кѳкенни, тауну да бѳлдюрдю эсин.

Бѳлек джылны атыб къанджыгъасына,
Джашау акъырын къайтды ырджысына.
Къобан да, арууун арытыб юсюнден,
Тирирек тартды тауну «эмчегинден».

Къобанны суу алгъындан кѳбюрекди,
Джагъалары да иги кенгирекди,
Джюрюшю-атламы таукеллирекди.
Бурунча болургъа Къобаннга къайда,
Сау болалмагъанча сыннган мияла!

Къобан – джангы ёмюрню джюрюшюнде,
Туугъан мингджыллыкъны акъ ёшюнюнде,

Терс ишибизге налат бере тёрде,
Сылджыраб чыгыб, мыллык атдынг тюзге,
Буруш кылыгъынгы кёргюздюнг бизге.

Сени ачуландыргъан не болду, марджа,
Бёрю кылыкълы халими дуняда,
Терс тиегинге тийгендиле баям,
Гюрюлдеб алай чыгъарча уянгдан?!

Ахырат азабны чегиб къайтхан халкъ,
Ёмюр азыгъында ачырса болуб талкъ,
Деген къоркъуу сени этдими былай алп?!
Алкын окъуллукъду сени ийген белгинг,
Ишексизме мен: тынгысызлыкъ – тенгинг.

Акъылын ауузуна ашагъан заман,
Джауу бла тенгин сезмеген адам.

Джетген кызлача, къубулуб чегетле
Берелле джыя келгеннге кёгетле,
Борчлулла сакъларгъа аланы эгерле.

Ай медет, мычхыны алгъанды адам,
Чегетни кеседи этиб аяусуз.
Сюйюмлю наратла, субай бусакъла
Джерге ауадыла болуб джараусуз.

Табигъат этеди кычырыкъ-сыйыт,
Быллай бир нек ёсдю заранны сыйы,
Джутлугъунгу, къарнаш, джауунга сыйырт.
Терегинг-тауунг бла кирсенг урушха,
Къалай этмез эди Къобан гурушха?!

Эсинге бир тюшюр сен Бийнөгерни,
Нечик унутаса бир кёргенинги.

Уугъа уста Бийнөгер, ызлай кийикни,
Башына чыкыгъанды джити мийикни,
Былайда унутханды джаш тириликни.

Тейри мийикликге ёрлеген уучу
Ызына тюшерге табмагъанды джол.
Юч аякылы марал – Апсатыны кызы
Къаргъагъанды аны эшитирча ол.

Тик къая ранлада бекленгенди ол,
Джеталмаз кибик болушлукъга бир къол,
Къаргъыш бла юзюлгенди джашаугъа элтген джол.
Унутма сен, инсан, бу насихатны:
Джылатма, къаргъатма хур табигъатны.

Бийнөгерни суйген кызыны тауушу,
Садакъча, джыргъанды кийик ауушну:

Сен къая ранда къалсанг, шашарма мен,
Сенсиз джашау ёлюмге боллукъду тенг,
Эки кёзюнгю байла да секир сен.

Кёлегин тешиб, байлагъанд кёзлерин,
Кызыны ауазына секиргенди энишге.
Осият эте, хауагъа ахыр сёзлерин,
Ташлагъа тие, тюбегенди ёлюмге.

Тюшгенди къан джуммакъ болуб кекели,
Чанчдыра суйген кызыны джюрегин,
Къурутуб джашау умутлу терегин.
Суйген кызыны ачы кычырыгы
Бузгъанды ёмюрлюк тауланы тынчлыгъын.

Узун къара чачы тѣгюлюб къызны,
Джашны бускакларын къойнуна къысды.

Зынгырдатыб бошаб кийик ауушну,
Джети кѣкге чыкъды сарын тауушу,
Кючюн-къарыуун да бютеу тауусду.

Кѣкюрегинден бир джити кыбдыны
Чыгъарды да, урду къан тамырына.
Бийнѣгерни ёлюмге сыйыртхан къыз
Базмады джашау этерге джанына.

Минги Тау бла Къобан да ол джарсыугъа,
Шагъат болдула бѣлениб бушуугъа,
Заман буюрду аны халкъ айтыугъа.
Тарих бетине къарадым да акъырын,
Окъудум ётген заманны хапарын.

Халкъыбызны ашхы эллерини бири,
Къарачайны Къызыл Октябрь эли.

Болду санга джол салдыргъан сейир зат –
Къозуларынгда Аллах ийген сыйлы шарт,
Бюсюреу санга, Къадарым, джюз-минг къат.

Мен бу элде асыл халкъгъа джолукъдум,
Кѣб хапарны алдым эсге, этиб къаст,
Къытай деген тиширыу бла танышдым –
Хар сѣзюню багъасыды бирер ат.

– Кѣб сабийни ёсдюргенме, – деди ол, –
Туудукъчугъум Зульфачыкъ ачханды джол:
– Ання, деди, бир къозучукъ туугъанды,
Къабыргъасында «Аллах» деб джазылгъанды.

Айтма алай, чамландырма Аллахны,
Бойнубузгъа салма гюнах азабны.

Туудукъчугъум, айтханынгы толу сез,
Малгъа къайдан чыгъар «Аллах» деген сёз?
Не затха да ушатыргъа болур кёз,

Дегенди ана, кызычыкыгъа ариу айта.
Зульфачыкы да, бауда кыозугъа къайта,
Биягынлай башындан сылагъанды,
Тили бла бетчигин джалагъанды.

Медресеге джюрюгенди Зульфа элде,
Окъуй, джаза билгенди араб тилде,
Ийнанмакылыкъ джашагъанд джюрегинде.
Бу затланы эсге алгъанды Кыытай,
Ийнанмауну акыыл майдандан кыыстай.

Афендини чакыргъанды бир кюн ол,
Айырырча айтылгъандан бир ыз-джол.

«Аллах» сёзю кёргенди кыозучукъда,
Джаратылгъан ариу сейир джанчыкыда,
Зульфа тюзю, деб айтханды ачыкыдан.

Афенди бек сейирсиниб кеси да,
Кыозучукыгъа сакы болугъуз, дегенди.
Бир ишексиз, огъурлу элибизге
Сыйлы Аллах кёкден салам ийгенди.

Чепкен сокыгъанча учунуб адамла,
Келгендиле кыозучукыгъа кыараргъа,
Кыобан суююнюб ургъанды джагъагъа...
Тау да, таш да бу эл джанлы болгъанды,
Эр кёлю да эл насыбдан толгъанды.

Кюн тиеди шаркъ джанындан къуру да,
Изин келеди джашыртын, туру да.

Талпыб тюшдюм Къызыл Октябрь элге,
Аллах суйген, Аллах сайлагъан джерге,
Тюзлюк сёзню ётдюрюб иннет төрге.

Бауда кёрдюм кёзюм бла аны мен,
Башын тутуб, кёзлерине къарадым.
Мал кёзлеге ушамагъан кёздеде
Сау дунягъа суймекликни ызладым.

Къозучукъну кёкюрекге къысдым мен,
Ол къысылды атмай кесин менден кенг,
Бир нюр джылыу санларыма сингди тенг.
Сабийнича эркетдим мен аны,
Эсгералмай ётюр баргъан заманны.

Суусаб болуб, тогъугъанча суусабны,
Табдым, табдым сорууума джуабны.

Кёк бла Джерни арасында байламгъа
Къууанама, къууанганча байрамгъа,
Къор болама Аллах ийген саламгъа.

Сау бол, Къытай, этдинг манга сен хатер,
Къозучукъдан алдырдынг тансыгъымы.
Джуурт айран, гырджын салыб сыйладынг,
Эсге сала тау элде джашлыгъымы.

Тау элимде кёб саугъанма мен ийнек,
Тангны бурнун сезе эди джаш джюрек —
Наныкъ суугъа алынганча төгерек.
Алай эди джашлыгъымы кёргени,
Джити эдиле джюрегими кёзлери.

Буюрулгъанны кёрмей кьалыр амал джокъ,
Хар озгъан кюн – джашауунгу ургъан окъ.

Барабыз ашыгъыш джолну кысхарта,
Заман къадары да чачны агъарта,
Бушууну джели джюрекни джукъарта.

Алсакъ да оюм этдирир дерслени,
Бирде уа бералмай багъа тюзлюкге,
Къобан къобханча, къобдура ачыуну,
Къуллукъ этдиребиз аны терсликге.

Табигъатны, кесин да талайды адам,
Халал иннетни да этеди харам,
Джутлукъ ёзеннге да атады къарам.
Аллах кече-кюн эсгертеди кесин,
Иймансызны уа алырса несин?!

Джангылгъан, джыгъылгъан да къобады ёрге,
Аллах болушуб ётдюреди төрге.

Джюрекни чыкъ бла джуугъанды насыб,
Тазалыкъны билмей къалгъанды джазыкъ,
Игилик ашхыгъа болады тансыкъ.

Къобхан Къобан аяды Октябрь элни,
Малы да, чёбю да джарсымай къалды.
Къадар джуртуму тили бла джалай,
Джангы джюзджыллыкъны мухурун салды.

Къытайгъа хоншуда тууду къозучукъ,
Ол бирчиги кибик болуб талгъырчыкъ,
«Аллах, Мухаммат» деб кескин джазылыб.
Ючюнчю къозучукъ да тууду, джаякълаб,
«Аллах сен бирсе» деб, джерни багъышлаб.

Эки юй джолну эки джанындады,
Ючюнчю юй орамны аягьындады.

Ючюсю дууаны юч мюйюшюдю,
Джерни насыбдан табхан юлюшюдю,
Билим джолунда ангыны ёрюшюдю.

Юч кьозучукьну да кёрдюм бир кюн мен,
Эсим, джюрегим да толуб иймандан.
Джюрекде чакьды ислам динни гюлю,
Тансыкъ салам ала алан джуртундан.

Джюрекге такьгьанма ючгюл дууаны,
Таймай окьуйма Кьурандан сураны.
Тюзлюк джолундан тайдырма тилейме,
Джуртха джашауну мелхумун излейме,
Таза иннетни кьанлыма да теджейме.

Менме дунияны аягьын кёрлюк,
Дегенни кёрдюк да, кюлмейин тездюк.

Заман а салды барын да орнуна,
Ашырды ёхтемни ахыр джолуна,
Джукь да тутдурмады аны кьолуна.

Биз кёрмеген не кьалды бу дунияда,
Сейирсиниуню да сыйыртдыкъ орнун.
Аждагьан умутну кьаядан атыб,
Буз бла толтурдукь джашлыкьны кьойнун.

Хо, суймеклик салгьан джюрек джараны,
Суймеклик бла да кёрдюк бакьгьанны,
Хойнухну бургьанча бура заманны.
Мен ангылагьанма джерде бир затны:
Ётюрюкчю тюл эсенг, сен этме антны.

Айтыудан, антдан да сууугъанма мен,
Кёб сёлешмеген – ийнандырлыкъса сен.

Адам, тынгыларгъа джетерми кючюнг,
Махтаныргъа нек сюесе айтчы тюзюн?!
Ётюрюкден согулгъанча алайды юсюнг.

Атар кюнню берлик саугъасын билмей,
Ант, кърал да этесе, алдай кесинги,
Заман къамчини кёргенлей, илгениб,
Сёзюнгю унутаса, ташлай эсинги.

Алай бла ашайса айтхан сёзюнгю,
Этесе юлюш сен осал юлгюнгю,
Билмезча киши терсинги, тюзюнгю.
Ийнандыралмагъанны джёнгериди ант,
Къыйнарыкъ эсенг да, алдамазча айт.

Бу аламат джуртну адамы эсенг,
Таза иннет бла джаша сау-эсен.

Ётюрюк тауну төппесинден эсе,
Тюзлюк биченликни чёбюн бер меннге,
Ол ётдюрюкдю адамлыкъны төрге.

Шам джуртум орналгъан таурухлу джерден
Кетерим тюшеди бирде эсима,
Заман атны да джюрюшюн сездим –
Джыл такъыйкъача кёрюндю кёзюме.

Инарал Солтан – джудузлу тюнгюч джаш,
Кетерин сезиб, элине атды баш,
Джакълайды джуртун болуб къадама таш.
Эсгертменги аллында этеме шежде,
Джатаса шейитча бу сыйлы джерде.

Джерни киндигисе, о эски джуртум,
Къызынг болур ючюн дунягъа туудум.

Архызда тик къаягъа ёрледим талпыб,
Исса файгъамбарны тылпыуу тартыб,
Сурат къарай эди ташны джарытыб.

Бу салыннганды файгъамбар саулукъдан,
Деген оюмну туталла алимле.
Бир тилли кёрмей туруб, кёрюннгенди ол
Эки мингджыллыкъны ахыр сюреминде.

Бу сейир ишге уа бармыды джууаб,
Аны барыб кёрген тюмюдю сууаб?!
Къая бетинде файгъамбарны салгъан
Белгисиз суратчы чыкъгъаненг къайдан?
Санга баш урады адам толу майдан.

Джанымы атыса, ой алан джуртум,
Сенде къалыр ючюн дунягъа туудум.

Нарт Сосуркъаны атыны ызларын,
Сакълагъандыла сослан къая ташларынг,
Прометейни да кёргелле халкъларынг.

Доммайгъа баргъан джолну онг джанында,
Джингирик элни джити къаясында
Темир чюйле бла къаягъа чюйлениб,
Къарагъанды джуртну джууурт уясына.

Прометей адамлагъа келгенди от алыб,
Халкъ да сыйлагъанды тарихге салыб.
Хар ташынг, тауунг да бир сейир джомакъ,
О шыйыхлы джуртум, сен алтын токъмакъ,
Чексиз ёмюрлюкге сал энтда сокъмакъ...

Къара джиннге хорлатмайыкъ

1

Джумдурукъ тенгли джюрекни ачыб,
Ким къарагъанды аны ичине?
Дунияда болгъан сейир затладан
Ушаталмазса аны бирине.

Кёкню кёклюгюн кёрюрсе анда,
Булутла басхан кёзюулерин да.
Джангур чакъланы кебге сыйыныб,
Джыламукъларын тегюулерин да.

Тенгизни саулай кёрюрсе анда —
Чайкъала тургъан пелиуан кючюн —
Толкъунла сылыб ётген кибики,
Башхасы болмай джюрекни юсюн.

Асыл акъылгъа дагъанды джюрек,
Анга эс бёлген, тас этмез эсин.
Дунияны ауур, иннет джюгюн да
Кёлтюрюб барыр, тазалай кесин.

Джюрек тынчыкъдан кериди бютюн
Тынгыгъа чырмау болгъан зат бек кёб,
Джангы ёмюрню босагъасында
Таш, тау болгъанча ауурду хар чёб.

Заманны къалай кетгенин билмей,
Бир мингджыллыкъдан кёчдюк бирине.
Адамны джанын багъалатыргъа
Юренир ючюн кёб керек бизге.

Юзюлген хансха тамыр битдириб,
Ёрге сюерик табылырмы джан?
Къарангы кече кюн чыкъмагъанын
Биле тургъанлай, алданыр инсан.

Хаух дуняда берилген джашау,
Бир такыйкыча — бурху, кысхачыкь.
Ахырат борчун унутхан киши
Джаулукь этмезми кесине ачыкь.

Бизден онглу да, бизден онгсуз да
Кёб туугъан болур джерни юсюне.
Шо, къайсы адам къошдуралгъанды
Бир артыкь кюнню тилеб кесине.

Шо, къайсы адам барады чарсха,
Къамчи джетдирмей, тюбюнде атха?
Онгсуз болгъанын ангылармы ол,
Келсе барындан чаришге артха.

Не атын терслер, не да башханы,
Бары борчлуча аны аллында.
Адам дегенинг махтауну сюрген,
Шынкъарт джагъады кеси къанында.

Эришмекликни ол байракь этиб,
Джел сюрген кибик барады алгъа.
Тамбласында не боллукьма деб,
Сагъыш этерге заман джокь анга.

Билирге анга керекди тикрал:
Джашауда джолла мардасыз бек кёб.
Бирин сайларгъа боллукьду адам,
Джутлукь да этмей, кючюн эсеблеб.

Бир ызгъа эки джолну ётерге
Мадары джокьду джерде инсанны.
Джангыз бириди анга берилген,
Анга байларгъа керек ийнамны.

Сайлаугъа кириб джашау джоллада,
Джангылмай къалгъан болур насыблы.
Этер джумушун оздуруб ийиб,
Артда джунчугъан болур айыблы.

Насыблы болур юлюшюн алгъан,
Ызына къараб, ёкюнмей къалгъан.

2

Ётеллик джолун аллындан кёрюб,
Аны бла баргъан - толур насыбдан.
Джашауун джашаб, абынмай къалгъан
Сууаблы бир джан болур ачыкъдан.

Этген умутун озса болуму —
Аллай инсаннга закий аталыр.
Ёзге аллай да тууады бир сан —
Сора, анга да сынау къадалыр.

Джангы ёмюрню къыйын джолунда,
Джюрек табына ал суймекликге,
Алгъамы кетиб, артхамы буруб,
Барабыз батыб белгисизликге.

Къайдан келгенин, къайры кетерин,
Ким болгъанын да унутуб адам,
Бу дуния малгъа мыллыгын атыб,
Тамам бир тюрлю болгъанды джаман.

Онглу онгсузну теблерге джетиб,
Биз тирелгенбиз къуджур ырджыда.
Уллу тенгизде джюзген насыбны
Батдырырбызмы бир бош ырхыда.

Къачыб барады адамлыкъ деген,
Кеси тюрсюню кёрюнюб эрши.
Кёзбау рысхыгъа алданыб ангы,
Унутулгъанды джашауну дерси.

Адамлыкъ къайтыр энтда ызына,
Суу къайтхан кибик эски орнуна.
Алай а инсан джашарын джашаб,
Джангыдан турмаз чыкъгъан джолуна.

Этген терслигин алыр бойнуна,
Кёзююу джетсе бирси дуниягъа.
Неге юретиб кетер кеси да
Балачыкъларын джалгъан уяда.

Бир Аллах салгъан джанны алыргъа
Базыб урады адам адамны.
Бир кюндюзгю кюн, малны сойгъанча,
Союб, барады рахат орамны.

Биз бу джашауну тюшде кёрсек да,
Ийнанмаз эдик алгъын заманда.
Къонакъбай энтда бурунча къоркъмай,
Ачармы эшик бир кюн аманда.

Аманлыкъчыны тутхан адет да
Къуруб барады джерни юсюнде.
Аны табмазча ол шайтанмыды,
Джюрюй болурму джерни тюбюнде?!

Уллу миллетде болгъан бар джарсыу
Басса бир гитче халкъчыкъны юсюн,
Не къалыр андан бара баргъанда,
Биз нек айтмазгъа керекбиз тюзюн?!

Сабий туууу да аз болуб бизде,
Бир тюрлю халгъа киргенди джашау.
Джарыкъ кюлкюню тауушун къыстаб,
Бериб къойгъанбыз бушуугъа ашау.

«Ауушду» деген сёзню эшите,
Юренчек болуб къалады къулакъ.
Къачан эсе да терк-тенгиз эдик,
Бюгюн болгъанбыз бир ёзен булакъ.

Ёлюм тохтамай, ёсюуден ёсюб,
Къошулгъан да азая барса,
Кимни терслербиз, джаныбыз къуруб,
Сынгар атыбыз айтылыб къалса?!

Уллу кёллюлюк джер салыб атха,
Кёбле кетгенле къайтмаздан артха.

Ненча тюрлю халкъ ма бу дуняда
 Джашаб, тас болду биз келгинчиге?
 Уллу кёллююк не да сансызлыкъ
 Келишмез джерде бир келечиге.

Кеси атына ие болалмай,
 Джюгенни къолдан джиберген миллет,
 Келир заманны сагъышын этмей,
 Кеси кесине ол ёлюм бичед.

Аллахдан келген тилни балсытмай,
 Ана сют киби кёрмей багъалы,
 Бир башха тилге шежде бергенни
 Къачан болса да, къурур амалы.

О адам инсан, ана тилинги
 Къызгъана эсенг кеси балангдан,
 Тамбласында ол ёсюб джетсе,
 Сыйынмай кетер алтын къалангдан.

Ана тилинг бла джаратылады
 Сени джаратхан халкъгъа суймеклик.
 Ол суймекликден къуру къалганны,
 Чыранча, басар юсюн дюргенлик.

Миллетим, джуртум деб билмез ангы,
 Тилим, диним деб тебмесе джюрек.
 Джуртсуз, миллетсиз къалгъан бир джарлы
 Бир онглу халкъгъа болурму керек?!

Онглу онглуну тартар кесине,
 Онгсузгъа кюн джокъ — этейик азбар.
 Сыйлы атынгы тас этмез ючюн,
 Тилекчи болуб, хоншунга аз бар.

Тин ёзегибиз, баш шартларыбыз
 Сакъланырламы бу джюзджыллыкъда?
 Къыйын сынаудан ётдюрген кёпюр
 Тыярмы бизни ариу къылыкъда.

Тауда ёсгенни ариу кылыгы
Илешдиргенди дуняны бери.
Джаныуар кылыкъ, бийликни излеб,
Сюреди энди суююмню кери.

Бузуб ишленген кибик халибиз
Тюрлене барад кёз туурабызда,
Алгын болмаучу кьуджур ауруула
Джайылгъандыла тин хауабызгъа.

Атагъа къалай сыйынсын бала,
Ата ичгиден алмаса башын.
Чагъыр тенгизге батылгъан киши
Не ашхылыкъгъа юретир джашын?

Ичген акъылын ичеди сора,
Эсирген мыйы этмезми джаулукъ?
Этген ишине ёкюне инсан,
Замансыз кете барады саулукъ.

Джашау а бурху, биз кёз джумгъунчу,
Къара чачынгда — чыммакъ хончала.
Ёмюрюм — узун деб тургъанлыкъгъа,
Ол кюнбатышда туруп чончая.

Сокъурансакъ да, джашау джангъдан
Айланч бурулуб келмез алынга.
Кесинг сайлайса бирде сен джолну,
Теджеялмазлыкъ керти къаллынга.

Отдан да чыгъыб, джалыннга кириб,
Аясуз этдик биз кесибизни.
Тин хазнабызны тонатдыргъанбыз,
Аллах, сен сакъла шам джерибизни.

Джин ургъан кибик, кьурушуб акъыл,
Арабыздан да къорайды такъыл.

Тюненисинден оюм этмеген
Тамбласына узаталмаз кьол.

Заман ушагъы бошалмаз ючюн,
Ашау теджейик тин хауабызгъа.
Адамлыкъ атдан бир кере кетсе,
Тюбемез джолда ол аллыбызгъа.

Ата-ана да кьалмаз дуняда,
Эгеч-къарнаш да тюдю ёмюрлюк.
Туугъан-туудукъду, адам тёлюдю,
Тукъум-джукъду деб, ёрге кёлтюрлюк.

Адамсыз джуртха къаратма, Къадар,
Ол заманны да кёргенди Къобан.
Инсан кьолунда кюрек орнуна
Гардош бачханы къазгъанды лобан.

Адам табылмай джылау этерге,
Джоюлуб кетген халкъны ызындан
Игле, бёрюча, таралыб, улуб –
Джарагъа тузму себдим джангыдан?

Къазах тюзледе джан бергенлени
Ахыр сёзлери болгъанды «Кавказ».
Миллет бла джурт, киндик бла бала –
Аласыз кьалгъан джан джылыу табмаз.

Алты джюз элге бёлдюле сени,
Тилинг дуниядан кетерча кьуруб.
Хар эртден сайын этгенсе намаз
Кавказ таулагъа аллынгы буруб.

Ырхызын сакълай билген тау халкъым,
Батмаз джулдузуса джюрегими.
Алынга турлукъ джер джарсыулагъа
Буруу этейим кёкюрегими.

Аман кьууумну ыхтыра кери,
Джашаб келесе туугъанлы бери.

Къыркъ кюнню джангур джаууб тохтаусуз,
Сау джерни юсюн суу алгъанында,
Не зат сагъышла келген болурла,
Ёлюм адамгъа къатылгъанында?

Джашау ёлюмню тубюне тюшюб,
Нух кемесине бирлени алды.
Джангыз кеме уа дуниялыкъмыды?
Миллетни бары сыйынмай къалды.

Кеме тебреди, чайкъалыб сууда –
Джашау айрымкан белгисиз джерде.
Джангыз кемеде урады джюрек,
Къалгъаны бары – тенгиз тубюнде.

Гюнах базманы асыры дженгиб,
Адам улугъа келди бу палах.
Аны урлугъун юзмей сакълады
Кёкню, джерни да къурагъан Аллах.

Терс атлам эте башлагъан инсан,
Ма ол кёзюуню тюшюр эсинге.
Башхада ишим джокъду, дер кибик
Джууаблы тюлсе къуру кесинге.

Сынджыр сюелген Кавказ таулача,
Биз байланыббыз бир-бирибизге.
Арадан биреу седиреб кетсе,
Заран болады ёсюмюбюзге.

Къайтама энтда биягъы Нухха,
Аны къадары бермейди тынчлыкъ.
Ол кемеде уа – тап-таза джанла,
Джокъ ичлеринде бир деб бир сатлыкъ.

Адам, джаныуар, чыпчыкъ, къумурсха –
Болмагъан къалмады аны ичинде.
Эгеч-къарнашча, джумдурукъ болуб,
Бирлешгендиле джашау тигинде.

Айтыугъа кёре, ма ол кемеди
Деу Минги Тауну тѣппесин кѣрген,
Эки айрыгъа юлешиб башын,
Тюз ортасы бла джолуна кетген.

Ма андан бери джерни юсюнде
Ненча халкъ, джашаб, тас болуб кетди.
Джарсыу тѣгерек бурулуб келиб,
Энди уа кѣзюу кимлеге джетди?

Бир да ишексиз, кесин сакъларыкъ
Халкъны аллында болур башчысы.
Акъылманлыгъы андады аны –
Ол атар тангны болса джакъчысы.

Биз Хасаукада къурманлыкъ этдик –
Тау Къарачайны тыбыр отунда.
Исмаил алгъыш айтды миллетге,
Джаурун къалакъ аны къолунда.

Алгъышын этди, джырын джырлады,
Кѣклеге чыкъды аны тауушу.
Миллетни кючю – бирикмекликде
Деб, къайтарады тауну ауушу.

– Джаурун къалакъ не хапарлайды? –
Деб, сагъайгъанды джыйылгъан миллет.
– Тас болама деб, сен къоркъа билсенг,
Юзюлмез джолгъа чыгъарыр иннет, –

Деди Исмаил, къалакъгъа къараб,
Адамланы да бир сейир сынаб.
Бирле, шукурла болсун, дедиле,
Бирле насыблы болдула, джылаб.

Ахырзамандан къалгъан тѣлюле
Шежде берелле мамыр кюнлеге.

Бачамаладан айтханды бири:
 — Туугъан джерибиз — къадама таула,
 Темир сынджырча, чалышыб кючлю,
 Джол табалмазча кирирге джаула.

Джашил чегетле, тала тюзле бла —
 Бу ариулукъдан къамар кёзлеринг.
 Чокъуракъ суула, мысты гарала —
 Дуния багъасы — къараб кёргенинг.

Излегендиле къабыр юлюшню,
 Узакъдан келиб, шыйыхла мында.
 Эски араб тилде джазылгъан кёрдюк
 Минг джылны алгъа салыннган сында.

Тауушлукъ джуртум, асыл тарихинг
 Окъулмагъанды артына дери.
 Джалгъан илмуну фитна дефтери
 Сюйюмню сенден къуугъанды кери.

— Ич джаудан ачы джау джокъ дунияда, —
 Дегенди, сынаб, назмучу Азрет.
 Джырчы Сымайылны закий уланы,
 Джатхан къабырынг болсун нюр джандет.

Джаула джол табмай, мычыгъан кюнде
 Кеси адамынг береди тахса.
 Биз ол дерслени билебиз азбар, —
 Не этгинг, юйюнг къолунгдан джанса?

Шахарыбызны таула джанында
 Джюн сатхан базар ишлейди къызыу,
 Саугъа этерге тюшюб тенгиме,
 Бир кюн келтирди алайгъа джазыу.

Сюйюмлю амма бир хапар айтды —
 Таныйма аны эртдеден бери.
 — Хайыр бермейди бу джюн иш, ийнан,
 Къобармай сенден джети къат тери.

Онг кьолун силкди, тынгыла бери:
— Эртде бир джарлы кьатын джашагъанд,
Бир ийнекчигим болса дегенди —
Ийнек сауаргъа кёзю къарагъанд.

Малчыкъ тутханны джокъду хатасы,
Агъы болгъанда аш-суу табылыр.
Бир-эки джылгъа бузоула туууб,
Джарлы тыбырда къазан асылыр.

Бир бай адамгъа джетгенди хапар —
Акъылманлыгъы болгъанды аны:
«Бу тиширыугъа берейим ийнек,
Алгъа сынайым, тазамыд джаны», —

Деген акъылда келгенди анга,
Кесин танытыргъа излемей, кенгден
Къарт-къуртха халда, «хей», деб кычырыб,
Джарлы кьатынны чыгъарыб юйден:

— Ийнек тилейсе сен, кёкге къараб,
Къабыл болгъанды сени тилегинг.
Ма бу ийнекни Аллах ийгенди,
Сютюча таза болсун джюрегинг.

— Ма, ал ийнекни, — дегенди киши, —
Къатын, кьууаныб, чабханды анга.
Юч кьонгур ийнек — эгизле кибик,
Джелинлеринден сютлери агъа.

Челекни алыб, бирини сютюн
Саугъанды кьатын, толуб насыбдан.
— Болуред Аллах суйген бир джерим,
Мен тилегими табдым Аллахдан —

Дегенди, челек сютню кёлтюрюб,
Ийнекчигин да арбазгъа сюрюб.

— Тохта, эгечим, — дегенди киши, —
Барды энтда да айтырым санга.
Ийнекни саугъа этерден алгъа,
Бир разылыкъ бер, тилейме, манга.

— Айхай, разыма, сен джумушунгу
Кескин баджарыб, болдунг сууаблы.
Алджамай, табыб келалдынг манга, —
Ашхы инсанса, керти джууаблы.

— Тохта, эгечим, — дегенди киши, —
Джумушум алкъын тынмагъанд толу.
Джан хоншунгдан да бир хапар айтсанг,
Къуру тюл эди анга да къолум.

Къатынны бети тюрлениб дженгил,
Ол къарагъанды кишиге хыны:
— Сынгар кесиме тилеб ийнекни,
Анга да берсенг, табмам мен тынгы.

— Анга, бирни къой, эки ийнекни
Берирге керек болгъанма, тейри.
Сен разы эсенг, бу экисин да
Берликме анга, чакъырыб бери.

— Ма ол хашкеннге эки ийнекни
Не зат ючюн деб, ийгенди Аллах?
Ичим бютеулей дюр деб джанады,
Башыма тюшдю бу тюрлю палах.

Огъай, ол затха разы болалмам,
Тынгым-тынчлыгъым кетер джюрекден.
Асыры ачудан кюл-кёмюр болуб,
Берекет табмам мен бу ийнекден.

Мени ийнегим къалсын арбазда,
Экисин ал да, сен кет ызынга.
Мени кюнюмю къарангы этме,
Къарт-къуртха, гюнах алма джанынга.

— Берсем, ючюсюн бирге берликме,
Алайды джолу сыйлы буйрукъну.
Ахыр сёзюнгю айт, сагъыш эт да,
Бузаргъа эркин тюлме джорукъну.

— Зарлыкъны оту кючлюдю менден,
Мен ол зараннга болгъанма джесир.
Зарлыкъ сезмеген джерни башында
Джюрекни табсанг, бойнуму кесдир.

Ма, аурууунг тас, ал ийнегинги,
Хоншум кёргюнчю, къора былайдан.
Малынг, кесинг да от тѣбеси бол —
Башымы алдым къара джыландан, —

Дегенди къатын, бек ёхтемлениб,
Айтхан сёзюне харс уруб кеси.
Уллу сагъышха кириб, кетгенди
Юч ийнекни да алыб иеси.

Ма андан бери ма бу дуняда
Кѣб суу саркъгъанды, чеклени джыра.
Адам дегенинг джашаб барады,
Эм алгъа кеси насыбын къыра.

— Алай тюлмюдю? — деб бардырады
Амма хапарын, ойната къолун.
Джашауубузну дамы тауусулуб,
Бизге бургъанды кёзюнде огъун.

Инсан кесинден онглуну суймез,
Онглуну суйген — Аллахны къулу.
Не да табылыр, не да этилир,
Адамлыкъ болса адамда туру.

Хо, къара джиннге хорлатхан кесин,
Багушха тѣгер акъылын-эсин.

Тансыкъ болама, джуртум, мен санга,
Хаман айланыб турурум келиб,
Юйде кесими кючден тыяма,
Джолгъа чыгъама, джюрегим тебиб.

Бир талай болдукъ тарих ызчыла,
Бирге джыйылыб, джолгъа тебреучю.
Ичибизде да барды биреулен
Чамгъа да чемер, уста тепсеучю.

Ма аллай джашды Руслан тенгибиз,
Джол къоратыргъа джасайды хапар.
Аллыбызда уа джашил айрымкан –
Кёз джарыгъыбыз Къарачай шахар.

Шахардан чыгъыб, Теберди таба,
Джолну огъары джанында – Бирлик.
Андан да арлакъ бир кесек барсанг,
Къарар аллынга асыл Джингирик.

Бу эки элге джанаша болуб,
Сюелген къая кёргенди кёбню.
Таурух ичинде орналгъан джуртда
Тарихи барды терекни, чёбню.

Къачны бояуу синггенди джерге,
Ингиралады. Болгъанбыз сууукъ.
Руслан хапарын башлардан алгъа
Биз ол къаягъа баргъанбыз джууукъ.

Джылыу ургъанча болдукъ алайда –
Мукъладис кирик тартханды къая.
Теберди суу да саркъады, джырлай,
Нарт Прометейни хапарын джая.

Прометей алыб келгенди отну
Биринчи болуб адам улугъа.
Адамны джауу ма бу къаяда
Салгъанды аны темир бугъоугъа.

Бугъоуланы да къаягъа уруб,
Къымылдамазча этгенди джашны.
Мыллыкчы къуш да деу Прометейни
Бауурун чёблеб, табханды ашны.

Джерде джашауну джукълатмаз ючюн,
Баргъан кюрешни кёргенди бу эл.
Темир бугъоудан сакъланнган ызла
Джити къаядан къарайла таукел.

Батыр Прометей тагъылгъан къая –
Теберди ёзеннге кирирден алгъа,
Джомакълы джуртдан изин алыргъа
Излеген джюрек салады джолгъа.

Нарт Атабызны тулпар атыны
Туякъ ызларын сакълайла ташла.
Ёхтем джуртуму киши билмеген
Тахсасын энтда ачарла джашла.

Марал сюрюуле суу ичедиле,
Теберди сууну дамын ангылаб.
Къачаннга дери джашарыкъма экен,
Таулу джуртумда джыргъа тынгылаб?

Аллах буюргъан кюнню болджалын
Билген къыйынды джерде инсаннга.
Нарат хауалы Теберди ёзен
Дарман болады инджилген джаннга.

Руслан айтады: «Ма бу къаяны
Башына чыкъгъан табады насыб,
Эки кёзюм бла кёргенме аны –
Ант этерикме кесиме базыб».

Къарайбыз ёрге Къобан джагъадан,
Кёз алалмайын сейир къаядан.

Тейри бергенди бу джерни бизге,
Андан чыкыгъанды «Теберди» деген.
Ангылагъанма бир затны, ёзге —
Муратын табар, ашыкъмай, тёзген.

Аллах джерлени юлешеди деб,
Хапар келгенди адам улугъа.
Аллах чомартды, кеси сайлатыб,
Чачханды джерин тукъум-тукъумгъа.

Къарт атабыз да, джашын чакъырыб,
Салгъанды ауур борчну бойнуна:
— Аллахха бар да, берген джерин ал, —
Дегенди, сыппа бере къолуна.

— Сыппа уа неге керек боллукъду? —
Дегенди джашы, къараб атагъа.
— Сал къапчыгъынга, ол джараб къалыр, —
Дегенди ата, сынаб, балагъа.

Атха да миниб кетгенди улан,
Джер юлюш тилей суйген халкъына.
Баргъанды аты, арымай-талмай,
Чырмау чыкъса да аны аллына.

Талай палахдан ётгенди улан,
Тауну, тюзню къой, теркни да джырыб.
Бир мийик джерге ёрлерден алгъа
Бир зат джетгенди, джелча, сызгырыб.

Булутдан чыгъыб, мазаллы къуртлу
Чабханды джашха атны юсюнде.
Деу Прометейни талагъан къушну
Таныгъанды ол къая джюзюнде.

— Кесими санга сойдуралмазма,
Оту да барды энди халкъымы.
Анга Аллахдан джурт тилегинчи,
Алдыралмазма — дегенд, джанымы.

Барды алайда бек уллу уруш,
Къан ырхы болуб саркъды талагъа.
Джашны джолундан тыяр мурагы
Сыннганды къушну ингиралагъа.

Къуш ахыр кючюн джыйды, ыйлыгъыб,
Чыранла таба кетди, джекире.
Кюн узунлугъун тас этген улан
Тебреди, джолун кесиб теркирек.

Эм уллу тауну тюбюне джетиб,
Джуунду, кириб бир ариу суугъа.
Сыппасы болгъан къапчыгъын алыб,
Къыйналыб чыкъды джаяулай таугъа.

— Тохта былайда, — деген бир таууш
Келди мийикден хауа бла бирге.
Джаш да, Аллахны — дуния Иесин —
Кёрюрге кюсеб, къарады ёрге.

Кёкню кёклюдюн, андан башханы
Джаш кёралмады — алайды буйрукъ.
Ма былайдады кечени кюннге,
Джарыкъ кюнню да кечеге бурлукъ.

Ма былайдады инсан тилегин
Къабыл этерик не да къоярыкъ.
Вавилон къала ишлерикбиз деб,
Махтаннганланы джолун оярыкъ.

Ма былайдады адам джюрекни
Ичинде болгъан затны кёралгъан.
Дуния башында, бир деб бир къалмай,
Бары аллында аны бёрк алгъан.

Джашау, ёлюм да келеди андан,
Ол багъалыды Адамгъа джандан.

Бир зат да тыймаз сёзюне керти,
 Ие болургъа излеген эрни.
 Атасы салгъан борчну толтура,
 Тилейди улан Аллахдан джерни.

Ай медет, джашха келмейди джууаб,
 Кёкню эрнинден энмейди бир сёз.
 Тылпыу чыгъармай, сакълайды улан,
 Чууакъ кёкден да алмайды ол кёз.

Не этерге билмей тургъанлай улан,
 Келди бир таууш, сагъайтыб эсни:
 — Джаш, сен асыры кечигиб келдинг,
 Чачханма халкъгъа, юлешиб, джерни.

Сеннге теджерге къалмады джугъум,
 Барысын бердим тилеб келгеннге.
 Джаш, аны эшитиб, санады кесин,
 Башхасы болмай, саудан ёлгеннге.

Ой, Сыйлы Аллах, ой, Улуу Аллах,
 Къуру къайтарма ызыма мени.
 Барын да бериб къойгъан болмазса,
 Болур къысдыргъан джерчигинг сени.

Берирге кёзюнг къыймайын къалгъан
 Бир джуртунг болур, бер аны бизге.
 Ичи, тышы да таза миллетим —
 Тёкме сен аны, Аллахым, тюзге.

Джан, сан кирсизлик — сен бек сайлагъан
 Зат барды мени джигер халкъымда.
 Сёзюне ие, антына керти
 Болуу джашайды аны къанында.

Джети атагъа дери санамай,
 Къызын бермейди джууукъ джетгеннге.
 Сёзюн джашырмай, айыбны салыр
 Намысын, сыйын джоюб кетгеннге.

Тюз, кындан чыкыгъан кылыч кибики,
Башхасы болмай, сёзю джитиден,
Джырда, тепсеуде артха кьалмайды
Шынгкьартдан учхан отлу джилтинден.

— Айтхан сёзюнге ийнандырыгъа
Барды дуняда джангыз шагъатынг:
Сен аны кёргюз, бар эсе сенде, —
Дегенди ауаз анга огъартын.

Къапчыгъын ачыб, сыппаны алыб,
— Ма, шагъатым, — деб тутханды ёрге.
Ма андан бери бизни халкыбыз
Ие болгъанды эм ариу джерге.

Ма андан бери джандет джуртунда
Джашаб келебиз нелляй бир заман.
Осал ишлеге биз джол бермейик,
Иги атыбыз болмасын аман.

Нени кёрмедик, неге тёммедик —
Бек ётгюр болуб, мугур да болдукъ.
Дуня зауугъун кёре билгенча,
Джашау тарлыкъда джарсыудан толдукъ.

Ненча тюрюлю ат аталды санга
Ёмюрден бери, джигит миллетим.
Джашау узуну джерни юсюнде
Келеди айтылыб сени хурметинг.

Инша Аллах суйген барды бир джеринг,
Ишегим болмаз ёмюрде анга.
Ёлюмсюзлюкню Тейри эшиги
Ачылгъанын да кёрюрме санга.

Кёк Къобаныбыз тауусулмай саркьар,
Бюгюн атыбыз — Къарачай-Малкьар.

Эски тарихинг, бет кызармазча,
Алай ариуду, джарыкъ миллетим.
Джангы Ай чыкъгъан джай кечеледе
Кёб кере санга насыб тиледим.

Мындан ары да джашау тюзюнде
Сайлагъан джолунг болмасын дамыр.
Чомарт-дарикъан атынг юсюнде –
Минг-минг джыллагъа ийгин сен тамыр.

Сен – джандет джуртну тюнгюч уланы,
Юлгюлю болсун хар бир атламынг.
Фахмулу миллет болгъанынг ючюн,
Бергенингден аз сени алгъанынг.

Кёзюм бла кёрген ишни айтайым:
Алай затланы Аллах кёб этсин.
Бир фахмулу джаш, суйгенин алыб,
Бек насыблыгъа санады кесин.

Къуру эки баш толу юй болмаз,
Адам къууанчны чыгъармаз къазыб.
Талай джыл ётдю, бу юйдегиге
Сабий туумайды – джартыды насыб.

Джашда чемерлик неди десегиз –
Уста тепсейди, джазады назму.
Терслик этгенча, джюрек къаладан
Мыдах къарайды тынгысыз фахму.

Ма ол фахмуну кючю бла поэт
Джюрегиндегин салды къагъытха.
Сабий берилсе, ол кызчыкъ болсун
Деб, назму джазды, кетиб сагъышха.

Назмучу Рашид сейир назмусун
Ариу Элагъа – юй бийчесине –
Окъуду алай, сыйлы межгитде
Зикир этгенча юйдегисине.

Рашидни тенги, айтылгъан джырчы,
Бир кюн къонакыгъа келди алагъа.
— Къонакъ Аллахны къонагъы, — деди,
Сюйюмлю къараб, Рашид Элагъа.

Ашны-сууну да бек эркин этиб,
Той да, оюн да болду алайда.
Тау адет бла тепси башында
Къарачай джырчы тартды орайда.

Сора Рашидге кёзюу джетди да,
Ол азбар айтды джангы назмусун.
Ма ол назмуну джаратыб, джырчы
Экинчи кюннге атды джукъусун.

Тангаласына Къасбот джыр этди,
Кече узуну къакъмайын кирпик.
Макъам сёзлеге джарашды тамам,
Субай санлагъа тау чепкен кибик.

Къасбот ол джырны ариу ауаз бла
Джырлагъанында, джаратды миллет.
— Энтда бир джырла, энтда бир джырла, —
Дегенни айтыб, кёб болду тилек.

Андан кёб бир джыр джырланган болмаз,
Дегенча ол джыр джырланды алай.
Уллу-гитче да — къалмай бир инсан —
Дунияны бары эшитди саулай.

Ма андан сора кёб да бармады —
Рашидге тууду алапат кызычыкъ.
Эла экинчи кызын да табды —
Аллах бергенин бермейди азчыкъ.

Хо, таурух тюлдю — кертиди хапар,
Насыб излеген насыбын табар.

Джангы тарихинг аллайды сени –
 Этген тилегинг Аллахха джетген.
 Гюнахсыз халкъым, кыйынлыкъ сюрюб,
 Къыл кёпюр бла кёб кере ётген.

Эсингдемиди, Итил сууунда
 Джангы кёпюрню сынаргъа излеб,
 Поездни элтиб сюегенлери,
 Сен джарлыны да вагонлагъа джюклеб?

Кёпюр оюлса, кетерик эдинг
 Сууну тюрюне, къалмай бир тиллинг.
 Ол оюлмады, чыдамлы болду –
 Аллах суйгенин сен ол кюн билдинг.

Чингисхан патчах, Асхакъ Тимур да
 Юзалмадыла деу тамырынгы.
 Сталин бла бериячыла
 Кёралмадыла тар къабырынгы.

Ала кетдиле, сен а тураса,
 Фахму джилтинле джасаб тёрюнгю.
 Джарыкъ кёлюнге къурман-къор бола,
 Келлик мингджыллыкъ ачсын кёзюнгю.

Мискин этеме, десенг биреуню,
 Андан да мискин болурса кесинг.
 Ушайды керти ассы факъыргъа,
 Ала билмеген джашауну дерсин.

Душман къазауат тюр эталмады,
 Иннет къазауат – андан да къутсуз.
 Ол къадалгъанды, бегит кесинги,
 Кючлю болмагъан къаллыкъды джуртсуз.

Хар аман ишни этдирген шайтан,
 Ол чакъдырады урушну отун.
 Адамлыкъ шартны джашил чегети,
 Къургъакълыкъ къысыб, болмасын отун.

Бир да ишексиз, ат оюн этиб,
Адам джюрекге кьайгыны сукъгъан
Ол кьара джинди – инсанны джауу –
Таза иннетге зарланыб тургъан.

Аны ангылаб, бир-бирибизге
Оюмубузну этейик ачыкъ.
Кюн тийиб турсун джюрегибизге,
Джашауубуздан кетмесин джарыкъ.

Кьарачай-Малкьар деген заманда
Тилни, джуртну да кёрейик сыйын.
Адам аягы джерни басханлы
Джашау кьачан да болгъанды кыйын.

Джырчы, назмучу, тутушуучу да
Береди Аллах тау халкыбызгъа.
Суратчыла да, кьол устала да
Кьюуат салалла тин хауабызгъа.

Алимлерибиз, акъылманла да
Этелле халкыгъа кёб асыл джумуш.
Адеб-намыс а накьут-налмазды,
Ол хазнадан да толуду кьюууш.

Бу затны бары бир джерге келмей,
Хар ким кесича атлайды джолда.
Бирикмекликни ёнгелетгенбиз,
Миллет ангыны ийгенбиз кьолдан.

Халкыгъа керекди деу бирикмеклик,
Кьалай керекди ол бюгюн бизге.
Ол табылмаса, бу кыйын чакьда
Бек джетерикди джебегибизге.

Аллахдан аны тилейик бирге,
Буюрсун аны кёрюрге бизге.

Ичги сёзюм

1

Халал кьуллукъ эте билген сыйлы кьалам –
Джаным-саным солуу табхан алтын кьалам.
Тансыкъ болуб, джетген кибиб тау элиме,
Санга джетиб, себеб табдым джюрегиме.

Кёб кюнлени болганса сен манга тиреу,
Сени бла ётгенд төрге ичги сёзюм.
Ётген кюннге кюрешгенме урлукъ атыб,
Къарамазча ёмюрюмде артха кёзюм.

Мингджыллыкъны аягъындан саф тизилиб,
Халкъым бла тебregenме джол кьоратыб.
Артмакъ этиб ёмюрлени деу джюклерин,
Адам улу алгъа барад джан тер атыб.

Джюрегими ат джер этиб акъылыма,
Сау кьал, дедим, кенгден къараб джашлыгъыма.

2

Кимди бюгюн алгъа къарай, рахат барган?
Къыйын джазыу бу дуняны төресиди,
Джюрек билед терсни-тюзюк ёз багъасын,
Бушуу, айхай, джангылыуну кечесиди.

Терс атласанг, бушуу кирир джюрегинге,
Атлы аскер болуб, джыра кьууанчынгы.
Ауангысы ау чабдырыр кёзлерине
Ичи гырын болуб кьалган муратынгы.

О, джангылыу, сыйдам джолну кьалай табыб,
Джетесе сен кука тилден пердау тигиб.
Кетесе сен ачыкъ джолну ачыу эте,
Абынудан таудан мийик чериу тизиб.

Абынмазлыкъ инсан, тилли туумаз джерге,
Сыннган бутакъ кёлтюрюлмез джерден ёрге.

Джангы ёмюр ачханд бизге эшиклерин,
 Барды аны джюрюшюнде жангылыкъла.
 Ашыгыш кириб барадыла арабызгъа
 Акъылынга бугъоу салгъан табсызлыкъла.

Алимлени айтханларын эсге алсанг,
 Бу ёмюрню аягына ёлмей джетиб,
 Сакъланыргъа боллукъдула эм кёбюнде
 Миллетлени тюз джарымы эки этиб.

Джети мингнге джууукъ тилден джер юсюнде
 Тюз джартысы сакълаялмаз кеси кесин,
 Деген кьоркъуу, бюгюнлюкде джашайд менде,
 Джесир этиб акъылымы айгъыр эсин.

Атар кюнню джарыгына джеталмасанг,
 Ким терс болур тюз оноуну эталмасанг?!

Халкъым, санга барды мени ичги сёзюм,
 Юйлю сёзюм кьуру санга джораланган.
 Уллу халкъдан, алан халкъдан агъа-агъа,
 Хуртдак болуб, сынгар кючден джаны кьалгъан.

Узун джолну, кыйын джолну бараса сен,
 Джолну тынчын, сыйдамын да кьоймай джууукъ.
 Адетлени теренине бата барыб,
 Этегинге чырмалады халек сууукъ.

Туугъанынг да, ёлгенинг да тамам кыйын,
 Излейдиле кьалгъанладан артыкъ кьоранч.
 Келин келсе, берген-алгъан ие болуб,
 Гурушхагъа бурулады керти кьууанч.

Тынч джол табыб, бара билген акъылманды,
 Кесин талаб, союб тургъан а джаманды.

Иги-ашхы адетлени уялары
 Къарачайда болуб тургъанд ёмюрю да.
 Миллетими асыллыгъын чертген шартды
 Ташдан-таудан деменгили тёзюмю да.

Тамырларын терен ийиб тау джуртлагъа,
 Тюкню тюкге джалгъаб, рысхы этген халкъым,
 Дуния малны бек къыйналыб этгенликге,
 Аны ючюн азды сени табхан хакъынг.

Төгесе сен аны суугъа керексизге,
 Джашауунга излеб къыйын къошакъланы.
 Эришмеклик кючлеб джазыкъ джюреклени,
 Кёбден кёбю тууа барад джасакъланы.

Берне – къалын тамам кючлю юйрегенди,
 Юйлениу да къыйын бола тебрегенди.

Сабий туууу аздан азгъа баргъанына
 Бералмайбыз бюгюнлюкде биз магъана.
 Ангыларбыз ма ол затны къаджаулугъун,
 Таяныргъа табалмасакъ деу багъана.

Адам байлыкъ керти хазна болгъанына
 Тюшюнюрге джер юсюнде кёбдю юлгю.
 Хыны джюрюш ала баргъан ёмюрледе
 Тас болмасын миллетими насыб тюгю.

Керек эди миллет ангы терен болса,
 Ма ол эди бюгюн бизни бирикдирлик.
 Айрылыкъны чеклерине битим салыб,
 Дау туудургъан къаугъаладан эрикдирлик.

Тас болмасын джан халкъымы ёзек кючю,
 Юйрерге да керекбиз биз аны ючюн.

Ёрге турган, кеси кесин джюрюталган,
 Фахмусу бла, акъылы бла онглу адам,
 Сый табаргъа умут этсе джангыллыкды,
 Ол зат ючюн кенгереди джюрек джарам.

Онглубузгъа онглуду деб къайгырмасакъ,
 Зарлыкъ кючлеб, джол бермесек ашхыбызгъа,
 Байракъ этер адамланы абындырсакъ,
 Бурчакъ, буз да ёшюн урур джазыбызгъа.

Ёмюрлени ауушдура барганлыкъгъа,
 Тюрленирге унамайды миллет ангы.
 Тёгерекге мыдах къарам ие бола,
 Ахсынама: халат эски, ёмюр джангы.

Бёрюлеге, гудулагъа ачыкъды джол,
 Адеблиге, намыслыгъа джабыкъды ол.

Адамлыкъны тылпыуу бла чачаллыкъса,
 Тынгы тангнга къоркъуу салган боз булутну.
 Ётген джолун унутханни тарихи джожъ,
 Анга сансыз къарагъандан юз умутну.

Заман тауну тёппесине от салгъандан,
 Ётюрюкню бетин бояб агъартхандан,
 Илгенейик – амалсызлыкъ таргъа тыйыб,
 Тюз иннетге орун бермей сарнатхандан.

Тарихибиз уялырча тюлдю, огъай,
 Анга толу ие болуу кирсин къаннга.
 Кертиликни шам джуртуна шежде этиу,
 Ана сютча, кереклиди хар бир джаннга.

Унутугъуз джыйымдыкъбыз деген сёзню,
 Къаратмагъыз бир тиллиге кёзюгюзню.

Сыйы болгъан сый береди башхалагъа,
 Болмагъандан табалмазса алып затны.
 Мийик учхан эслемесе тѣбендегин,
 Разы этмез ъмюрде да джамагъатны.

Салам санга ъхтемлигин бошламагъан,
 Сѣлешмеген ачыууну къулу болуб,
 Этер ишин сагъыш этиб башлай билген,
 Акъылмандан, эслиден да оноу соруб.

Њтуб кетиб, джолун кѣрген тюлдю башчы,
 Башчы олду, джетер джерин кѣрген джолну.
 Терсейгенни табаламай эс табдырыб,
 Керек кюнде терк табылыб берген къолну.

Атха миниб, чабарыкъды ат ъсдюрген,
 Махтау санга халкъы ючюн таш кѣлтюрген.

Кетген ъмюр, къараб сени тюз башынгдан,
 Джангы ъмюр кириб сени аягъынгдан,
 Эследим мен хаух болгъанын адам джашау,
 Кесине да адам кеси турад къаджау.

Бек базгъаным джетиб урду тюз сыртымдан,
 Анга юлюш этген эдим мен джанымдан.
 Аны ючюн кирген эдим джаннган отха,
 Энди багъа береме мен къараб артха.

Аякъларым кѣлтюралмай ол таякъны,
 Джыламукъ да мыдах джууа токъ джаякъны.
 Мен ийнандым тюзлюк джерден кетгенине,
 Къадар меннге хыны дерсни бергенине.

Огъай, огъай, ийнанмакълыкъ ълюб къалса,
 Къалай этгин аны орнун ачыу алса.

Бек базгъаным бек кыйнады джюрегими,
Кесиб алыб атхан киби билегими.
Уруш тюзге чакъырмады мени ачыкъ,
Сау дуниядан тас болгъанча болду джарыкъ.

Уруш тюзге чыкъса эди манга кършчы,
Аскер бла кеси болуб анга башчы,
Кесим джангыз джыгъар эдим сау аскерин,
Ёзге анга тиймез эдим мен эсгериб.

Кыймаз эди кёзюм аны ачытыргъа,
Бармаз эди кёлум аны къансытыргъа.
Тёрт джанымдан тёрт сюнгюню тиреселе,
Аны сат да, кел бизге деб кюрешселе,

Сатмаз эдим ол адамны мен ёмюрде,
Аны ючюн тюбер эдим, таб, ёлюмге.

Билмеди ол джюрегими бу тюзлюгюн,
Суугъа атды кеси салгъан нюр джюзюгюн.
Эки кесди мамырлыкъны кърч терегин,
Ангыладым кыйгъы сабан ёсеригин.

Бошланганча джюрегиме бушуу къобан,
Джетген киби акъыллыма уллу заран,
Оулгъанча болуб умут багъанасы,
Юзюлгенча болду джашау магъанасы.

Кёрмеди ол кери учхан кёгюрчюнню,
Эслемеди джылагъанын ётгюрлюкню.
Билмеди ол чиркигенин адамлыкъны,
Сезалмады ууалгъанын тазалыкъны.

Тюлкюлеге, самырлагъа алданды ол,
Бара тургъан тюз джолундан алджады ол.

Эски джырым тюшдюнг мени терк эсеме,
 Боллукъ ишни кѳрген эдим мен тюшюмде.
 Бир уллу суу келиб, мени алыб кетди,
 Тюнюме да ол тюш къалай дженгил джетди.

Кѳрген эдим дагъыда мен башха бир тюш,
 Баргъан кибиб бир майданда уллу туююш.
 Андан чыгъыб, джалан болду мени этим,
 Уялгъандан, отда кибиб, куюдю бетим.

Тюш бла тюнню арасында джангыз джукъу,
 Тутхан джолум нечик болуб къалды букъу.
 Бармакъ басар бир сау джерим джокъ джюрекде,
 Джараларым сыйынмайла кѳкюрекге.

Мийик Таугъа кесинг такъгъан байрагъынгы,
 Буштукъ этиб, къалай сюртдюнг аягъынгы.

Джашамайла бюгюнлюкде файгъамбарла,
 Ушайдыла бир-бирине бар адамла.
 Излейдиле кеслерине табын ала,
 Аууз бла ишлейдиле халкъгъа къала.

О, къадарым, ненча кере атдынг кѳкге,
 Ненча кере алыб урдунг мени джерге.
 Чекдирмеген не азабынг къалды манга,
 Ол асыры кѳб тюлмюдю джарлы джаннга?!

Арыдым мен умут кѳлде джюзе-джюзе,
 Сагъыш кулда къобарады мыйы тюзде.
 Джюзген кемем кетгенди да къыйыгъына,
 Тирелгенме мен джер тобну къыйырына.

Джер тебрениб, ау чабханды шош кюнюме,
 Минги Тауум оюлгъанды тюз юсюме.

Мен ачыдым, миз киргенча джюрегиме,
 Кёк шыбыла тийген кибик тилегиме.
 Айтыр сёзюм тил учумда къара кийди,
 Сезимим да такъырлыкъгъа эсин ийди.

Джууукъ, тенг да табылдыла кёл алыргъа,
 Къыйын кюнде эринмелле джол салыргъа.
 Кесим джангыз къоймаз ючюн кюрешдиле,
 Джарсыууму мени бла юлешдиле.

Кюрешдим мен кёргюзмезге джан джарамы,
 Тюрленсе да сау дуниягъа кёз къарамым.
 Къонакъ-тюшюн чачылсала, къалсам кесим,
 Акъ къагъытха ушарыкъды къансыз бетим.

Адам джашайд джер юсюнде кюе-бише,
 Келир кюннге басхыч ишлейд мурат биче.

Апсатыны къызы атлы тенгим джетди,
 Мыдах болуб кёргенинде, ол кёл этди.
 Биле эдим аны уллу адамлыгъын,
 Ол эсгертди хаух дунияны джалгъанлыгъын.

О, Байдымат, хар бир сёзюнг созгъан алтын,
 Бу къыйын кюн манга къалай терк табылдың.
 Сен айтханни этмегеним эсимдеди,
 Мен билеме, терслик бары кесимдеди.

Разы болуб, Байдыматны мен ашырдым,
 Джюрегими жарыылгъанын да джашырдым.
 Джууукъ-тенг да чачылдыла рахат болуб,
 Эгечим бла къалдым кесим азат болуб.

Келди манга бир хатерсиз, ауур кече,
 Джарсыуу къобса, ким салалыр анга ёлче.

Мен бюгече джау чыракъча кюймей къалсам,
 Танг атаргъа адам сафда сакъланалсам,
 Деген оюм джесир этди акъылымы,
 Амалсыздан бек кюседим джашлыгъымы.

Джашлыгъымда кюч-къарыу да кёбдю, айхай,
 Ангылайбыз ол затны биз аны ташлай.
 Заман да къыт, къарыу да аз – бу кёзюуде,
 Кёлкъалдылыкъ танылады къач эжиуде.

Джукъусузлай ашыргъанма кёб кечени,
 Джашлыкъ эди тёзююмю баш ёлчеми.
 Энди менде – джюрек джукъа, къоркъуу уллу,
 Татлы джукъу кёрюнгенди тамам тузлу.

Арсар этмей, джюрегиме тынгыладым,
 Танг атаргъа тохтарыгъын ангыладым.

Къалай хомух болдунг, дедим мен кесиме:
 Тебретиле тюшюб бары да эсиме.
 Ётген джолум узун да тюл, къысха да тюл,
 Барлыкъ джолум сорлугъунг джокъ – юзюлген гюл.

Мюкюл болдум джашау татлы болгъанына,
 Кёб джумушум джарты джолда къалгъанына,
 Джюрегими бош хорлатдым мен бушуугъа,
 Къайда мадар уруб келген бу джарсыугъа.

Ахыр кече къысылгъанды манга джууукъ,
 Ичимде да, тышымда да хауа – сууукъ.
 Осиятны этелмедим эгечиме,
 Билиб аны бек мардасыз кюерине.

Сау къал дуня, хомухма мен, не этейим,
 Ата-бабам кетген джары тигелейим.

Заман, манга сен кёрюндюнг бек къадама,
 Ол кечени теджемезме, таб, къаллыма.
 Джерде манга энди бир джан болушмазын
 Ангыладым эмда басым къошулмазын.

Мен орунга кириб, джабдым кёзлерими,
 Кючлю сезе джюрегимде безлерими.
 Шошлукъ келди джукъу менден турса да кенг,
 Кече болду юлешингенча эки тенг.

Онекиге джетди сагъат къабыргъада,
 Шукур, дедим басылгъанча къараб анга.
 Энтда сагъат джарым ётдю болур дедим,
 Кёзлерими къабыргъагъа тез джетдирдим.

Сыйлы Аллах мени бурдунг чыдамлыгъа,
 Аны айтмай, къалай тёзгюн адамлагъа?!

Уллу Аллах, къойдунг мени тамашагъа,
 Ашыгъама билдирирге адамлагъа.
 Беш сагъат болуб тургъанын – кёрдю кёзюм,
 Тылпыуума тагъылгъанча болду сёзюм.

Тоба-тоба, дедим кеси аллыма мен,
 Къобдум ёрге къараргъа деб терезеден.
 Танг ышарыб, бетин салды тюз бетиме,
 Ийнанмагъанча болуб турдум мен кесиме.

Беш сагъатны джарым сагъатча кёргюздюнг,
 Джаным саулай сыйрат кёпюр бла ётдюрдюнг.
 Кёкню, джерни иеси сен, Уллу Аллах,
 Къор-садакъа болсун джаным санга Аллах.

Джаханимни ётюр, кирдим мен джандетге,
 Уллу Аллах, сени джаздым хакъ джюректе.

Табигъатда биз билмеген кѣбдю тахса,
 Ёзге ангы этмез энди атлам артха.
 Кѣз кѣргенин унутурму ёмюрлюкге,
 Эс да къалай тырмы тартмаз игиликге.

Джюджюлеча айланабыз джер юсюнде,
 Эсге тюшмей, кетерибиз джер тюбюне.
 Гюнахладан тау сюеген джарлы инсан,
 Азаб чегер аны ючюн келсе заман.

Сагъыш этмей, башланган иш чийсил болур,
 Терек салыб, сад ёсдюрген кеси солур.
 Джол ишлеген, кѣпюр этген тѣлер борчун,
 Иш тындыргъан ашхы киши билир орнун.

Тюкюрюк бла джабышдырыб адамлыкъны,
 Джашыралла бир къауумла харамлыкъны.

Джарыкъ тангны кѣзлери бла эртден толду,
 Ауур джюгюм джюрегимден учхун болду.
 Мийик учхан бушуу кетди энишгеге,
 Мен узакъдан къараб къалдым тюненеге.

Светлана эгечим да, бирси юйден
 Чыгъыб, айтды: «Толгъанма мен сейирликден,
 Джети сагъат ётгенди такыйкъа кибик,
 Санларыма ие болгъанд бир тирилик.»

Учар къушча дженгилдиле бюгюн ала,
 Алдамайма, джангылмайма тюз ангыла.
 Бир дуниядан бир дуниягъа учуб кетиб,
 Мен къайтдым танг атаргъа заман джетиб.

Ийнан манга, киргенме мен тюрлю халгъа,
 Джарсыу бла чарсха чабыб, чыкъдым алгъа.»

Светлана, ийнанама хар сёзюнге,
 Такъыйкъача кёрюннгенди, хо, кёзюнге.
 Заман сени – сынагъанма мен да аны,
 Айгъа барыб тюшген кибик болду ангы.

Сен да, мен да артмакъ болуб бушуу атха,
 Экибиз да къазан асыб джарсыу отха,
 Сагъышыбыз къобхан сууча чыгъыб чекден,
 Болушлукъну бирча табдыкъ мийик кёкден.

Сыйлы Аллах сени кючюнг чексиз уллу,
 Ма ол затны сезсе бары адам улу,
 Джер юсюнде болмаз эди бузгъан адет,
 Инсан кеси ишлер эди джерде джандет.

Ма ол затха ийнанады мингден бири,
 Терс иннетден Аллах этсин бизни кери.

Ёмюр джолда кёб къыйынлыкъ кёрген халкъым,
 Джазылгъанды Минги Таугъа сени атынг.
 Джулдузлагъа джазылса да джокъду сейир,
 Игиликни тартханлагъа ол да келир.

Игиликни тарт башынга – олду акъыл,
 Дуния джолда тюз иннетден джокъду такъыл.
 Кирсиз сагъыш урдурады джылы джелни,
 Ауур сагъыш унукъдурад бютеу джерни.

Минги Таугъа чабыб ёрлей келген халкъым,
 Тору ат бла чыгъыб энтда къууандырдынг.
 Атларынг да джигитдиле джашларынгча,
 Атламлары кючлюдюле ташларынгча.

Къарачайны тукъум аты кюз артында,
 Кишнегенди Минги Тауну тюз башында.

Джашайдыла узакъ болмай бир-биринден,
Игилик да, аманлыкъ да джер юсюнде.
Ёхтемлик да адамлыкъ бла джагъалашыб,
Орун излейд хаман аны тийресинде.

Алайды да, бек кыйынды багъа берген
Бир кёзюуде адамланы ишлерине.
Ачыу бла джерленселе, зарлыкъ кючлеб,
Мёлек болсанг да, илинме тишлерине.

Ала сени тобдан атыб джиберирле,
Байра этиб, бир болмагъан сёгюмню да.
Ётюрюкден кеме ишлеб джюзген адам,
Къачын кёрмез джашауну да, ёлюмню да.

Узун тилни хатасы кёб, тюзю, ёзге,
Асыулусу къулакъ салмаз джалгъан сёзге.

Аман хапар джайылады джелден дженгил,
Къара кюнде танылады керти тенгинг.
Джашау кыйын болгъанымы терсди, къайдам,
Кёб тиширыу тышындады кетиб таудан.

Сатыу этиб, талай айны узакълада
Сууукъ, джел да къатылады джазыкълагъа.
Кёрмейдиле сабийлени ёсгенлерин,
Школдан юйге кюле-ойнай келгенлерин.

Телефон бла аладыла тансыкъларын,
Бошайдыла, аяй билмей, саулукъларын.
Не этериксе, марда болса быллай джашау,
Деу къаягъа тургъан кибик гаккы къаджау.

Тансыкъ бола, сабийле да аналагъа,
Эркин къалыб, бошланалла орамлагъа.

Тюбөб кьалдым бир кюн джолда Рабиятха,
 Сабыр сёзлю, татлы тилли танышыма.
 Бушуу аллы болуб, айтды хапар манга,
 Саналмасын аны сёзю тарыкыгъаннга:

Къыйын джашау адеж атыб келиниме,
 Сатыу эте, кетген эди ол Тюменнге.
 Тюз базарда аууб кьалыб, джарлы джанны,
 Больницагъа элтген эдиле, уруб къаны.

Басымындан мыйысына къан къуюлуб,
 Айтыр сёзюн да айталмай тил тутулуб,
 Эс да джыймай, ёлюб кьалды узакъ джерде,
 Бек къыйналыб джыйдыкъ аны элибизге.

Ауруй-ауруй туруучусун биле эдик,
 Кесинге бир кьарат деб, кёб айтхан эдик.

Келин хариб, кетди кьоюб төрт сабийни –
 Джаз башында чагъа тургъан төрт балийни.
 Юй-кюн болуб, кёралмады бирчигин да,
 Кёралмады ол насыбны чирчигин да.

Ах, не этсин энди джарлы кьарнашым да,
 Насыб аны джокълармы, таб, аджашыб да.
 Тюшюб кьалды бу къыйынлыкъ къурум кибик,
 Амалсыздан этди бизни джерге кирлик.

Бек къыйналдым Рабиятны хапарына,
 Быллай джарсыу халкъда энтда джашарына
 Джокъду ишек – олду бюгюн бек джарсытхан,
 Тынч иш тюддю тюз иннетни терк айнытхан.

Дуния мюлкню къулу болгъан джарлы инсан,
 Мюлкю сакълаб кьалгъан болмаз алкъын бир джан.

Джашау кыйын, ёзге аны чюйре этген,
 Адам кеси болгъанына кёбдю юлгю.
 Джангур джауб, джерге сингиб баргъан кибик,
 Юреннгенин этиб барад адам, тюзю.

Джолну тынчын излер ючюн джокъ кюрешген,
 Этиб бошаб, кюйюученбиз къараб артха.
 Учуннганынг чёб багъасы болмай къалыб,
 Ахырында сокъураныб джюз-минг къатха.

Адам джюрек сангырау да, сокъур да тюл,
 Уллу сууну джагъасында къоркьюу уллу.
 Гитче миллет сакъланырмы джер юсюнде
 Заран салгъан адетлени болса кьюлу.

Къаллай бир халкъ тас болгъанды джер юсюнден,
 Илгенейик биз ол затны юлгюсюнден.

Къыш чилледе джангур джауб сау кечени,
 Танг атханын кёргенме мен джашлыгъымда.
 Джаз келгенлей, джашауумда тюрлениуле
 Болгъанлары сакъланнганды акъылымда.

Табигъат да, джууаб эте адамлагъа,
 Билдиреди тахсасыны сейирлигин.
 Чирчик этиб, терек чагъыб тургъанлай да,
 Бир кёзюуде къар джабады джерни юсюн.

Таулу халкъым бек чемерди алгъышлагъа,
 Сёз байлыгъы – таурухлада алтын тауукъ.
 «Кёб джаша» деб, бош айтмайды ол уланнга,
 Кёб джашагъан кёре болур дуня зауукъ.

Кёб джашагъан ол насыбды, ким да билсин,
 Тындырыргъа заманы бар бютеу ишин.

Биринчи адам джер юсюнде минг джыл джашаб,
 Кетгенине шагъат этер сыйлы Къуран.
 Джуглукъ этмей джашагъанды ол бир затха –
 Бюгюн адам джер юсюнде – хыны боран.

Тёрт джанына кесин элтиб урады ол,
 Джер иеси болур иннет кючлеб аны.
 Бир ишни да джетдиралмай ахырына,
 Алтмыш джылгъа да джетгинчи чыгъыб джаны.

Кетеди ол къайтмаздан бу дунягъа,
 Ишлегенин, джыйгъанын да бирча къюуб.
 Некди дейди, адам ёмюр былай къысха,
 Саулугъуну деу къаласын кеси оуб.

Иш, джумуш деб чабдырады къоймай джюрек,
 Дохтурлагъа барыр ючюн заман керек.

Ненча адам эки къатлы мекам ишлеб,
 Ёлюб кетед кирмегенлей ичине да.
 Саулугъуна къаратыргъа заман табмай,
 Бушуу сала джууугъуна, тенгине да.

Ёксюз къалгъан сабийлеге неди рысхы,
 Къайсы рысхы тутар ата берекетни.
 Ненча джарсыу хоншу болур джазыуунга,
 Кёрюрге да табалмасанг ата бетни.

Дунялыкъны адетиди ахыр кюнде
 Ашырыргъа адамынгы адам кибик.
 Тышындады тау миллетни танг кесеги,
 Сатыу-алыу джармалыкъгъа терен кириб.

Халкъ кёлтюред тансыкълыкъны аурууун да,
 Джашаууну ангыламай татыуун да.

Ёлюмюнг да ёлюмчамыд, огъай-огъай,
Халкъ ушакъгъа сингиб къалад олсагъатлай.
Кёрмей туруб, кёредиле бир-бирлерин,
Сёз учады садакъ кибик кёзюу сакълай.

Хызен деб да бир къыйынлыкъ адет болду,
Джюзле бла саналады аны саны.
Тепсиде да аракъыдан башха бары
Барды, сора къууанч болмай неди аты.

Маулут деген башха затды, бизни сартын,
Биз этген а башы бла барад аны.
Суу джуугъанлай болуб къалад адам ёлсе,
Ол юй тамам – къыйналырчад адам джаны.

Бетсиниуге ушайдыла ма бу затла,
Мардасы бла шериятха кёре атла.

Ариу халкъым, кирсиз къанынг, субай санынг,
Сайлагъанса не иште да аралыкъны.
Сюймегенсе сен джукъуну, артыкъ этни,
Бурундан да сен сүйгенсе тазалыкъны.

Джети атанга дери санаб балаларынг,
Билгендиле джууукълукъну уллу кючюн.
Джууугъуна къызын берген бедиш болуб,
Алай бла сакъланнганды халкъ тюзюююн.

Къызын эрге берген юйге кириб бардым,
Къызыны анасы тизди бютеу берген затын.
Джашырмады уллу джюкден къутулгъанын,
Бирер зат бла барысыны айтханд атын.

Ана къуйду джыйгъан затын тегюб терни,
Къызыны уа джюкьду бюгюн джашар джери.

Къызны, джашны адамлары алгъа къараб,
 Джашауну да къыйынлыгъын джыя башха,
 Берген-алгъан затдан бирча артха туруб,
 Тебреселе болур эди джашау башха.

Иги эди эски джол бла барыб турмай,
 Бу заманнга керти джууаб бере билсек.
 Берне демей, къалын демей, ачхабызны
 Бирге къошуб, бир юй мадар эте билсек.

Миллет ангы ёсерини кереклисин
 Белгилеген джумушланы ол да бири.
 Хомух болма, джахил болма бу дуняда,
 Кёзюнг джансын, ёмюр джолда бол сен тири.

Биреу келиб, оноу этер деб ийнанма,
 Къыш кетгинчи, джаз келир деб сен алданма.

Ахырат азабдан дуня намыс къюлю,
 Алан халкъым, тамам сакъ бол намысынга.
 Сыртлы, мийик шиндик онглаб сагъышынгы,
 Теджемесин хыйла джолну акъылынга.

Бу дуняда бир джукъ да тюлдю ёмюрлюк,
 Ёмюрлюкдюле таула, сен джашагъан джурт.
 Къурч-къадама эт джашау деген терегинги,
 Джумушакъ терекни дженгил ашайды къурт.

Эркиши эсенг, бол атынга керти ие,
 Тиширыуну къалкъан этиб, бугъунма сен.
 Бар алда къылыч бола, джарыта юлгюнг,
 Берилмейди хар инсаннга болум да тенг.

Бири джаратылад барыр ючюн алда,
 Бири уа – джутулур ючюн кёблюк санда.

Ариу халкъым, таза къанынг, субай санынг,
 Болур ючюн, тья бил неден да кесинги.
 Артыкъ аш бёлегенча джюрекни джаугъа,
 Зарлыкъ да къурумгъа кёмеди эсинги.

Кёб ашагъан къусуб бютеу ашагъанын,
 Джарашмагъанлыкъны ачыкъ этед бетин.
 Зарлыкъ да адамны тонаб тин хазнасын,
 Боран бургъан тюзде къояр джангыз кесин.

Джутлукъ ауруу кетсе, бегийди ёз акъыл,
 Кёб тюрлю палахны джюлюйдю ол башын.
 Джулдуз ауруу тийсе, джашнайды ёхтемлик,
 Эркелете Ибилисден табхан джашын.

Ёмюр къысха – халаты эте аламгъа тенглик,
 Адам кетер топуракъдан ишлеб беллик.

Кереклиге, керексизге да джолугъа,
 Сууаблыгъа, фыргъаууннга да ийнана,
 Джол къората, джашау, бюгюннге джетгенме,
 Къараталырмы мурат энтда аллына?!

Огъесе мен, джашау чархы, сенден арыб,
 Къарармамы эки кёзюм толуб суудан.
 Къайдам, джашнармы кёк нюрден суусаб тогъуб,
 Кюнде кюйюб, сууну кюсей къатхан къаудан.

Мийикде учхан къушну джердеди уясы,
 Джер аны ючюн тартады мукъладисча.
 Къарама, о инсан, уллу кёл бла джерге –
 Бу зат, бил, керек болур санга хадисча.

Ийнанмауну киргенме да арбазына,
 Тюбегенме къач джуртуму акъ джазына.

Кавказ тауну аты атлы Казбек бла,
 Къарнашладан туугъанлабыз биз экибиз.
 Тутуругъу, джангыз джашы деу Назимни
 Кёргенибиз сайын тебиб джюрегибиз.

Тилеученек барыбыз да анга алгъыш,
 Бир билимли, бир акъыллы бала эди.
 Джууукъ-тенг деб, джокълай эди барысын да,
 Хар адамны кёлюн бирча ала эди.

Ачы ёлюмден ёлюб кетди Назим хариб,
 Ёлтюрдюле маска кийген бир пасыкъла.
 Кюндюзгю кюн тюз шахарны арасында
 От ачдыла, бой бергенле асыллыкъгъа.

Бир башханы урабыз деб, къан салдыла,
 Джарыкъ кюннге кюндеш бола джан алдыла.

Бир джашчыкъ бла къалгъан эди юй бийчеси,
 Экинчиси – къызчыгъы да – тууду артда.
 Деу баласын джерге кёмген джарлы Казбек,
 Ёлмединг сен, джылынг джетиб, ушаб къартха.

Ёлюб кетдинг кёлтюраллмай бу зорлукъну,
 Мугурлукъну келечиси болду къачынг.
 Къалай къалсын кирмей сени тюшлеринге
 Сенден алгъа къара джерге кирген джашынг.

Тюнден эсе, тюш татлыча болду санга,
 Ауруу дженгил тамыр ийди санларынга.
 Назим ёлюб, онбир айы толгъан кюнде
 Ёлюм къонакъ болду энтда арбазынга.

Казбек, кетдинг джерлеб джанынг джер азабны,
 Кёргюзген да къыйынд кёзге бу хыйсабны.

Сагыш этмей урадыла бир-бирлерин,
Насыбынг бла ойнайдыла асыл халкъым.
Джитилеринг агдадыла сафларынгдан,
Былай барсанг, келлик кюнюнг болур салкъын.

Кёб анала къаладыла джерни тырнай,
Урушдача балаларын кёмюб кёрге.
Къазауат да джокъ, сюргюн да джокъ – ёлюм а кёб,
Къоркъуу эшик ачыб киред джюрек төрге.

Къайда тынгы, аны къараб кёрген да джокъ,
Джанын къолгъа алгъан кибиб джюрюудю халкъ.
Къуугъун къанат джайыб тургъанча таулагъа,
Иги хапар болуб къалгъан кибики талкъ.

Ёмюрлени ортасына кирген халкъым,
Санга къараб, ауруу табар мени джаным.

Он джыл болгъан заманымда кёрген затым
Ёмюрлюкте тюрелгенди акъылыма.
Ол сейирлик тюрлендириб джашаууму,
Мухур салды сабийликден къылыгъыма.

Кёб заманны джангур джаумай, кюн къыздырыб,
Джер атылды, кысты-кысты джыйырылыб.
Адам, мал да суу кюсерча болгъан чакъда
Къартла кенгеш къургъан эдиле джыйылыб.

Маулут деген сёзню айтды бир акъылман,
Тевредиле ачха джыйыб юй башындан.
Чынар Аягъы тийрени таласында,
Узакъ болмай къабырланы тюз къатындан.

Тууар кесиб, хычын этиб, маулут болду,
Джашил тала адамладан топпа толду.

Сохталаны сафха тизиб устазыбыз,
 Хыны тилде барыбызгъа ауаз берди:
 «Къарангылыкъ, джахилликди бу этилген,
 Ол маулутха барыб боллукъ тюлдю», — деди.

Сабийлени бири кибиб мыдах болдум,
 Сыйлы кѳрген устазымы бѳлмей сѳзюн.
 Не кюрешиб тыялмадым мен кесими,
 Ёзен таба мыллык атдым, къараб кѳзюм.

Эгешчигим Светлана – бек гитчечик,
 Мени ала бар деб, хахай этиб джетди.
 Акъ хотамы, сумкамы да кѳкенледе
 Джашырдым да, Светлананы алыб кетдим.

Къара тер да — юсюбюзден къобан бара,
 Мара суудан ётюр, кирдик чегет таба.

Къымсыз болуб тереклени ичлеринден,
 Къарай эдик маулут этген адамлагъа.
 Устазыма ким болса да джетдирир деб,
 Илинирге къоркъа эдим къарамлагъа.

Иссиден а, тылпыу джокъча алай эди,
 Кѳк да чууакъ – кѳк тенгизча тамам ариу.
 Уллу Аллахдан тилей эди миллет джангур,
 Андан сора бир да болмай башха къарыу.

Тилей эди, джылай эди миллет бирден.
 Школлагъа джюрюмеген сабийле да,
 Эт, халуа, кампет, къалач кѳре эдиле,
 Алларында – кертмеле да, балийле да.

Не да эркин, табылмазча чыртда бир сѳз,
 Унуталырма ол кѳргенин сабий кѳз.

Арадан да эки-юч сагъат озгъан эди,
Светлана бармай эди алкъын школгъа.
Ач болгъанча кѳрюб, хайда, акъырынчыкъ
Тенглеринге бар да къошул, дедим анга.

Ол къууаныб, чабыб кетди сабийлеге,
Хычын ашай, ол джарашды тепсилеге.
Бир кесекден джелчик къакъды тѳгерекде,
Булутла да кѳрюндюле мийик кѳкде.

Терк къаралыб, кѳк кюкюреб тебрегенлей,
Шукур Аллах, деб къычырды тала бирден.
Таякъ джангур, челек бла къуйгъан кибик,
Къуйду аяусуз, тансыкъ ала букъу джерден.

Андан сора баш кѳлтюрюб къуу сабанла,
Рахатлыкъгъа бѳлюндюле тюз адамла.

Къалмагъанса бизге белги берир ючюн,
Сыйлы Аллах, сен джашайса джюрегимде.
Мен ёлюмню тузагъына тюшген кече,
Сен тургъуздуңг джан ауалгъа джетгенимде.

Сау кечени такъыйкъача ётдюрюрге
Сенден башха кимни джетер, бир айт кючю.
Тюзню, терсни ариу билген Уллу Аллах
Сен болмасанг не болуред джерни юсю?!

Чууакъ кѳкню булут бла дженгил джасаб,
Къургъакъ джерге тамчы берген Сенсе Аллах.
Джюрек, кѳз да аралады джангыз санга,
Ѓъоркъуу алыб юсюбюзню басса палах.

Сенсе билген хар инсанны тюз болумун,
Аны неге тюберигин, джолугъурун.

Халкъы барны аты да бар, эси да бар,
Излейме мен тас болмазын иннетими.
Ашхыланы, игилени ичлеринде
Минг-минг джылны джашарыгын миллетими.

Айланчланы, тиклени да ётюб келиб,
Джангы ёмюрню джелпегине миннген халкъым,
Хар не тукъум палахдан да арытылыб,
Мийик кёкде джуддуз кибик джарыкъ джаннгын.

Болушуучу Аллах болуш миллетиме,
Чайкъалмазча кёмюк кибик суу юсюнде.
Онглу халкъла къаллыкдыла ёмюрлеге,
Кетгенлеге рахмат эте джер джюзюнде.

Уллу Аллах бёленнгенме хурметинге,
Ёлмез дууа такъ — тилейме миллетиме.

Бирикмеклик тамал болсун келлик кюннге,
Олду насыб – халкъны эсин тас этмезлик.
Сюрдюню да, азабны да чекген халкъым,
Джожьду бир иш сени кючюнг джетелмезлик.

Уллу кёллюлюкдю джауунг – аны эсгер,
Ма ол шартды дуппукъ этген хар сезимни.
Джутлукъну да, зарлыкъны да белгиси ол,
Ол белгиге алландырма сен кесинги.

Сакълыкъ керек акъылгъа да, джюрекге да,
Джукълаб къалгъан урлатады къыбламасын.
Къыблама уа бек керекди хар инсаннга,
Билир ючюн барыр джолун, тамбласын.

Бире бирин ангылагъан джашарыкъды,
Джашау джолда алгъа таукел атларыкъды.

Байдымат да, мен да чыкъдыкъ бир ёзенден,
 Сабийликни, джашлыкъны да къойдукъ артда.
 Къыйын, зауукъ кюнледен да бугъунмадыкъ,
 Энтда бирге барабыз биз джашау атда.

Байдыматча кирсиз, таза адамлары
 Болгъан халкъым сени бла махтанама.
 Сенсе мени къанатларым, насыбым да,
 Ёмюр джолда барлыгъынга ийнанама.

Сен ёлмесенг, джашарыкъма – билеме мен,
 Ёмюрлени байламлары бла бирге.
 Поэзия тамыр ийген тизгинледен
 Сюймеклигим эртден чыкъча тюшер джерге.

Шумерденди джибек халынг алан халкъым,
 Скифденди сени кючлю джарыкъ къанынг.

Сеннге айтдым джюрегимде болгъан затны,
 Кюн таякъдан тарих эшген закий халкъым.
 Джаны саулай ахыратха ашырылыб,
 Андан чыгъыб, джурт уясын табхан халкъым.

Джигерлик бла абдез алгъан тау миллетим,
 Аллах бла сени арангда бирди сёзюм.
 Кетерге да заман джетсе, бу дуниягъа
 Джумушунга джарар ючюн къарар кёзюм.

Сени атынгы шыбырдарла эринлерим,
 Бирик халкъым, деген болур баш тилегим.
 Ёлюмсюзлюк ол заманда келир сеннге,
 Джарсыу деген, орун табмай, жанлар кенгнге.

Таб Аллахны разылыгъын, эсли халкъым,
 Джер юсюнден тас болмазча сени атынг.

Сюймекликни поэмасы

I

1

Къара кечеде акъ кёгюрчюнюм –
Джюрекде чакъгъан къач сюймеклигим.

Сен Дахир, мен Зухра болалмазбыз,
Джазыудан джашлыкъны алалмазбыз,
Джангыдан биз сокъмакъ салалмазбыз.

Ёзге аны джюрекге ангылатхан,
Бек къыйынды, ийнан, мардасыз.
Кюн, чыгыб, таулары джарытханча,
Сен керексе дуняма амалсыз.

От салдынг да, мен джандым джангыдан,
Тазаладым джолунгу джалындан,
Генджа тайны тутдурдум джалындан.
Къуш къанатла битдирдим мен санга,
Сукъланмазча бу джерде бир джаннга.

2

Сиз устасыз джулдузла, тёзюмге –
Дуняда кёб затны кёргенле.

Сукъланама сизледе тёзюмге,
Сиз къаршчыча мыдахлыкъ сезимге,
Мен къаршчыма хатерсиз ёлюмге.

Ёлюмге къаршчылыкъ туудурдуму,
Бир айт тюзюн, кечикген сюймеклик.
Къаяны эрнине къысылгъанма –
Джюрегиме сал, къадар, кечмеклик.

Заманны талпыуун сюрген джелча,
Тохтаусуз бурулуб тургъан джерча,
Джилтинни сакълагъан джюрек тёрча,
Бир залим, бир батыр къанатлыча,
Сен келдинг, хар кёрген джаратырча.

Тюбешдик — сау дуня сукъланырча,
Джинкибиз — кьум тюзле сууланырча.

Джазны окъа халылы хатерин
Джибек этиб, къачымы кёклединг,
Джашаугъа да джангыдан кёллендинг.

Сен чабыб, мен джюрюб джеталмазбыз
Джангкъылычха — ол къалыр кёк төрде.
Сезимим аллында къубулгъанды,
Намыслыды — ол туугъанды джерде.

«Мен сени бир джаннга тенг этмезме», —
Дегенинг кёклеге уа джетмезми,
Кир ишли сёзюнгю уа этмезми?!
Къалкъыугъа кириб кетдим да ингирде,
Сени кёрдюм танг ата тюшюмде.

Сюймеклик дарманны, хо, табханма —
Башымы джукъугъа мен атханма.

Бир келесе, тенгизде толкъунча,
Бир кетесе, тутдурмай сапынча,
Мен турама тюрленмей алгъынча.

Къоркъма сен, кесими тыяллыкъма,
Этдиралмам сёзюнгю тенглеге.
Тансыгъымы алыргъа болушхан
Джукъулану сайладым нёгерге.

Джулкъуб чыкъдыкъ джашлыкъны солумун,
Къыш бораны бла бирге къоллугъун
Узатханды, джарата къуллугъун.
Сен ата, мен ана болалмазбыз,
Уланны дюрюге салалмазбыз.

Сен артха, мен санга баралмазбыз,
 Ёмюрде биз бирге болалмазбыз.

Сёзлеринг къяуузгъа батдыргъанча,
 Кёзлеринг асмакъгъа астыргъанча,
 Джылларым джанларын алдыргъанча!

Джашлыкъгъа таралыу джаратдымы,
 Ачыкъ бир айт, гюнахсыз сюймеклик.
 Джюрекни алтын саблы эшигин
 Ачыб кирди шибижи кюймеклик.

Сен Адам, мен сени иегингме,
 Эм назик, эм ингил тиегингме,
 Эм таза, эм ётгюр тилегингме.
 Сен мени джангылыч атламымса,
 Дунияда ахырат азабымса.

Экибиз, ах, эки къанатлыбыз,
 Экибиз да аман сагъатлыбыз.

Джашлыгъымдан бугъунган сюймеклик,
 Джангызлыкъдан тилединг кечмеклик,
 Тынч зат тюлдю багъангы бичмеклик.

Сен келдинг, мен тюртюб кюрешсем да,
 Ахуюл бла ууатыб чыранны.
 Гокка хансланы тёшеб юсюне
 Сезимим солугъан къяя ранны.

Сакъламай тургъан затынг джарсыуду,
 Сан джюгюн кёлтюралмай ауруйду,
 Раис сезимим ах къалай ауурду!!!
 Джаяча бюгюлдюм да, учдум садакъча,
 Джюрек кёлюнгде джюздюм дууадакъча.

Сюймекликни къачы бек уллуду,
Сууу да дунияда эм тузлуду.

Анамдан эшитген хапарымы
Айтыргъа джерледим къаламымы,
Билеме анамы табмазымы...

Адам бла Хауаны арасында
Туугъан тюнгюч сезимди сюймеклик,
Къалай уллу азабды инсаннга
Бу джерде аны сезмей кетмеклик.

Болур бир джарагъан затым санга,
Аны саугъа этдинг эсе манга,
Къошдунг эсе мени адам саннга.
Борчлума мен джанны иесине –
Джер джандетни кирдим кюркесине.

Джюрек тёрюмде джашагъан анам,
Сёзюнге джолду къолумда къалам.

Файгъамбаргъа келгенди бир киши:
Адам сукъланырчад джашауу, иши.
Айтханды хапарын, ышармай тиши:

«Джокъду рысхымы учу-къыйыры,
Алай а къууанч эрекди менден.
Кесин танытыб, манга алдырыб,
Насыб къарайды къонакъча кенгден.

Къуджур болгъанды, медет, джашауум,
Ангыладым терсди мени атлауум,
Отда кюйге эди рысхы къалауум.
Ёлтюрюб тохсан тогъуз адамны,
Мийик ёсдюрдюм гюнах сабанны.

Кёзкөрмез отда кюеди саным,
Гюнахдан кьоркьуб, улуйду джаным.

Аллах кечерми этген ишими,
Терслеб ёлеме кеси кесими,
Тутуб ашарча болдум этими.

Ахырат азаб сюрюб ызымдан,
Кюнюм да кече, кечем да кече,
Адам кылыкьдан ёнгелегенме,
Джюрек джюгюме табылмай ёлче.

Шайтан кёрюнюб кюндюз тюнюмде,
Ёлгелле чабыб кече тюшюмде,
Джашаялмайма джерни юсюнде.
Болушлукь излеб келгенме сенден,
Сёз тылпыуунгу кыызгъанма менден».

Файгъамбар къараб турду кишиге,
Аман кьууумну бура игиге.

Дуниядан инсан кетмез аджалсыз,
— Кечмеклик саллыкь Аллахды джангыз, —
Деди файгъамбар, этмейин сансыз.

— Кечерге суйсе, салыр кечмеклик,
Аны оноуун билалмаз бир джан.
Гюнах, сууаб да ишлени чегиб,
Ма ол буюрса чыгъарыр базман.

Джети джол ётген джерни кьатында,
Бир фатар кьур да, джаша сен анда,
Хыянат салма энди бир джаннга,
Малынгы, кьоюунгу, тюенги кес да,
Сыйла ётгенни кьурманлыкь эт да.

Файгъамбар анга бир кьуу бутакъны,
Бере, сакъларса, деди джууабны.

— Бутакъны сал да, кюн сайын къара,
Кечмеклик табсанг, ол джашил чагъар,
Къыяу джюрегинг рахатлыкъ табар.

Киши бутакъны алыб къолуна,
Ашыгъыш атлаб, чыкыгъанды джолгъа,
Улоу айланган бир кьула тюзде
Ишлетгенди юй кече бла кюннге.

Миллет алайтын тирмен къакыгъанча,
Джюрюу этгенди устаз айтханча.
Ингирге дери туз-дам ашалыб,
Киши кёрмеди къазан бошалыб,
Аш-суу этгелле не солуб, арыб.

Заман ётеди, кьууду ол бутакъ,
Джашны джюрегин барады бутаб.

Ашыгъыб келген атлыны кёрюб,
Къарагъандыла анга эс бёлюб,
Излегендиле кетмезин ётюб.

Джанын къолуна алгъанча баргъан
Атлы, эс бёлмей адам айтханнга,
Уруб кетгенди. Киши да къараб,
— Бу джууаб тюлдю, — дегенди, ханнга.

Ачыуу тутуб, садакыны алыб,
Ургъанды атлыны сыртындан атыб.
Бушуу, къапланча, чабыб юсюне,
Андан бугъуна кириб юйюне,
Налат бергенди кеси-кесине.

Бутакъ чакъгъанды къараб тургъанлай,
Суу джагъасына кырдык ургъанлай.

Джукъ ангыламай, сейирге къалыб,
Секириб туруб, бутакъны алыб,
Ол файгъамбаргъа баргъанды чабыб.

Сыйлы файгъамбар, былайды хапар:
«Джети джол излеб, мен къурдум фатар.
Аш-суу этдириб, сыйладым элни,
Джумуш да этдим тюзетмей белни.

Ангы, кёзле да болдула бек сакъ,
Не кюрешсем да, чакъмады бутакъ,
Сууаб базмандан табмадым бир джакъ.
Гюнах кёлюмю бек теренлигин
Сезиб ачыды мыдах джюрегим.

Озуб тебреди тохтамай биреу,
Ачыуума да табмадым тиреу.

Кечалмадым да, мен анга аны,
Атдым да, урдум – къуюлду къаны,
Тохсан тогъузну джюз болду саны.

Ма ол кёзюуде чакъды бутакъчыкъ,
Онглу киши сен, айт, манга ачыкъ:
Кечдими Аллах гюнахларымы,
Чачдымы къара сагъышларымы.

Ангылат манга бу болгъан затны,
Къыстаялдыммы фыргъауун атны,
Джарытдымы кюн джюрекде чатны.
Не себебинден табдым изинни,
Джюзге джетдириб ёлук тизимни».

— Кюсеген джаннга ийиучю мадар,
Джиберди санга бек уллу къадар, -

Деди файгъамбар бу болгъан ишге,
Магъана бере айтылгъан сёзге,
Болумну ачыгъын санады тюзге.

«Ашыгъыб баргъан атны юсюнде,
Суусаб ичерге табмагъан заман,
Адам тюл эди, джюк эди джерге,
Джюреги – къара, иннети аман.

Кёб осал ишге этиб башчылыкъ,
Гуждары болуб аны артыкълыкъ,
Келтирген эди ол кёб джазыкълыкъ.
Эки суйгенни айырыргъа деб,
Ол бара эди аджирин джерлеб.

Гюнахларынгы барысын дженгнген,
Бир гюнах эди ол затны этген.

Эки суйгенни араларына,
Чыгъанакъ болуб тыгъылырына,
Сёз да джокъ эди, айырлыгъына.

Кирсиз суймеклик – джерни чырагъы,
Аны джукълатхан — Аллахны джауу.
Суймеклик отну суутхан джаннга
Сыйлы Аллахны уллуду дауу.

Ол чыгъанакъны орду садагъынг,
Эки джюрекни ачыб арасын,
Битединг джерни ачы джарасын.
Сен аны ючюн табдынг кечмеклик!
Джашасын джерде керти суймеклик!»

Бизни айыргъан бир-бирибизден
Табар бюсюреу, хо, ибилисен.

Къачыб къутулмаз ол гюнахындан,
Сюрюб айланыр къысха ызындан,
Бир кюн бир атар тауну башындан.

Къара кечени акъ къашхасындан
Къарагъан кибиб айны сураты,
Эки кёзюмю тюз туурасына
Тюйрелди сени ётгюр сыфатынг.

Ары бурулсам да, аллымда сен,
Бери бурулсам да, аллымда сен,
Сени тас этген кюн ёлюрме мен.
Къуш къанатларын къакъды да, учду,
Сюймеклик келиб, къолумдан тутду.

II

1

Сен – Тристан, мен Изольда болмазма,
Салалмам заманны сыртындан.
Кесими тюзетиб кюрешсем да,
Баралмам джашлыкъгъа джангыдан.

Кёгюнгде джангкъылышча чыгъарма,
Шын туруб, джарыта джолунгу.
Боюнсха джюгюнгю да алырма,
Солута арыгъан бойнунгу.

Сюймеклик балхамны ичирмезме,
Мен тюберме санга ёретин.
Кесими уа аямай сюрюрме
Боранла сызгъыргъан ёзентин.

Заранны мен сенден алджатырма,
Насыбха башынгы сылатырма.

Джазынга кырыпакъны бошламазма,
 Акъ нюрден ишлетиб къалкъанны.
 Кышынгы кезюнге кергюзмезме,
 Кыырауун чеблетиб заманны.

Мен сени ызымдан чакъырмазма —
 Джолуму тюзюнден тиги кеб.
 Ууатыргъа кыоркъыгъандан ууалмазма,
 Тюшсенг да кезюме болуб чеб.

Сен манга кыарасанг, мен бугъарма,
 Бурдурмазма барлыкъ джолунгдан.
 Тубанда аджашсанг, терк джетерме,
 Чыгъарырма тутуб кыолунгдан.

Джюгюнгден мен кыачмам емюрде да,
 Бушууну мен кыоймам керюрге да.

Сюймеклик джашлыкъны кыозгъады да,
 Джаз тангым керюндю кезюме.
 Таш салыучу Файрузну сезлери
 Шоркъулдаб тюшдюле эсеме.

Таш салыу адетни хапарыды —
 Сюймеклик тарихни бир бети.
 Аны да чыгъаргъан Фатимады —
 Тиширыу адебни келбети

Файгъамбар кызыны фахмусуду —
 Магъана чыгъаргъан ташладан.
 Эрини аллына кыарагъанды
 Тансыкылыкъ кючлеген замандан.

Ташлагъа джан салгъанча Фатима,
 Ташладан сез алгъанды Фатима.

Къзауатны джолундан бек арыб,
 Азрет-Алий юйюне киргенлей,
 Фатима джылтыраб тюбегенди,
 Тепсиде да – ушхууур тютюнлей.

Ким болса да билдиргенди, баям,
 Деб келгенди эрини кёлюне.
 Дагъыда ол джолгъа къуралгъанды,
 Джюрекде буйрукъгъа джерлене.

Биягъы Фатима таш салгъанды –
 Билгенди эрини джетерин.
 Эшикни да ачыб сакълагъанды,
 Ашарыкъ бла джасаб тепсисин.

Кюеу уллу сагъышха бёленнгенди,
 Акъылы төрт джары бёлюннгенди.

Кюеуню батагъа чакъыргъанды,
 Къайытыб ызына келгенлей.
 Джангыдан ол джолгъа къуралгъанды –
 Джугъутур тенглерин кёргенлей.

Таш басханча хансны юсюнден,
 Джыламукъ джибите кёзлерин,
 Тиширыу эрини ызындан
 Теджегенди ариу сёзлерин:

«Сау-саламат сен къайыт юйюнге,
 Ышан болма джауну огъуна.
 Аллах санга игисин буюрсун да,
 Хар ишинг бурулсун онгуна».

Кюн – ай да седирейди кыббача,
 Бийче джюреги – кыбыламача.

Таралгъан джюрекге джетген джокъду,
 Ол – уя кьюумну джелине.
 Ташланы джайгъанлай – кёрюндю
 Эрини киргени элине.

Ташларын джыяргъа да эсгермей,
 Ол чабханды тепси джасаргъа.
 Ашыкыгъанды, алай ашыкыгъанды
 Эрини кёлюне джараргъа.

Азрет-Алий арбазда мычыгъанды,
 Терезеден къарагъанды юйге.
 Ташланы тизилиб кёргенлей а,
 Ол къалгъанды тамам сейирге.

Фатима джангыдан таш салгъанды,
 Джетди деб, эшикге атлагъанды.

Азрет-Алий ызына айланнганды,
 Джутулгъанды къара кечеде.
 Фатима ышаныб сакълагъанды,
 Тангнга чыкыгъанды аякъ юсюнде.

Ташлагъа гузаба чамланнганды:
 «Кертиден ётюрюк кёбюрек.
 Кёлюмден ийнаныу ташайгъанды,
 Сууудум мен сизден тюбелек».

Ташла да ёпгелегендиле сора,
 Тебрегендиле айтыб ётюрюк.
 Заман аны бизге джетдиргенди
 Джыл санны башындан ётдюрюб.

Таш сала эди Файруз, ышара,
 Бирем-бирем къызланы ашыра.

Адам бла Хауадан башланган сезим
 Сен учубму киресе джаннга.
 Къаспар тайланы ойната кёлде,
 Сен джюзюбмю чыгыса тангнга.

Санга ырджыны салалгъан инсан,
 Тууалырмы джерни юсюне,
 Эшикни кылычын салганны да,
 Кирелгенсе таукел юйюне.

Ёмюрде бир кере алдамазма,
 Теджемем сезимни мулхарын.
 Джашауну мукъуру бла ётсем да,
 Кёргюзмем алдауну мурджарын.

Ётюрюк ёлюмню эгечиди,
 Сансызлыкъ джашауну ёгесиди.

Сен Ромео, мен Джульетта болмазбыз –
 Сакълыкъны сагышы – джол уста,
 Къоркъууну адежин юзерикди,
 Таукеллик акъылгъа джолукъса.

Мен санга джолумда тубедим да,
 Джангыдан джашадым бир джашау.
 Заманны артына аудурдум да,
 Ёлюмге сюелдим мен къаджау.

– Шо, мени сен неми джаратханса, –
 Дединг да, бир иги кюлдюрдюнг.
 Эшикни джабаргъа унутдум да,
 Джюрекни ушчугъун кюйдюрдюнг.

Тансыгъым ызынгдан алынады,
 Умутум джилтинни аллынады.

Сени кёрмезге мен сокъурму эдим,
Кечеми джарытыб чыкыгъан ай.
Марал сюрююню аллында барыб,
Солумгъа ийилген къандагъай.

Сени сезмезге мен телими эдим –
Эртденими къаууз ийиси.
Бёгеклигими къоданнга джыйгъан
Суймеклик къабакъны иеси.

Аман ныхыт бла чатха чыгыб,
Ажирни юретген деу атлы,
Сынау джолуму джарыкъ чырагъы,
Аджалдан сакълагъан къанатлы.

Санга сезимим – джашау ууузду,
Андан мийикде джангыз джулдузду.

Джазыу кемени чайпалтхан тенгиз,
Экибизге къараб не джазар.
Хаух дуниялыкъны джалгъан төреси
Экибизни мараб не атар?!

Къаза салырма айыбны теджей,
Кёкюрекге тирей хатасын.
Чакъгъан джанкъозну къаушатхан боран
Эсгерирми салгъан джарасын?!

Мункар бла Накир этиб кеслерин
Соруучу болургъа суйгенле,
Тынч турурламы, басымлыкъ табыб,
Къамчи алыб сёзню сюргенле?!

Сёзню джелинден ууалгъан насыб,
Кёб кёрдюм сени мен тозуб-азыб.

Сен Искандар, мен Таис болалмазбыз,
 Кёралмазбыз Вавилон бачхычны.
 Тас этсек, биз артда табалмазбыз
 Суюмеклик къалагъа ачхычны.

О, мени юсюмден болурламы,
 Къалиян тартдыргъан сагъышла.
 Ах, бизде муратла толурламы,
 Тилекге илеше алгъышла?!

Бушуугъа сен къалкъанмы болгъанса,
 Нек кюсейди былай джюрегим.
 Мен сени ненча джыл сакълагъанма,
 Джашауда таяныр билегим.

Къарамынг – дунияны аулагъанча,
 Тынгымы джауладан сакълагъанча.

Кечигиб джюрюген мусафирча,
 Кюн барады батыб таулагъа.
 Суюмеклик тюз хауча бир затды —
 Амалсыз керекли саулагъа.

Акъылым бир кесек чарласа да,
 Джюрегим къабыныб атынгдан,
 Джесирге тюшгенин сайлагъанча,
 Кетерге унамаз къатынгдан.

Джер кюнню ашыгъыб сакълагъанча,
 Сакълагъанма сени дунияда.
 Учуб кетерик да болур эдинг,
 Мен тутханма сени уянгда.

Энди учсакъ да, бирге учарыкъбыз,
 Биз сайлаб джашлыкъны урларыкъбыз.

Эм ахыр, эм кючлю сезимимсе,
Тёзюмюм ючюннге – ёз хакъым.
Дунияны эм асыл шартларын
Сингдиргенди санга тау халкъым.

Мен санга бир кере джолукъгъанма,
Ачылгъанча тейри эшиги.
Мен сени ёмюрюм сакълагъанма,
Тебрете къадарны бешигин.

Мен сени сатмазлыкъ къанатынгма,
Хорлагъан джеллени, боранны.
Тауланы башындан къаратырма,
Ачдырыб джюрекде къарангы.

Джуддузгъа атынгы джазарыкъма,
Джаз ала биргенге чагъарыкъма.

Атынгы чарслада чабдырырма,
Алына бир киши ёталмаз.
Илячинча алай учурурма,
Бир инсан ызынгдан джеталмаз.

Тенгизде, теркледе джюздюрюме,
Дельфинле болурла тенглеринг.
Аллахдан берилген аманатма,
Биргенге айланлыкъ деберинг.

Сюймеклик отунда кюйдюрмезме,
Бил, тутарма сени мен кенгде.
Къатыма да джууукъ джибермезме,
Намысха къондурмазма мелте.

Бил, сюеме башха болмай – мёлекча,
Таулу къызны сыйына керекча.

III

1

Джарыкъ гюлюм, саргъала тебрегенсе,
Баям, сууну кѣб ичиб джибергенсе.

Къалай алдырдым къолумдан къошунну,
Сууну къуядыла джукълата отунгу,
Къурум бла бояйдыла барлыкъ джолунгу.

Тауланы тебдирди джюрек сарыным:
Не болду санга, мени кѣз джарыгъым,
Мени кѣрмей, бир айт, кимге джалындынг,
Джарлы джанынгы сен къалай къалдырдынг?!

Хомухлугъуму уа кечермисе сен,
От бергенлеге уа тѣзермисе сен,
Джууукъ арабызны да этермисе кенг?!
Кимге баш салыб, тарыгъырса менден,
Джел асыры уллудан къарайма кенгден.

2

Баш къусаргъа джеталмагъан тау гюлюм,
Кюз арада боранлагъан къар кюнюм.

Къан тамчыла тамдыла кѣзлеримден,
Джулдуз тизиу юзюлдю джюрегимден,
Итле сюрюб, тутдула этегимден.

Къаншаубий бла Гошаяхны айыргъанла
Джашайдыла алкъын ма бу дунияда.
Къалырмелле сугъулмайын арагъа,
Керти сезим сора неди алагъа?!

Суучукъ болуб кетгенсе, джыламугъум,
Кѣрюнеди кѣзюме джолугъурум
Санга бир кюн, тенгизде солуругъум.
Къайыкълагъа толкъун болуб ургъун сен,
Тенгиз тузлу нек болгъанын билдим мен.

Ауур джюгюм чыгъалырмы тузакъдан,
Эки джолну эслегенме узакъдан.

Сюймеклигим къач сууукъгъа болдунг окъ,
Къайсы джол бла кетеринги билген джокъ.
О, къобузум, айырылыу тартыу сокъ.

Къаншаубийни думп-тас этген Гошаях,
Къара ташха барыб урдунг баш-аякъ.
Сени кибик джарты джолда къалдым мен,
Насыб джинким турна болуб учду кенг.

Мычымайын Къадау ташха барайым,
Мадар излеб, мен бир оноу сорайым,
Юйге къайытыб, сора бир таш салайым.
Миндей-миндей, бутарма заманымы,
Перда атыб, букъдура къарамымы.

Ётюрюкню мен ёмюрде кёлтюртмем,
Сюймекликсиз джашау болур кётюрем.

Эки джолну кетербиз биз экибиз,
Бу дуняда кёб этилди сёзюбюз,
Джарыкъ, мыдах тюрсюн ала джюзюбюз.

Бир гюл хансны чыгъанагъы болур джюз,
Заман кеси багъа берир бизге тюз.
Джангы мухур салалмадыкъ дунягъа,
Уялсынла таш атханла уягъа.

Уялсынла гюнах сабан сюргенле,
Экибизни арабызгъа киргенле,
Аманлыкъгъа харс уругъа суйгенле,
Адамбыз деб, адамлыкъдан кериле,
Ашаб-ичиб созулгъанла кериле.

Энди сени бла мени ючюн джерге,
Кюн ашыкъмасын нюрюн джиберирге.

Бизни ючюн ашыгъыб, алма терек
Чакъмасын, боллукъма деб сизге керек,
Отда кюйюб, кюл болду бөгек джюрек.

Илячиним, учдунгму кюн аманда,
Уянгы да чачдырдынг не заманда?
Джауар къан алыб, кёмюркёз булутла
Джоппу болдула – джыларла умутла.

Экибизни арабыз – терен къулакъ,
Таб, адам къой, ары джеталмаз садакъ,
Чабады сюрюуден аджашхан улакъ.
Ёлюм къара къачыб барады насыб,
Экибизни да эки джары атыб.

Бизни ючюн Чолпан ышармасын кёкде,
Бушуу чайпалады тилсиз джюрекде.

Чыгъанакъ алгъанды чичекни орнун,
Солу хорлагъанды джашауну онгун,
Зарлыкъмы атханды кёзюнде огъун?!

Кёк джашнады да, урду кёк сабанны,
Кёрдюм къутуруб келгенин Къобанны.
Джаз бла къачны ортасында болдукъ тас,
Джарыкъ кюнюбюзге чабыуул этди чарс.

Чапыракъла акъдыла терекледен,
Муратла юзюлдюле джюрекледен,
Таш къалаула къалдыла тилекледен.
Къара атлада келгенле – джюзеулен,
Акъ атлада уа – биз – къуру экеулен.

Башы тюбюне айланганды джашау,
Асылгъа ассылыкъ сюелгенди къаджау.

Къаяны эки джанында эки къол,
Аланы къошаргъа табылмады джол,
Джангы дуняда эски ызды ол.

Тюнюмден чыкъдынг да, кирдинг тюшюме,
Джарсыу, джабалакъча, джауду юсюме.
Озгъан замандан къарады тюрсюнюнг,
Тарих бетинде ол табды мюйюшюн.

Тюненеме да къалай кетдинг сен,
Къалгъанлагъа уа нечик болдунг тенг,
Ёлюмсюзлюкден да къалай къачдынг кенг.
Унутулуугъа уа къалай салдынг бой? —
Сюймегенлеринг этдиле ачыкъ той.

Сени манга къызгъандыла бир кере,
Мени санга кёбсюндюле минг кере.

Аны ючюн чабышдыла энишге,
Тырнакъладыла аны ючюн ёрюшге,
Уллу махтау, сый да бере сёгюшге.

Батхан джулдуз ызын къойгъан кёгюмде,
Джыламугъум адеж атхан кёзюмде,
Тансыкълыгъым созулурму джыланча,
Неда атха чабхан ёксюз къуланча.

Къундуз бетли чапыракъла ичинде,
Къач бояуну алтын сызлы юсюнде,
Къадарымы ындыр басхан кюзюнде
Суратынгдан ишлегенме эсгертме,
Татыуунгу кюсетген агъач кертме!

Бушууну минерме имбашларына,
Салырма энтда да мен къашларына.

Къуршча къатдым, юрендим тѳезерге да,
Бу дуняда чыдарма неге да,
Таб, керек эсе сана хатерге да.

Тилейме, кѳрюнме болуб къарыусуз,
Джюз джашау тенгизде тамам арыусуз.
Къууанырма, ийнан, къараб бек кенгден,
Хапар билгенлей да турурма сенден.

Ташлама менден алгъаракъ бу джерни,
Джашаугъа уруна, тѳк кѳб энтда терни,
Сынау — дуняда эриди эрни.
Сен кетсенг а алгъа, мен болурма мууал,
Джюрекде джарама джарамаз сау кърал!

10

Джашауума, ийнан, иериксе ууну,
Ачыкъ джарама себериксе тузну.

Кетсенг, мени къоюб гюнахлы джерде,
Ёмюр тынчлыкъ табсанг топуракъ кѳрде,
Бил, кечалмам санга ёмюрде.

Джюрек джуртуму сен Джангыз тереги,
Дюлдюр атымы да алтын кереги,
Къайда, къалайда айлансам да, джазыу
Айырыргъа эсен табалмаз къарыу.

Акъ шылпы болурма кюн иссиледе,
Джылы аяз болурма къышхы чилледе,
Къыбылама болурма тау джитиледе,
Аллымда ашыкъма сен кѳзкѳрмезге,
Бир сѳз бер манга, шо, алгъа ёлмезге.

Андан ёзге бир зат излемезме мен,
Андан башха бир джукъ тилемезме мен.

Ахыр тилегими ал акъылынга,
Ашхы джюкдю ол сууаб базманынга,
Бал болайым мен буруш акъылынга.

Къалапеледен келеди бий сезим,
Излейди ол бизден къалай уллу тёзюм.
Барады джырылдаб джашау чархы алгъа,
Инсан суюмеклигин бералмаз джалгъа.

Джазыуубузну сыннган кюзгюсюнден,
Зарауатлыкъны осал юлгюсюнден,
Сокъураныуну къынгыр юлесинден
Сезимибизни чыгъармы тютюню,
Джыламукъ джугъу къарармы тюрсюню?

Кёкде, Джерде да Аллахды бир төре,
Джашауну джаннга береди бир кере.

Бек суюгенин ол сынайды бютюн бек,
Изини аны джетгенди бизге терк.
Джашау сынауубуз болгъанды тенгиз-терк.

Сенден кетиб барама, ташая кёзден,
Сакъланнгын Аллах бла алтыхыр сёзден.
Адам дегенинг а, пилча, бир кючлю,
Бирде къарасанг, чибинча бир тюрлю.

Сыйрат кёпюрге миндинг да сезимим,
Шынкъарт отда кюйюб, бир бек термидим,
Ышаннга атылыкъ окъча джерлендим.
Азаб таууму башына ёрледим,
Гюнахларымы да барын төледим.

Къара кечеде учхан къарылгъачым,
Къартчыгъалагъа къалай къаргъатдырдым.

Джудуз сюрюуююкю кютген сюрюучюм,
Джукълаб къалды да, урланды сюрюуюм,
Сыйынмайды кёкге, джерге да инджиуюм.

Джудуз сюрюу бла думп болгъан Айым,
Дуниямы сенсиз къалай ашырайым.
Шош джюрегиме урур эди джарыкъ,
Тас болуб кёрсем джер юсюнден зарлыкъ.

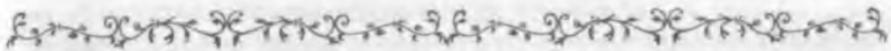
Джур ие болду да тау башларына,
Кёз тийиб, ауду чауул ташларына,
Къошулду ёмюрню кёз джашларына.
Сен джюрегими юзюлген тамыры,
Эс кешенеми сен шыйых къабыры...

ТРАГЕДИЯ

Акъбилек —
Аланны ахыр джуддузу

1394–1396 дж.

Болат — Аланны баш бийи.
Тутар — аны ёзюрю.
Къызджибек — Болатны юй бийчеси.
Къарча — Болатны джашы.
Акъбилек — Азарбийни эгечи.
Азарбий — аскер башчы.
Данаш — Тутарны кенгешчиси.
Руфинида — тепсеучю къыз.
Айгур — Тутарны джашы.
Утуркъу — Алтын Орданы эмири.
Атаул, Науруз — алан бийле.
Заман.

БИРИНЧИ БЁЛЮМ

Биринчи сурат

1394–1396

Заман:

Монголлула Алан къралны кърыусуз этгенли,
Патчахлыгъын юсюнден сыдырыб кетгенли,
Алан миллет төрт кьауумгъа бёлюннгенди,
Андан бери иги танг заман ётгенди.

Минг юч джюз тохсан төртюнчю джылды арбазда,
Тынгы-тынчлыкъ да джокъду энтда Аланда,
Асхакъ Тимур бу джуртха кьаджау тургъанды,
Дин кьазауатны сюнсюен анга бургъанды.

Болат бийди Аланны онглу кьауумуну башчысы,
Миллетин-джуртун сакълауда ким болур аны джакъчысы,
Созмайыкъ да хапарыбызны башлайыкъ,
Онтөртюнчю ёмюрю атланайыкъ.

Асхакъ Тимур Аланнга чабарны аллы кёзюю.
Аланны баш бийи Болатны ёзюрю Тутар ышанган адамы,
кенгешчиси Данаш бла ташатын отоунда ушакъ этеди.

Тилсиз шапала аланы төгереклерине айланадыла.

Тутар:

Данаш, олтуруб туруудан хайыр джокъду,
Заман кьызкьачханнга джетгенди.
Асхакъ Тимур Алтын орданы кау-куу этди,
Энди кёзюю Аланнга джетди.
Асхакъ Тимур, Искандарча,
Урушну башлардан алгъа келечи джибериученди.
Биз аны Болатха иймезге керекбиз.
Кесибизге табыча джууабны эки джанына да,
Болатха, Тимургъа да джарашдырыбыз кесибиз,

Алкын этибизни юсюндеди терибиз.
Бу кюнледе къарауулланы кесибизни адамладан эт.
Къуш къалай уча эсе,
Ары да, бери да алай джет!

Д а н а ш :

Тутар!
Онглу кишилени онглусуса,
Ант этейим эркишини сакъалы бла,
Сеннге тенглик этерик джокъду
Аланда акъылы, болуму, оноуу бла.
Сен айтхандан чыкъмай бюгюннге дери джетгенме.
Айтханынгдан тайсам, мени тенгнге тергеме.

Т у т а р :

Данаш!
Тенглик сезде тюл, иште танылады,
Эрни сёз иелиги чурум бла сыналады.

Д а н а ш :

Тутар!
Асхакъ Тимурну келечиси чыкъгъан эсе джолгъа,
Аны санаб къой тюшгеннге къолгъа,
Керек болса сюелир сын болуб аллынга.

Т у т а р :

Бир хыянат джетдирмегиз сиз анга!

Д а н а ш :

Тутар! Бюгюн сеннге барды энтда бир саугъам.
Джаш келиб, сакълаб турады.
Ол Маджардан джаш.
Ой, Тутар, ийнан пелиуанды,
Пил болмаса, аны сыртын киши салмаз джерге,
Ол алай болмаса,
Кесими санамам эрге!

Тутар:

Данаш! Мен кёб алдагъанма.
Кесим да кёб алданганма,
Кеси кесиме ийнанмазча болгъанма.
Аны ючюн кесиме, санга да къатыды излемим,
Ачыудан, дертден да толгъанды джюрегим!
(Къолу бла кёргюзюб джумушчуланы.)

Данаш! Шапаланы ашыр да,
Эшикге къылыч сал да, былай бир олтур.
Ёмюрде кишиге айтмагъанымы айтайым санга,
Быллай джюкню ичинде тутуб тургъан
къыйынды джаннга!

Шапаланы къуады Данаш.

Данаш:

Барыгъыз, бар тумаланныкъла,
Тилигиз да сёлешмейди,
Алай а бек анасы джыламаз.
Сакълыкъ – хакъ тилемейди.

Шапала кетедиле,
Данаш эшикни къылычын салыб келиб,
Тутарны къатына олтурады.
Тутар чагъырдан ичеди, секириб ёрге туруб,
кёкюрегинден къагъыб, ауузу от чагъады.

Тутар:

Данаш!
Аланны иеси мен болургъа керек эдим,
Мен, мен, джети атама дери
Акъсюекле, сарыджиликле!
Бизни тепси туюбюз бла
Айныгъандыла кёбле!..
Бюгюн мен кимме, ким?!
Болат къолун ары бурса, ары джортуучу,

Бери бурса, бери барыучу,
Анга махтау салыучу,
Аны башын алыучу.
Къысхасы, аны төгерегине чабыучу,
Огъай, бир кюнню боллукъ эсем да,
Аланнга баш бий болургъа керекме,
Алан джуртха мен керекме,
Сиз онгмагъанланы барына да мен билекме?!
Мен?!

Д а н а ш :

Тутар!
Ачыкъ эсе, ачыкъ селешейик,
Туугъанынга туура айт, дейдиле.
Эгечден туугъан! Ичинги төкме,
Бийинги менден ёзгени къатында сёкме,
Къабыргъаланы къулакълары болгъанларын унутма,
Джюрегингден да сакълыкъны къурутма!

Эшикде тауушла чыгъадыла, эшик къагъылады.

Д а н а ш н ы , бети джарыб.

Д а н а ш :

Баш ёзюр!
Бу да санга бир саугъам болур.
Ол сени джюрегингде мыдахлыкъны оруп!

Д а н а ш , чабыб эшикни ачыб, къызланы джибереди.
Музыка согъулады. Урум къызла шаркъ тепсеуню ариу тепсейдиле.

Баш тепсеучю Т у т а р н ы төгерегине айланады,
аны кёлюн джапсарады.

Тепсеб бошаб, къызла кетедиле.

Баш тепсеучю Р у ф и н и д а къалады.

Т у т а р :

Тепсегенинг ариуду, тамам кёзлеринги гинджилерича,
Бу тепсегенинг бла джол табалгъанмыса экен,
Мени джюрегимеча,
Бийченги джюрегине да.

Руфинида:

Урумну ёмюрледен келген джик тепсеулерини,
Барын бирге джыйыб,
Саугъа этеме санга.

Мени джая этек тепсеуюмча
Джукъ джарамагъанын билеме
Инджилген джаннга.

Чагъыр бла тепсеудю
Байланы, бийлени ийнагъы,
Сенича бай кишиле сау болуб,
Сезимни ёчюлмез чырагъы.

Тутар:

Бийченг бла, бийченг бла
Къалайды чотунг,
Джанамыды аны бла
Бирге сени отунг?!

Руфинида:

Кёбдю Аланны накъут-налмаз ташы,
Нохта бауунгу этгенмисе хазыр?

Тутар хурджунундан бир тизиу инджини,
чыгъарыб, къызгъа узата.

Тутар:

Саугъаланы аллыды бу санга,
Джумушунга кёре болур табхан хакъынг.
Алан джуртда менден башха, айт,
Ким болур сени джагъынг?

Руфинида мынчакъланы алыб, къарайды,
аланы къойнуна сугъады,
разылыкъ танытхан кёзлери бла ойнай.

Руфинида:

Хо, тюзсе сен, мен сени болумунгу ангылагъанма,
Чомартса, эрлени бийи кибик чомартса сен.
Дарий, чилле джаулукъларынгы суююб
Къысама мен,
Трам тамгъалы окъа чепкенлеринги да
Киерге юреннгенме мен.
Разыма санга, кёлюнге джетерге да излейме.
Манга чомартлыгъынгы толу сезиб,
Андан да бай бол деб, тилейме.

Тутар:

Аны сезгенинг бек аламатды,
Ариу тиширюу эркишиге аманатды.

Хурджунундан чыгъарыб экинчи саугъасын –
джаулугъун да береди.
Тепсеучю аны да имбашларына атыб, кукалана.

Руфинида:

Бийче, манга эшиклерин
Кенг ачхан бла къалмай,
Джюрегин да ачханды,
Юсюне кийим тикдирлик болса да,
Манга сорады,
Сабийин тепсерге,
Башха миллетлени тиллерине
Юретирге устазланы да
Манга кёргюзюб алгъанды алай.
Мен ариу тилими, балхам этиб,
Аны тегерегине чырмалгъанма джыланча,
Бирде джылаб, бирде мыдах болуб,
Кесими джазыкъсындырыб,
Джюрегини джумушакъ топурагъына
киргенме чыгъанакъча.
Аны манга ийнаннганын къой сен,
Мен баш бийчеге болгъанма халал тенг!

Тутар :

Хыйла тиширыугъа,
Тенг болур кюч джокъду дунияда,
Бийченги тегерегине джыланча чырмалгъан эсенг,
Энди уу болуб, кир джумушакъ къойнуна,
Джыджым болуб, чырмал чыммакъ бойнуна!!!

Руфинида :

Аны ючюн сен ишексиз бол!

Тутар :

Тынгыла! Болат бий чауушларыны
башчысына сайлау этерикди.
Аскерин кючлю этерге излерикди.
Мен а ары кесими адамымы салыргъа умутлума,
Бу затда манга болушалсанг, унутмазма.
Саркъгъан къобанны зыгырын, мынчакъ этиб,
бюркюрме джолунга,
Газнаны ачхычларын тутдурурма къолунга.

Руфинида :

Тутар!

Газнаны ачхычларына ие болур ючюн,
Хыйны бла халмешге бѐлерме джерни юсюн.

Тутар :

Руфинида, тынгыла, эс бѐлюб!
Эки аякъ бал сууну,
Бирине къуярса сен ууну,
Чын сахан бла бийчени къолуна берирсе,
Ол аякъны да онг джанына салырса,
Аны ичген такъыйкъадан
Къарыусуз болуб къалыр,
Аякъ юсюнде туралмаз,
Аны бла тутушханнга да
Кесин сыртындан салдырыр.

Руфинида:

О, Тутар!

Ол балхам ууну къайдан табарма мен!

Тутар:

Аны излеб джарсымазса сен.

Ма, кёз гинджингча, сакъла муну,

Бу аллыды муратыбызгъа элтген джолну.

Тутар хурджунундан чыгъарыб бир чырмалгъанны
къызны къойнуна сугъады.

Тутар:

Бар, Руфинида, бар,

Ишинги ажымсыз баджар!

Руфинида:

Сёзюнгю джюрегиме тюйдюм,

Хыйла акъылынг ючюн,

Сени бек, андан да бек суюдюм.

Руфинида кетеди.

Тутар:

(Кёлю кёлтюрюлюб.)

Данаш! Хайда, кийир джашны бери,

Онгуна бурсун ишибизни тейри,

Руфинида атдырды ачыууму кери.

Данаш:

Тутар! Ол сени кёлюнге джарар керти,

Бусагъат джашны алыб, джетейим бери.

Данаш ашыгъыш чыгъады.

Тутар:

(Кеси къалыб.)

Мени джашым, ненча джылны

Бугундурдум сени адам кёзден,
Мени бауурум, мени дагъаным,
Асырадым узакъ джуртлада сени джалгъан сёзден.
Энди мени джашым, чауушланы,
Бегеулланы башчысы боллукъса сен.
Алай дегеним. Алан аскерни башчысы боллукъса сен.
Сени ары салыр ючюн, бир затдан
Артха турмазма мен.
Акъылымы хыйлалыгъын Руфинида да сезгенди,
Руфинида бла Данаш экиси эки къанатым,
Джашым а мени асланым, къапланым.
Энди ол – ташада ёсдюрген джашым джетди,
Мени ёхтемлигим, Минги Тауча, мийик этди.
Данаш а, ол мени джашым болгъанын билмей,
Чакъырайым деб, ашыгыш кетди.
Къатдырайым кесими,
джашымы къысмай кёкюрегиме,
Бир тилли сезмегге керекди,
ол мени уланым болгъанын,
Кирит салайым джюрегиме.

Д а н а ш :

(Джашны алыб киреди.)

Маджарда джыграбызны сыйлы уланы келгенди –
Айгур!

А й г у р :

*(Ёшикден кириб, къолларын кёкюрегине салыб, салам бере,
былай айтады.)*

Тутар! Мени атам, маджар хан,
санга ахыр саламын ийгенди.

Тутар, джашны къатына джууукъ барыб,
къолун тута, бир къолу бла да билегине тие,
аталыкъ сезимлерин джашыра, былай айтады.

Т у т а р :

Маджарны асыл ханы сени атанг
Мени ашхы шохларымы бири эди,

Керти дунягъа кетди,
джатхан джери джумушакъ болсун,
Сени ёсдюргени ючюн, ол дунясы нюрден толсун.

Джашны джаратханын джашыралмай.

Ба, ба, ба, ма джаш десенг, джаш,
Ташны къыссанг, къан чыгъарлыгъынга ийнанама,
Кишиге ышанмазлыкъ джумушуму да санга ышанама.
Бар солу, хазыр бол, уллу ишле сакълайдыла сени.

Ючюсю да сахнадан кетедиле.

Экинчи сурагъ

Болат бий юй бийчеси бла ушакъ этеди.

Болат:

Къызджибек, Алан джуртубуз монголлуладан бери къраллыгъын тас этгенди, патчах тоханалы джурт энди бийлеге юлешингенди. Тёрт бийни тегерегиндеди Аланы джамагъаты, биз да аланы бирибиз, эм онглусубуз, эм ключюсюбуз, алай а ол тёрт тилкем биригалмайбыз, бир джумдурукъ болалмайбыз. Асхакъ Тимур дин уруш бла бизге джууукълашханды. Алтын Орданы, Тохтамышны къаушатханды. Тохтамышны эмири Утуркъу меннге, Асхакъ Тимурдан бугъундур, деб тилекчиди. Алан эркишини борчуду, къонакъ болуб, болушлукъ излегеннге эшигин керген. Мен аны къыстаяллыкъ тюлме. Мен аны, ант этдир, Тимургъа сойдураллыкъ тюлме. Ол алайды.

Къызджибек:

О, Болат!
Сени джюрегинги кенглиги,
Къара тенгизден эсе, кенгди,
Сени иннетинги кирсизлиги

Чууакъ эртденни кёклюгюне тенгди.
Хо, Утуркъу билгенди кимден тилерин болушлукъ.
О, Болат, билдим, сени адамлыгъынг
Тёрт дуниягъа болгъанды тауушлукъ.
Джаратама мен сени оноунгу,
Сойдурма Тимургъа Утуркъуну.

Эшикден Тутар кириб келеди. Кука ауаз бла.

Тутар:

Бийлени бийи, Болат бий,
Юч кюнню турдум мен сенден кенгде,
Ууакъ джумушланы баджара джер-джерде.
Къыйын кёзюуде кесинги къойгъаныма
кюйдю-бишди джаным,
Сагъышлы болуб, къазанча къайнады мени башым.
Сени сау-саламат кёргеним дуния насыбды манга,
Сени кёрмесем, бюгече чыгъаллыкъ тюл эдим тангнга.

Кёзлерине узалыб, джыламсыраы келгенча этеди.

Болат:

Тутар, джалбаргъан къылыгъынгы
Эслемеген эдим бюгюннге дери,
Халынг тюзмюдю, таб кёрмейме сени, тейри.

Тутар:

Болат бий, джылым келе,
кёлюм такъырча болгъан болурму?
Сыйлы башчым! Кёлюмю такъыр этдирген зат барды.

Болат:

Айт, мен болушур зат эсе, турмам артха,
Алкъын кесинги санаб да къойма сен къартха.

Тутар:

Сёзню кылай башларгъа да билмейме,
Алай болса да айтмай кыояргъа да джокъду мадарым,
Мен айтмагъанны ким айтыр санга,
Тынгыларгъа керексе кюч тийсе да джаннга.

Болат:

Тынгылайма айт,
Мени сейирсиндирир зат айталырмыса ансы.

Тутар:

Сыйлы бийим, аскер башчынг
Азарбий тас этгенди билек кючюн, джюрек отун.
Аны кыарыусузлугъун сезгендиле
Бютеу аскерчилеринг, чауушларынг, бегеууларынг.
Аны тайдырмай амал джокъду.

Болат:

Аны тайдырыргъа кереклиге санайса, алаймыды?

Тутар:

Алайды, хо, алайды,
Бий аскер башчысы бла кючлюдю,
Тамам керекли тизгининг асхаса,
Кыйналмай не этейим мен.

Болат:

Ким айтханды сеннге ол хапарны,
Кёзюнг бла кёргенмисе?

Тутар:

Азарбий ич аурууун унутдурургъа
Чагыргъа баш салгъанын билмеген джокъду,

Мындан ары аны сенден джашырырга
мени да эркинлигим джокъду.

Къызджибек, сёзге къошулурга да уллу базмай,
ары бла бери барыб.

Къызджибек:

Болат, Тутарны анча джыл таныйбыз, ол бу къыйын
кёзюуде, керти да джюреги къыйналыб, кёремисе, бети да
аман болуб, эсгертеди сеннге. Азарбийни чакъырыб бир
сёлеширми эдинг?

Тутар:

Огъай, огъай, анга аны билдирмезге керекди,
Джюреги къыйналыб,
Кесине бир зат этиб къоймасын.

Болат:

Анга алай джан аурутханынг бек да игиди,
Мен тюзюн айтсам, кёзюм бла кёрмесем,
Ол затха ийнаналлыкъ тюлме.
Азарбий эм кючлю, эм залим алан болгъандан озуб,
Эм адебли, эм намыслы таулу джашланы бириди.
Ол ишекли болмазча сынарга керекди аны.

Тутар:

Тюз айтаса, тамам тюз,
Алай а анга чурум керекди.

Болат:

Чурум! Барды ол чурум!
Нарт оюнланы башлар заман джетгенди,
Чауушланы, бегеулланы да башчысы
Джуртумда эм тири, эм залим,
эм ётгюр болурга керекди.
Ол ата-бабаларыбыздан келген адетди.

Сен болмасанг, бийче, тиширыу болурму дуняда,
Санга тубетгени ючюн, мен
Къалай разыма джазыума.

Къызджибек:

О, Руфинида,
Тепсегенинг ариуча, ариуду сёзюнг да,
Балхамча джарайса башха болмай, билсенг.

Руфинида:

Ёхтем бийчем,
Болатха къанат берген сенсе,
Алан дуниясына джарыкъ нюр тёкген сенсе,
Булбул сукъланырчад башха болмай сени ауазынг,
Шаркъдан чыкыгъан кюн таякыгъа ушагъанынг ючюн,
Чексизди тегерекге салгъан къуатынг.

Къызджибек:

(Ол сёзлени тамам кючлю джаратыб.)

О, Руфинида!

Хур Сатанайча, кючлюдю, теренди эсинг да,
Халал джумушунгу мындан ары да къызгъанма бизден.

Руфинида:

Субай бийче, къарышбел бийче,
Джумушуму къой, джанымы да аямам сизден,
Дунлю дуняда ким болур насыблы экибизден.

Къызджибек:

Сен керти да санаймыса
Насыблыгъа кесинги?!

Руфинида:

Дуняда эм ариу, эм акылылы

Тиширыуну кьатындама мен,
Джумушчунгча, джубанчынгча тюл,
Тенгингча кёре билесе сен.
Андан башха не керекди да манга,
Къайтырым да келмейди ызыма, — Урумгъа?
Ийнан сен толу анга.

Къызджибек:

(Тамам кёлю бла разы болуб.)

Руфинида, билемисе,
Къаллай бир затха юретгенсе сен мени:
Джарыкълыкъгъа, кесинге къуру да игиликни,
Къууанчны тартыб турургъа,
Ичингде боран улуй турса да,
Эркишиге ышарыб бурулургъа,
Джашлыкъны, ариулукъну
Созаргъа болушхан лагъымланы усталыкъларына.

Руфинида:

Къысхасы бла,
Бурунгу Урум бийчелени тахсаларына!!!
(Экиси да кюледиле.)

Руфинида:

Акъбоюн бийче!
Болат бла Тутар не оноу этдиле,
Ала ашыгъыш нек чыгъыб кетдиле?!

Къызджибек:

О, Руфинида,
Нарт оюнлагъа хазырланады бий.
Аскер башчысын да ауушдурур хапар айтады.

Руфинида:

Сора, нек?!
Баджаралмаймыды ол ишин?!

Къызджибек:

Хо, чаггыр алганды, дейди кючюн!

Руфинида:

Алаймыды!

Ха-ха-ха, бурун Урумда да бола тургандыла,
Энтда да боладыла аллай затла.

Эркиши башын чаггыргыа нек салады билемисе?

Къызджибек:

(Сескекли болуб.)

Нек?

Руфинида:

(Къатына джууукъ барыб, шыбырдаб, киши эшитмезча.)

Ачхагыа не да башха затха алданыб, бийин, патчахын
сатса, чаггыр анга ол къарыусузлугъун унутдурады.

Къызджибек:

Къалай айтдынг алай?!

Азарбий къалай этер алай?

Руфинида:

Этер! Халал бийче, ийнанма кишиге да.

Алтын Ордада, тегерекде, къан ырхыла тегюле тур-
гъан заманда не затха ийнаныргыа боллукъду. Хар ким ба-
шына табын излерикиди, ким да джанын къалдырыр дыга-
лас этерикиди.

Азарбий сатылгъан болур Болатны джауларына,

Ким биледи, тышген болур эди табсыз джерде къол-
ларына.

Къызджибек:

(Баш иесин джакълай кызады.)

Огъай, ол Болатны алдаялмаз,
Аны иннети кир эсе, нарт оюнлада баш болалмаз,
Баш болалмаса, ишинде да къалалмаз.

Руфинида:

Ийнанама,
Ол баш аскерчи болалмаз.

Ючюнчю сурат

Болат байрамны бардырады.
Омакъ кийиннген адамла нарт оюнланы сюзеделе.
Тутар Руфиниданы бир джанына алыб.

Тутар:

Руфинида, къуйгъанмыса аякъгъа мен берген ууну.

Руфинида:

Тутар, рахат бол, къурутханма джауунгу.

Тутар:

Сора, иш ажимсыз тыннганды.

Руфинида:

Азарбий бюгюнден ары тюз эки сыннганды.

Болат:

Нарт оюнлада тирилик, джигитлик танытхан бегеу-
уларым, чауушларым бютюн кѐлюме джетдигиз. Нарт
оюнладыла эркишини эри. Сиз керти эрле болгъаныгъыз-
ны танытдыгъыз. Арт кѐзюуде мыдах кюрен тартыб тур-
гъан джуртубузну джарытдыгъыз. Юч кюн бла юч кечени
баргъан оюнлада арыуну, джукъуну да хорлагъаныгъызгъа

шагъатды мийик кёкден ышарыб къарагъан кюн. Ай, джулдузла сукъланырча джигитле ёсдюрген Алан джуртум, сени баурунга махтау джуммакъ болуб къошулсун бюгюнню байрамны хорлам байрагъы. Быллай тукъум ариу, мийик дараджалы, ёхтемлик сезимлени туудургъан оюнланы эртден бери киши кёрген болмаз эди. Энди, нарт Ёрюзмекни къылыч ойнатыуун кесине эм базгъан эки улан чыкъсын да кёргозсюн. Хорлагъан а, адетдеча, аскер башчы боллукъду.

Азарбий чыкъсын, эм онглубуз олду, деб къычырадыла джашла, башчыларын алгъа сала.

Т у т а р :

(Алгъа чыгъыб.)

Болат бий!

Алан джашланы джигитликлерине,

онглулукъларына сёз джокъду,

Сени аскер башчынг эм залим болургъа да керекди.

Нарт оюнлагъа къошулур иннет бла

Маджардан, Къазий Къумукъдан,

Дербентден, бурунгу Аланны бирси къуралышларындан келген шохларыбыз къылыч ойнатыугъа Маджар ханны джашы Айгурну теджегендиле.

А й г у р чыкъсын деб, къычырадыла.

Б о л а т :

Эркинлик береме!

Азарбий бла Айгур къылыч ойнатсынла!

Омакъ кийиниб, Болатны юй бичеси чын сахан бла эки аякъ бал сууну алыб чыгъады.

О л а н ы Р у ф и н и д а г ы т у т д у р у б .

К ы з д ж и б е к :

Азарбий, онг джанында аякъны алыб санга береме,

Сен онг къолуса Болатны,

Сен тутуругъуса бюгюн Аланны.

(Айгурға айланыб.)

Айгур, сол джанындагъын да сен ал,
Къуру да кесинге базгъан джаш бол,
Джигитлеге, ашхылагъа базман бол!

Эки джаш да, аякъладан уртраб, саханнга саладыла,
сора акъырын, ашыкъмай бир-бири аллына барыб, къылычла бла сер-
мешиб тебрειдиле. А зар би й ни башы тегерек айланыб, къарыууз
болады. Айгур, А зар би й ни къарыуузлугъун сезиб, хорларыгъы-
на базыб, кесин ёхтем джорютеди. Айгур А зар би й ни сыртындан
салама дегенлей, А зар би й аны кесинден узакъгъа силдеб, келюне ча-
баргъа джетиб, къамасын джерге чанчыб, бир къолу бла андан тутуб,
эки кезюн да къысыб, джерге тобукъланады. Тегерекдегиле, не болгъа-
нын ангыламай, ары-бери джортушадыла. Айгур, ачууланыб келиб,
А зар би й ге.

Айгур:

Тур, эркиши эсенг, сермешейик,
Сен тобукъланыб тургъанлай,
Мен сени башынгдан такъбянгы не да къолунгдан
къамангы тюшюраллыкъ тюлме. Тур!

А зар би й ёрге туругъа дыгалас этеди, туралмайды.

Тутар:

Аякъ тюбюнде чёб сынмай, мыллыкчы къушча,
бир А зар би й ге джетиб, бир Болатха барыб,
болумну ачыкъларгъа излейди.

Азарбий, ёрге туругъа кюреш,
Бетибизни джерге сугъарыкъ этме,
Биз санга ышаныб турабыз, хомух болма.

Деб, тюлкюленеди.

А зар би й ни ёрге туур къарыуу болмайды.

Болат:

Иш ачыкъ болду. Бюгюн джашланы барындан да баш
Маджарда тенгизни джашы Айгур болду. Тау Аланда

джюрюген адет бла мен аны бу джерде эм залимге санайма.
Аскерлериме башчы да ол боллукъду, ол юретирикди таулу
уланчыкъланы аскер усталыкъгъа да.

А зар би й ни алайдан къоратадыла.
Олсагъатлай бир джаш адам, ортагъа чыгъыб,
айыб этмесегиз, айтырым барды, дейди.
Ол Акъбилек болады.

Болат:

Тынгылайма, улан, не айтырынг барды?

Акъбилек:

Эркинлик берсегиз,
Азарбийни орнуна мен къылыч ойнатайым.
Азарбийни къонакъ джаш къылычын къолундан тю-
шюралмагъанды.

Болат:

Атынг кимди. Къайданса?

Акъбилек:

Мен Азарбийни гитче къарнашыма, Аланданма.

Тутар:

(Арагъа сугъула.)

Иш тыннганды. Сабий, сен не айланаса. Бу госук сан-
ларынг бла деу Айгургъа не эталлыкъса?! Ууатдырма кесинги.

Болат:

Джаш эсе да, башды.
Къоюгъуз. Сынасын къарыуун.
Эркиши тюлмюдю, сырты, джерге тийсе да, ууалмаз.

Д ж а ш бла Айгур кылыч ойнатыб башлайдыла.
Д ж а ш , уллу да кыйналмагъанлай,
Айгурну кылычын кьолундан тюшюреди. Башындан бёркю
тюшюб, чачы сыртына тегюледи. Дуния тамашагъа кьалады.

Болат:

Аланны сыйын сакълагъан кыыз, атынг неди?

Акъбилек:

(Джунчуй-джунчуй.)

Атым Акъбилекди.

Болат:

(Акъбилекни кьолундан тутуб.)

Аланны джарыкъ джулдузу!

Сенича быллай ариу, ингил джаннга быллай бир болум, кьарыу да кьайдан чыкыгъанды. Кьадарны сейирлигини, тамашалыгъыны учу-кыйыры джокъду. Туу машалла сеннге. Бюгюнден ары сени орнунг мени кьаламдады. Сен боллукъса чауушларымы башчысы, джашым Кьарчаны баш устазы да сен боллукъса.

Акъбилек:

Азарбийден кючлю, андан тыйыншлы адам джокъду аскер башчыгъа. Ол, айран ичгенлей, ичинде ууун кьусарыкъды. Анга хыянат джетгенди. Аны Айгур хорлаядыкъ тюлдю. Азарбийге болушлукъ керекди, тилейме, мени кьарнашыма ийигиз.

Болат:

Бар, Акъбилек! Бар. Кьарнашынга кьара.

Кийик сюрююню акъ маралы!

Сахнада Руфинида бла Тутар кьаладыла.

Тутар:

Оноубузну кьурутхан кьарышыб
кьаллыкъ Акъбилекди!
Аны кьабына джыяргъа керекди.

Руфинида:

Мен билеме аны джолун кьалай кесерге боллугъун.
Хо, бюгюн ол кьргюздю онглулугъун.
Алай а Руфинада хыйлалыкъны гезениди,
Акъбилек тазалыкъны ёзегиди.
Мени хорлар кюч табылмаз, бил, анда,
Тазалыгы джау боллукъду башына!!!

Тутар:

Ариу башчыгъында, Руфинида,
Хыйла оюмланы джаратылгъанларын сеземе,
Сен бу джол мени кёлуме джетсенг,
Тёртджашар ууаныгымы кесерме.

Руфинида:

Сора, экибиз да кьачдан джазгъа дери
Кьакъ эт бла кьыйма ашаб, чагъыр ичиб джетербиз.

Тутар:

Экибиз да, Руфинида,
Сюймекликни кемесинде ма бу джуртха оноу эте,
Тыйгычладан ётербиз.

Руфинида:

Тутарушчугъум, тынгыла бери,
Сен эследингми Болатны, Аланны башчысыны,
Акъбилекни кьёрю-кьөрмез,
джаны анга кириб кьалгъанын.

Мен шагъатма сени бла бирге суймеклик
шынкъартны джаннганына,
Эсинге бир тюшюрчю, ол джилтинлей тургъан
къарамны ётгюрлюгюн,
Мор этинлей, ол хапар джайылыргъа
керекди дунягъа.
Къызджибекни эрине кемсизлигин менича билген,
Багъа бере билликди ол хапаргъа.

Т у т а р :

Тохта, тохта ангыладым.
Къызджибекге ол хапарны ким айтыр?!

Р у ф и н и д а :

Бёлек кюнден мен джармалыкъгъа барлыкъма, кеси-
ме чепкенлик къумач излей. Анда ол хапарны эшитиб,
джюрегим тутуб, бетим агъарыб, къыйналыб келиб, мен
айтырыкъма бийчеге. Мен аллай затны джашырыб къой-
сам, ол ёмюрде кечмез аны меннге.

Т у т а р :

Бек алапат, аны айтмай къояргъа
Джокъду сени эркинлигинг, Руфинида.
Кюнден кюннге сени тузагъынга
тюше барады джюрегим.
Шо бир айт, ол ашхы оюм къалай келди
бу ариу башчыгъынга,
Ажымсызма ол затха бийченги ийнаныб къаллыгъына,
Нек десенг, ол ётюрюкге мен кесим да ийнандым,
Ийнан, асыры ийнангандан сытаргъа аздан къалдым.
Ма мынга алырса чепкенлик.
(Къойнуна ачха сугъады.)

Р у ф и н и д а :

Ётюрюкню кючю андады, бил аны:
Кертиге ийнандыргъан къыйынды инсанны.

Кимге керекди тюзлюк бла кертилик,
Джерни юсюн джабханды ётюрюк.

Тутар:

Къала, къала, алтын къала ишлерме мен санга,
Къадар сени этди манга саугъа!

Руфинида:

Кетейим,
Бийчени халына да бир къарайым,
Аны мен керекли джумушу бек кёбдю,
Джумушуна джарай, ишими баджарайым.

Тутар:

Бар, къара, ариуум!
Сенсе мени, дагъаным, къарыуум.

Руфинида кетер-кетмез,
Данаш чабыб киреди.

Данаш:

(Ичин тарта.)

Тутар, Асхакъ Тимурну келечиси джетдирген билди-
риу джанымдады. Алдаб-чулдаб, келечини терсейтгенбиз.
Билдириую Болат бийге элтейим деб, джолуму тюрлен-
диргенме.

Тутар:

Аперим санга. Джаша.
Бери чыгъар да, бир окъу.

Данаш:

Окъуюм.
(Окъуб башлайды.)

*ДУНИЯЛАНЫ ПАТЧАХЫ ТИМУРНУ
АЛАНЫ БИЙИ БОЛАТХА БИЛДИРИУЮ.*

Патчахланы, ханланы кьалтыратхан,
Ислам динни айнытхан,
Меджисуулукьну кёрюб болмагьан,
Аны уллу гюнахха санагьан,
Дин кьазауатны кьылычын суутмагьан Тимур,
Алан бийи Болат, санга саламын иеди.
Бир Аллахха бойсунуунгу излейме,
Ташха, таугьа табынууну огьурамайма.
Сенде кьонуш табыб, менден бугьуб тургьан
Тохтамышны эмири Утуркьуну
Мени кьолума берлигинги сакьлайма.
Мени кючюм бла тоханагьа ёрлеб,
Арта кесин ёхтемликге хорлатыб,
Меннге кьаршчы тургьан иймансыз Тохтамышны
Алтын Ордасын кьуш тюгюнлей чачдым.
Ол онгну манга уллу Аллах берди.
Мени байракь тюбюме кирсенг,
Миллетинг, джеринг да рахат кьалыр,
Кьылыч ауузундан, отдан, джалындан да сакьланыр.
Алай болмаса, сокьурандырырма,
От салырма, джандырырма.
Тюкню тюк юсюнде, ташны таш юсюнде кьоймазма.
Кьобан сууунгу кьан ырхы этерме,
Тар ёзенлеге букьсанг да, джетерме,
Ёхтем миллетинги джер бла тенг этерме.
Кюн тийген кьралынгы кюл этерме!
Алай а сен акьылман киши болсанг,
Миллетинги, джуртунгу да аяrsa,
Аланы эшиклерин ачыб, мени сакьларса.
Джаз кырдык чыгьаргьа, аллыма кьарарса.

Тутар:

Огьай, бу кьагьыт Болатны кьолуна тюшмезге керекди.
Бизни бийибиз асланджюрекди,
Анга ачыу этерча билдириу керекди.

Бу анга асыры джууашды,
Таб, бийге быллай кягъытныгъ алгъан кьюуанчды.
Биз аны хатхусун дженгил бузайыкъ,
Кесибизча бир кягъытчыкъ кюурайыкъ.
Тимурну мухуру болгъан кягъытны
Алтын толу гыбытны бериб, бош алмагъанма.
*(Джан хурджунундан кягъытны чыгъарыб,
Данашны аллына сала.)*
Джаз, мен айтханны джаз,
Болатха мен джаздыргъан кягъытны джиберейим,
Экисини арасын къан бла ирин этейим.

Данаш:

Олтуруб, джазаргъа хазырланады.
Тутар айтыб башлайды.

Эй, итден туугъан пасыкъ Болат!
Сени дуппукълугъунг, сени кюрккъакълыгъынг
Мени парийлерими кюлдюреди.
Дунияны пырс-чарс этиб бошадым,
Энди сени таба да бошландым.
Ит Утуркъуну башын кесиб, аллыма чыкъ,
Ол сенде бугъунганын билеме мен,
Меннге кюл болурунгу излейме сен.
Миллетинги къан ырхыгъа бурсам,
къанарыкъды мени кълюм.
Башынгы да арбаз къазыкъгъа чанчсам,
Къызджибек бийченги да гаремиме атсам,
Санга джашау джокъду дунияда, бил.
Алан миллетинг бла саудан къара джерге кир,
Хапарымы иеме кесимден алгъа.
Мен — пил, сен — бир кюмурсха,
Ненг бла къаджау тураллыкъса манга?
Билирге излейме сени иннетинги,
Мычымай иерсе тилегинги,
Тариххе керекди ахыр тилегинг,
Асыры кюрккъгъандан тохтамай кълса джюрегинг...
Сакъла мени, уруш бла барама санга,
Дертлиме, мен дертлиме Аланнга!

Д а н а ш :

Бу кѡагытны алса, бийибиз
Тимурга кѡаршчы урушну кеси башлар,
Рахатлыкѡ, тынчлыкѡ да джюрегин ташлар.

Т у т а р :

Ма олду, олду мен излеген.

Д а н а ш :

Андан сора уа?!

Т у т а р :

Андан сора уа?!
Кѡюрсе. Бу кѡагыт ачыуландырыр Болатны.
Ол акѡылын аузуна ашар.
Асхакѡ Тимурга кѡагытны бек халек джазар.

Д а н а ш :

Андан сора уа?!

Т у т а р :

Да не андан сора,
Мен анга, мурдар Тимурга,
Джамагѡатны атындан джалынчакѡ кѡагыт джазарма,
Бийибизни оюму бла хош болмагѡаныбызны айтырма,
Дин кѡазауатны бек сѡйлы болгѡанын сездирирме.
Джуртну, миллетни сакѡлар ючюн,
Анга уллу джасакѡ хазырлагѡаныбызны билдирирме,
Миллетни, джуртну халек этмезин тилерме.
Болатны, Утуркѡуну, Азарбийни ѡлтюрюр, сояр, кесер,
Аланни юч-тѡрт кѡауумун да бирге джыйыб,
Анга да мени башчы ѡтер.

Д а н а ш :

Ой, Тутар!

Аланны төрт кяаумун да бирге джыйсанг,
Сен бий болмазса, таб, хан да болмазса,
Сен болурса патчах!

Т у т а р :

Сен мени онг кьолум болурса,
Джолумдан бир кьуруса ол мутлах!

Сахнагъа Айгур чыгъады.

А й г у р :

Тутар, мен энди джумушуму тындырдым болур,
Аландан дженгил думп болургъа керекме.
Былайда манга этер зат кьалмагъанды,
Мен бу джуртда ит ыйлыгъын кёргенме,
Ызыма Маджар таба кетеме.

Т у т а р :

Айгур, кючден табханбыз сени,
Къайры думп боллукъса,
Ол дегенинг неди?

А й г у р :

Бетими эшикге кьараталлыкъ тюлме,
Ачыууму да ичимде тыяллыкъ тюлме,
Тыйыншлысы, терк тайсам керекди.

Т у т а р :

Тохта, сабырынгы ташха такъ,
Ачыуунгу да джаратыр зат табарбыз биз,
Маджарда табмазса сен биздеча джакъ.

Д а н а ш :

Тутаргъа тынгыла,
Ол айтханны этсенг, абынмазса.

А й г у р :

Мен абынырымы абынганма,
Башымда такъыямы къыз сабийге алдыргъанма,
Ичим кюйюб, саудан бишиб,
шынкъарт отча джанганма.

Т у т а р :

Къыз сабийми, дейсе сен Акъбилекге,
Кюйюб, ауурлукъ джетдирме джюрекге.
Аллай тиширыу кърмегенме ёмюрюмде,
Аны хорлар адам джокъду сау аскерни ичинде.

Ол бир тюрлю бир джанды. Ол адам баласы тюрлю.
Ол джинди. Азарбий болмаса, аны хорлар джан джокъду.
Экиси уа эгеч бла кърнашдыла. Экиси бизге кършчы кюч
болгъандыла. Мени умутларыма къркъуу салгъандыла.
Сен кетсенг, белимден эки сынганча боллукъма. Шо, кет-
ме, тилейме, мени кюйюб, мен джарсыудан толлукъма.

Д а н а ш :

Мен да аны айтама,
Санга айыб этер адам джокъду.
Акъбилекни бир тахса кючю
болгъанын сезмеген да джокъду.
Хар ким бирча къркъадыла андан,
Аны бир атар эди джардан!

А й г у р :

Мен ангыламайма. Не ишлерикме былайда, Аскер
башчы этген кюй эсенг, Болат бий мени къарауул этерик
да тюрлю ат орнуна кышлыкъда.

Тутар:

Игиди аны ангылагъанынг. Сени да, бизни да бирди джауубуз. Ма ол себебли, бирди джолубуз. Болатны кьурутуб, аны орнун аллыкъма, аскер башчыгъа да мен сени саллыкъма. Эм халал тенгими уланыса сен. Ол затда уа манга сени болушлугъунг керекди. Азарбий бла Акъбилекни тюз сууда бардырлыкъбыз.

Айгур:

Азарбий бла Акъбилекге дертим сыйынмайды джер юсюне, ётгюр джюрек табар эди тынчлыкъ, бастырсам мен аланы джер тюбуне.

Данаш:

Тутар, сагъышынгы кери ат да, сен бир кьууан, Харсха келе башлагъанды ашхы улан.

Тутар:

Кюреш джангы башланганды, джигит бол, Чыгъанакъны орсанг, ачыкъ болады джол.

Айгур:

Дженгиллигим ючюн кечир мени, Тутар. Атам, ахыр джолгъа кете туруб, Тутар бла бол, не болсанг да, ол сени тюз джолгъа салыр, деген эди. Сен атхан сууда барлыкъма. Сени бла бир болуб, мен дертими аллыкъма.

Тутар:

Башым кёкге джетгенча болдум. Сёзюмю ангылатыб, сени кесиме бурдум. Адамланы кёзлерине тюртюлюб кюрешме. Керексизге адам бла сёлешме. Мени кёкбаш юйюмде тур, алайда сени киши да эслерик тюлдю. Кел, ары барайыкъ.

Сахнадан кетедиле.

Сахнада Къызджибек бла Акъбилек.

Къызджибек:

Акъбилек, Азарбийни аякъ юсюне не бла салдынг?

Акъбилек:

Азарбийге гыпы айран ичирдим да, гыбытдан алыб,
кёб ичирдим, ол къусду да аязды.

Къызджибек:

Кесини маразлыгын неден кёреди?!

Акъбилек:

Ол джукъдан да кёрмейди,
Мени ишегим барды, ансы?!

Къызджибек:

Мен билирге боллукъмамы?!

Акъбилек:

Залыкъылдыны ууун ичмесе,
ол алай къусарыкъ тюл эди.

Руфинида киреди.

Руфинида:

Ким ичирирге боллукъду джанларым-кёзлерим Азарбийге ууну.

Мен билеме. Кесими алдырама деб, къайсы джарлы тиширыу ашатханды анга гюнахлы затны. Сен, Акъбилек, къарнашынга сакъ бол. Аныча джигит джашлагъа уугъа чыкъгъан тиширыула аз тюлдуле. Тиширыуладыла бизни багъалы эркишилерибизни, къарнашларыбызны юйлерин къурутханла.

Къызджибек:

Акъбилек, къалай разыды санга джюрегим. Азарбийни да сакъладынг, Аланны сыйын да сакъладынг. Къарчагъа да бир ашхы устаз болгъанса. Сени кёргенли, бир рахат болгъанды джюрегим.

Эшикден чабыб джети джыл болгъан Къарча киреди.

Къарча:

Ой, анам, алма терекге ёрлейме дедим да,
Терекден чёмелтаякъ айланыб,
Билегими бир бек ачытдым,
Не болгъанын билмейме.

Къызджибек:

Ол дегенинг неди, балам? Къолунг бек ачыймыды?!

Къарча:

Ачыйды, анам.

Къызджибек:

(Къарчаны къойнуна къысыб, не этерге билмей.)
Ой, къалай этейик, не этейик...

Руфинида:

Мен бусагъат керейим.

Къарчаны анасыны къойнундан алыб,
эки къолу бла аны къолун сылайды.

Къарча къолу асыры ачыгъандан джылаб башлайды.

Акъбилек:

Къызджибек, мени аллай затха усталыгъым асыры джокъду, алай а мен да бир кёрейим.

Къызджибек:

Къурманынг болур эдим, къолуна бир джарасанг, кесин тездюрюб тургъанына бир къара. Уллу да тездальмайды аллай затха!

Акъбилек:

Къарча, къоркъма. Бусагъатдан къолунгу сау этиб къояыкъ.

(Акъбилек Къарчаны къолун ызына салады.)

Къолун чыгъаргъан эди,

Энди ызына тюшдю.

Ойнатчы къолунгу.

Къарча:

(Къолун ойната.)

Ачымайды, Ачымайды!

(Къарча, эс джыйыб, Акъбилекге айланыб.)

Къарча:

Сау бол, Акъбилек! Терекни башындан бир уллу къызыл алмала алгъанма, кел, аланы бирге ашайыкъ.

Акъбилек кюледи.

Къызджибек:

Сау бол, Акъбилек. Тюу деген заманнга Къарчагъа дуня джарыкъны саугъа этдинг. Энди, Къарчаны тилегин да бир разы эт.

Акъбилек:

Кел, Къарча. Сени алмаларынгы бир кёрейик.

Дерслерибизни да этейик.

Чыгъыб кетедиле.

Руфинида:

(Кесин тыялмай. Ары бла бери бара.)

Бийче, бусагытда джармалыкъдан келдим, алай дегеним, базардан.

Къызджибек:

Не кёрдюнг? Не алдынг Руфинида?!

Руфинида:

Эки кёзню бири болмаса,
Анда болмагъан джукъ джокъ.
Къайсы бирин айтайым,
Рысхы кёргенни кёзю джарыкъ, кёлю токъ.

Къызджибек:

Биягъы сен, омакъдан ёлген, нени джаратыб алдынг?

Руфинида:

Кёб алапат затдан
Быланы сайлаб алдым.

Тутар берген мынчакъла бла джаулукъну кёргюзеди.

Къызджибек:

Тамам асыулу затла алгъанса,
Дау джокъ, сайлау эте билгенинге...

Руфинида:

Кесими алдатдым бу ариу затланы кёргенимде.

Къызджибек Руфинидагъа затларын къайтара.

Къызджибек:

Кюпселе базар багъаланы кёлтюртмей турамыдыла?

Руфинида:

Бийче, базар багъаланы унутдургъан базар хапарла да бардыла.

(Ой, башым, деб башындан тутады.)

Къызджибек:

(Сакъ болуб.)

Не хапарладыла ала сора?

Руфинида:

Къалада хапарланы базарда излерге керекди.

Къызджибек:

Биз да эшитейик ол хапарланы,
Руфинида, жарытчы къаланы.

Руфинида:

О, бийче, хапарым жарытханмы этер,
Огъесе джебекгеми джетер?!

Къызджибек:

(Руфиниданы къолундан тутуб.)

Кёзюме къараргъа къоркъгъанмы этесе,
Халынгы таб кёрмейме, отдача кюесе.
Айт, эшитгенинги джашырма да менден,
Къараяллыкъ тюлма жарсыуунга кенгден.
Не затды ол хапар сени къыйнагъан?

Руфинида:

О, бийчем,
Сени насыбынг алынса ышаннга,
Къайдан табайым кюч кенгден къараргъа.

Къыздживек:

Мени насыбым?!

(Саггышланыб, артха турады.)

Руфинида:

Хо, сени насыбынг?

(Экиси да тынгылайдыла.)

Руфинида:

Бийче, джюддю тѣбеча, кыжгыл базарда
Селеше келиб,
Болат бийни уллу суймеклигини юсюнден
Эшитемисе, бийче,
башха тиширыугъа суймеклигини юсюнден
Шыбырдаб селешгенлерине шагъат болдум.
Бийибиз суймеклик отунда кюйгенин,
Кѣзлери джилтин-джилтин тѣкгенин,
Эшитгенимде, бийчем, эки кѣзюм къарангы этиб,
Дуниям ичине оюлгъанча кѣрюндю,
Сѣзден асыры къоркъгъандан къачыб кетдим.

Къыздживек:

Сау бол, мени ючюн алай джарсыгъанынг ючюн,
Кимди бийибизни джюрегине алай
таукел кирген ол ъхтем тиширыу?

Руфинида:

Ол тиширыу бийибизни, джюрегине
Киргенден озуб, юйюне да кириб турады.
Сен, бийче, кесинг кимден да иги билесе аны.

Къыздживек:

Кимни билеме мен?

Руфинида:

Акъбилекни.

Къызджибек:

(Бети кетиб.)

Тохта, тохта, неле-неле дединг,
Джюрегими ачыб, тузну къалай себдинг?!

Руфинида:

Кеч мени, бийче,
Къыйнагъаным ючюн,
Джашырыргъа джетмегени ючюн кючюм.
(Джыламсыратады кесин.)

Къызджибек:

Сен джашырыб, халкъ айтхандан не барды,
Мен билмейин, эл билгенден не барды.
Эшитгенинге ийнандынгмы, аны айт?!

Руфинида:

Акъбилекни ариулугъу, джашлыгъы,
Тиширыуда аз тюбеген ётгюрлюгю,
Ёз акъылы – къарар кибик эркишини кёзю.
Бийибизни анга эс бёлгенин ол кюн мен
ушатмагъан эдим.
Ол къарамдан джилтин отла чачылгъанча,
Ол джилтинле къыз джюрекни марагъанча...

Къызджибек:

Оджакъдан къурум тюшгенча,
Не зат болду бу манга,
Огъай, ийнанмайма мен анга.

Руфинида:

Ийнанмаймыса?

Мен кесимден чыгъаргъанды, деймисе?

Къызджибек:

Огъай, билмейме, сеннге ийнанама,

Огъай, тохта, ол сёзге ийнанмайма,

Айтханынгы башыма джыялмайма.

Руфинида:

Ийнанма, тюз этесе, ийнанма,

Сюймегенлеринг чыгъаргъан болурла,

Айта-айта, арырла да къоярла.

Къызджибек:

Къоймасала уа?

Руфинида:

Сора, болур ишек этген джерлери,

Биз кёрмегенни кёре болурла кёзлери.

Сагъыш бир эт: Болат санга алгъын кибик турамыд,

Андан санга сезим джылыу урамыд?!

Къызджибек:

Алай болур. Болат манга сууугъанын сезгенме,

Чуруму да не болур деб, излегенме.

Заманны къыйынлыгъы, джауну бизге джууукълугъу,

Деб керексизге кёл этерге кюрешгенме кесиме,

Акъбилекни джууукъ да джибермей эсиме.

Хо, ариуду Акъбилек, акъыллыды, сёз да джокъ.

Аны ючюн хапарынг джюрегиме тийди болуб садакъ окъ.

Отча кюеди ёшюнюм,

Таб, ийнансанг, келед мени ёлюрюм.

(Къызджибек кесин ары бла бери атады.)

Руфинида:

Тохта, бийче,
Сен бир эсгер кесинги.
Шо, аны, неси ариуду сенден,
Акылы уа акылынгы джарымына да джетмез.
Ол уялмазгъа сени
Бир киши да тенг этмез.
Эркинлик бер, мен кесим сюрюб,
аны тас этейим былайдан,
Аны сюрюрге керекди, хайыр джокъду джылаудан.

Къызджибек:

Огъай, тийме чыртда сен анга,
Мен сѐлеширге керекме Болатха,
Бир тынгылайым аны не айтханына.

Экиси да сахнадан кетедиле.

Мёртюнчю сураг

Сахнагъа Къарча, Акъбилек чыгъадыла.

Къарча:

Къолуму хатасы джокъду. Энтда аскер юрениулени бардырыгъа боллукъбуз. Къара, Акъбилек, къолуму къымылдагъанына. Къамамы ойнатыб кѳргюзейим.

(Къамасын ойнатады.)

Акъбилек:

Аперим санга. Сен ашхы сохтаса,
Юретгеними барын да аласа.

Къарча:

Акъбилек, сен бек ашхы устазса,

Хар сорууума кысха джууаб табаса.
Билиминги кызгъанмайын бересе,
Аллай бир затны да сен къайдан билесе?

Акъбилек:

Билимли болурунгу ажимсыз сюеме,
Сени сейирсиндирирча артыкъ не билеме?!

Къарча:

Айхай да сейирсинеме, билегими салдынг,
Ол усталыкъны да, айт, кимден алдынг?!

Акъбилек:

Къарт аккам мени Византияда
Уллу билим алгъанды дохтур болургъа,
Атам-атасындан, мен да атамдан
Юреннген эдим кёб лагъымлагъа.

Къарча:

Къылыч ойнатыуда уа ким болду устазынг?
Аскер юрениуден да уллуду хапарынг.

Акъбилек:

Онтёртюнчю ёмюрню 50-чи джылларындан хапар айтайым санга. Къытай аскерлени ёз къылчыкълары болгъандыла аланла. 30 минг алан джаш барды бизни аскерчилерибизни арасында, деб махтау тартхандыла башларына ала. Тёнгекге джан сингнгенча, сингнгенди аскер усталыкъ аланлагъа. Узун сюекли, акъ шинли, алакёзлюлебиз аланла. Алай нек болгъаныбызны билирге сюе эсенг, тынгыла. Кюн тийген джуртда джашайбыз биз, аланла. Аны ючюн джарыкъды къаныбыз, аны ючюн тазады джаныбыз, аны ючюн ариуду бетибиз, марал сют кибик, акъды этибиз.

Къарча:

Мен сени кючюнг бла джети атагъа дери санаргъа юреннгенме. Тарих дерслени къалгъан дерследен эсе айырыб бек сюеме. Ол кетген дерде, келир джол айтырма аланланы ата-бабалары кимле болгъанларын, деген эдинг. Биз скифлебиз, бурунгу скифлебиз, деген эдинг.

Акъбилек:

Хо, биз скифлебиз. Бизни джыл санаудан алгъа 7-чи ёмюрде ала Шимал Кавказдан Азиягъа дери созулгъандыла. Аланы ичлеринде кёб тюрлю миллет юйюр болгъанды. Ала, ётгюр аскерчилеча, къалгъандыла тарихде, къушча да учхандыла атда. Нарт оюнлагъа уста болгъанларыча, джыргъа, таурухха да уста болгъандыла. Джулдузлагъа скифле берген атла бюгюн да сакъланадыла, ала да ма быладыла: Мырыт джулдузла, Гида джулдузла, Чёмюч джулдузла, Бююнсха джулдузла.

Къарча:

Хо, билеме ол джулдузланы сен манга кёрдюзгенсе. Ол джулдузлагъа бизни ата-бабаларыбыз бизничамы къаргъандыла? Ол заманда да кёк бусагъатдачамы тургъанды? Ол заманда да кёкден джерге джарыкъ бусагъатдачамы ургъанды? Адам джулдузлагъа учаллыкъмыды экен?

Акъбилек:

Бурун айтыулагъа кёре, кеси бир къарыш, сакъалы минг къарыш болгъан Къызыл Фук, кёкге чыгыб, андан джерде нартлагъа аманлыкъ этиб тургъанды. Джерден атыб кёкде аны уралмай, нарт юзюгю бушуу аллы болгъанды. Хур Сатанай эрине, нартланы башчысы Ёрюзмекте, Фукну кёкден къалай атаргъа боллугъун айтханды. Бийчеси айтханча, окъ-тоб бла уруб, ол да Фукну кёкден джерге атханды, алай бла Фукну, сакъалын кесиб, къарыуун да алгъанды.

Ол заманда да, бусагъатдача, кёк джулдузла бла айдан толу болгъанды. Кюн да джерге бюгюн кибик шаркъ джа-

нындан чыкыганды. Бара-баргъан дуняда джуддузлагъа джол салыргъа мадар чыгъар адамгъа. Ол затны биз кёрмек да, сени туудукъларынг кёрюрге болурла. Акъылманла джуддузланы, харифлени окъутгъанча, окъурла. Билимден уллу кюч джокъду дуняда. Билек кючге базынган бир адамны джыгъар, билими болгъан а минг адамны джыгъар.

Къарча:

Къалай ашхы этгендиле ол нартла,
Къызыл Фукну джыйгъанларына къабха,
Къайдадыла, не ишлейдиле энди ала?!

Акъбилек:

Эмегенле бла сермешгендиле нартла,
Къызыл Фукну хорлагъанча,
барысын да хорлагъандыла ала,
Акъыл бла, оюм бла барысын да джер юсюнден
къурутхандыла,
Нарт адамла кеслери да бек уллула болгъандыла.
Алагъа салынган джумушну барысын да этгендиле,
Ахырында кеслери да кёкге учуб кетгендиле.

Къарча:

Билек кючю да, акъылы да, билими да болгъан къалай бир адамны джыгъар?

Акъбилек:

Сорууунга кесинг джууаб табаргъа керексе бу джол,
Иги сагъыш этиб, тамбла дерсе аны айтыргъа хазыр бол.

Къарча:

Аны джууабын тюз айтсам, Архызда ол сен айтхан ата-бабаларыбыз 10-чу ёмюрге Византиядан келген усталагъа ишлетген юч къалалагъа барырбыз да. Аладан алгъа аллай зат ишленмегенди Кавказда, Орусда да.

Акъбилек :

Багъанга джолоучулукъну сайлай эсенг, сен айтханча болсун, хазыр бол, эски алан къалалагъа салырбыз джол.

Къарча :

Энтда бир сорлугъум бар эди.

Акъбилек :

Акъыл къапчыгъым, не сюе эсенг да, сор,
Эсли джанынга болсун мени джаным къор.

Къарча :

Эмегенле къаллайла болгъандыла,
Барысы да къырылыб бошагъанмыдыла?

Акъбилек :

Ала бек джийиргеншли затлагъа саналгъандыла,
Юч, беш, тогъуз башлы болгъандыла.
Адамланы ашаб да тургъандыла,
Нартла аланы бирин къоймай къыргъандыла,
Джер юсюн аладан тазалагъандыла.
Адамлагъа рахат джашагъыз, дегендиле,
Сизге къоркъуу джокъду, деб учуб кетгендиле.

Къарча :

Нартла къалай иги затла болгъандыла,
Адамлагъа зауукъ джашау ачхандыла.
Энди адамла джукъдан къоркъмайдыла да,
Адамланы джер юсюнде къалгъанмыды джаулары?
Бёрюле уа, асланла уа, джыланла уа?

Акъбилек :

Бёрюле да, асланла да, джыланла да къоркъадыла,
адамладан.

Адам улугъа заран да, хата да джокъду аладан.
Джаныуарла кѣб кереге къарыусуздула адамдан,
Ала, улан, асылудула джерде бир-бир адамдан.
Насыб болса, замансызлай эсгермезсе джауунгу,
Аманлыкъчы тюбѣб, джолда сагалламаз джазыуунгу.

Къарча:

«Джау» деб, неге айтаса, аманлыкъчы уа къаллай бо-
лады? Не затха ушайдыла ала? Ненча къоллары, ненча
аяклары, ненча кѣзлери барды бир ангылат сен. Мен ала-
ны танырыкъмамы кѣрсем? Тюклери уа бармыды юслерин-
де? Азаулары кѣбмюдю тишлеринде?

Акъбилек:

Къыйын сорууну бересе сен манга,
Тюзюн айтыргъа керекме мен санга.
Джауун танымакълыкъ къыйын затды дуняда,
Аманлыкъчыны кѣрмезсе, сюелсе да къатынгда.
Аны ючюн, сакъ болургъа керекди джауладан,
Къысхасы, башхалыклары джокъду,
къарасанг, адамладан.

Къарча:

Ангыладым. Адамладыла адамланы джаулары. Бизге
чабхан монголлула бизни джауларыбыз болгъандыла да.
Уруш бла келгендиле ала бизге...

Акъбилек:

Энтда да кѣб затны ангыларыкъса.

Болат къатларына келеди.

Болат:

Къарча, мени бла сермеширге хазырмыса,
Акъбилек сени неге юретгенин кѣргюзалырмыса?

Огъесе, эртдемиди асыры?

Къарча:

Аязмазгъа айта эсенг, эртде тюлдю.

Болат:

Аязмазгъа сёз береме,
Тёреликни этер сени устазынг.
Хазырмыса, Акъбилек?

Акъбилек:

Хазыр болдум.

Болат:

Адетдеча, сермешиуге мен сени
Чакъырама, къоруула сен кесинги.

Къарча:

Не къоруулагъанды ол,
Чабыуулгъа барама мен!

Экиси да къамала бла ойнаб тебрэйдиле.

Болат:

(Къарчаны имбашындан къагъа.)
Кюрешсенг, адам боллукъса,
Кюреш.
Энтда кёб затны билирге керекди санга.
Арыдынгмы?

Къарча:

Огъай, мен джангы башлагъанма.

Болат:

Алай эсе, бек ашхы,
Башха дерсге кёчейик.

Къарча:

Къайсына?

Болат:

Эм бек суйген дерсинге.

Къарча:

Тарихге.

Болат:

Тарих эсе тарихге.
Аланладан не билесе?

Къарча:

Биринчи ёмюрде биз, аланла, Кавказда атлары эм бек айтылган миллет болганбыз. Тёртюнчю ёмюрде джа-шаган урум джазычу Аммиан Марцеллин аланлагъа бой-сунган кёб хоншу миллет, алагъа джангыз бир сёз бла джигитле деб сёлешедиле, деб джазганды.

Бизни алан кърал Кавказдан башлаб Каспий тенгиз-ге дери созулганды.

Болат:

7-чи ёмюрден а не айталлыкъса?

Къарча:

7-чи ёмюрню экинчи кесегинде аланла Европаны къыбыла эмда кюнчыкъган джанында орналган эм уллу Хазар къралны къурамына киргендиле. 8-чи ёмюрде алан-

ла Донну орта эмда тѣбен джанларына да джайыладыла, таб,
Кърымдан Итил суугъа дери да созуладыла.

Болат:

Монголдула Аланнга къачан чабхандыла?

Къарча:

1238 джылны аягында чабхандыла. Ара шахарыбыз Магъас ючюн уруш ай бла джарым баргъанды. Биринчи кере монголдула 1221 джыл чабхандыла Аланнга, алай а хорлаялмагъандыла. Артда къыпчакъланы ариу айтыб, кеслерине къошуб, Аланны алай бла алгъандыла. Артда къыпчакъландан да бошагъандыла монголдула.

Ол заманда аланланы бир къаууму Кавказ таулагъа чыгыб кетгендиле, Къытайда, Византияда да орун айыргъандыла аланла кеслерине.

Монголдула къурагъан Алтын Ордагъа Алан джурт кесини энчилигин тас этмей киргенди, аны эм белгили халкълары аланла, асла, дюгерлиле болгъандыла. Алтын Орданы ханы Тохтамишге Алан джурт таза джюрекден халал къуллукъ этеди. Аланла ёмюрде да сатмагъандыла, сѣзлерине ие болгъандыла. Ол себебден аланлагъа ышанмакълыкъ уллуду.

Болат:

Билгенинги унутмазча, тохтаусуз къайтарыб тур. Бар, бирси дерслеринг бла кюреш.

Къарча кетеди.

Болат:

Акъбилек, ас этиб къойгъанса да муну,
Унутмазма ёмюрде джумушунгу.

Акъбилек:

Къарча, сабийча тюл, уллу адамча этеди сагъыш. Ол

берген соруулагъа кесим да сейирсинеме. Ол, дуниягъа айтългъан бир адам болуб, миллетине джарарына ийнанама. «Бёрю атарны бёркюнден», деб аны ючюн айтхан болурла.

Болат:

Бюгюнден ары аны эркишиге санадым, керти алан боллугъуна ийнандым. Аны алай этген сенсе. Сени аллында мардасыз борчлума мен. Джюрегими чексиз разылыгъын табханса сен.

Акъбилек:

Бурунгу урум акъылман Цицерон, тарихни билмеген ёмюрю сабийликден чыгълалмайды, дегенди. Къарчаны тарих дерслени айырыб скойгени аны кеси тенглиледен эсли болгъанына шагъатлыкъды.

Ол затда мени кыйыным джокъду, ол анга къадардан берилген затды. Тарихин билирге излемеген адам джерден чыкългъан кибикиди.

Болат:

Сени бла сёлешсем, бурунгу урум поэт Аристофанны, акъыллы адам бла ушакъ этгенден иги зат джокъду дунияда, дегени тюшеди эсеме.

Хар айтханынги базманнга салгъанча алай сёлешесе. Бир артыкъ сёз айтмайса. Бир айтханынги экинчи кере къайтармайса.

Акъбилек:

Бизни джыл санаугъа дери экинчи ёмюрте джашагъан урум джазыучу Авл Гелий былай айтханды: «Адамгъа терс оноу этерге болушсанг, эм алгъа таякъ кесинге тиерикди». Къарча миллетине башчылыкъ этерге болуму джетген джаш боллугъуна мени ишегим джокъду, ол сени уланынгды. Джашауда тюз оноу этер ючюн, кесин, миллетин да сындырмаз ючюн, хар нени да багъасын толу ангълар-

гъа керекди. Эм уллу багъасы болгъан зат иш бла бегитилген сѣздю. Къушдан да, садакъдан да дженгил учады сѣз. Ол аууздан чыгъардан алгъа сокъуранмазча терен сагъыш этерге керекди.

Болат:

Акъбилек, эсиме бурунгу шаркъ акъылман Конфуцийни бир айтханы тюшдю. Ол былай айтханды: «Айтхан заманда тюзюн айтыргъа керексе, ишни башласанг да, артха турмазгъа керексе». Миллетни бюгюн джумушу, джарлылыгъы кѣбдю. Асхакъ Тимур Алтын Орданы ханы Тохтамыш мени бла айырылыб шох болгъанын да уллу ушатырыкъ болмаз. Тохтамыш аны эгечинден туугъанды. «Мен аны патчах тоханагъа олтуртханма, ол а меннге къаршчы баргъанды», — дейди.

Бизни да не сакълагъанын киши да биле болмаз. Сени ауузунгдан эшитирге излейме, сен оюм этген бла, мен бюгюн бу алан халкъгъа, бу сейир джуртха мадар излеуде кимге таяныргъа боллукъма? Халкъына къыйын кюнде оноу эталмады дегенден эселе, ёлгеним игиди.

Акъбилек:

Халкъны кючю бирликдеди, Болат бий. Аланны тѣрт къаууму да биригиб, бир затда тохтаргъа керекди. Не уруш ачаргъа, неда миллетни сакълар ючюн бойсунургъа. Асхакъ Тимурну аскерине базман болаллыкъ кюч джокъду бу джуртлада. Анга къаджау турама деб, миллетинги бошатхандан магъана джокъду. Мен ангылагъан бла миллетге башчылыкъ этген — миллети джумушчусуду. Миллети ючюн, джурту ючюн кимни болса да аллында баш ийген ол учулукъ, къоркъакълыкъ тюлдю, ол акъылманлыкъды, алгъа къарай билиудю, келир заманны сагъышын этиудю. Урушха кириб, джигитча джан берген тынчды. Сыныкълыкъ да сынаб, миллетин сакълагъанды эм къыйын, эм ауур иш.

Болат:

Энтда да бир кере ажымсыз болдум сени терен акъылынга, тюз иннетинге, тазалыгъынга. Къарча сени къуд-

ретинг бла мен излегенча адам боллукъду. Къарчаны бир-генгден айырма. Къадар кеси ийгенди сени бизге бу кый-ын заманда. Къаллай ауур джюгюмю алгъанса бойнумдан. Къарчаны кесингча адам эталсанг, дунияда менден насыб-лы боллукъ тюлдю.

Акъбилек:

Уллу багъа бересе сен манга.

Болат:

Сени багъанг ёлчесизди, билеме,
Болумунга ийилиб сый береме.

Къызджибек кириб келиб, аны ахыр сёзлерин эшитеди,
бети тюрлениб, ауазы къалтыраб.

Къызджибек:

Болат! Акъбилекге быллай кемсиз болгъанса,
Элни аллында айланган элге сёзге къалгъанса.

Болат:

Къызджибек, къаллай сёзге, неди ол,
Аман тюшмю кёргенсе,
Ёз сёзюнге ие бол.

Къызджибек:

Мен иеме сёзюме,
Къара да, бир айт, кёзюме:
Мен не этерге керекме,
Тыбыр отум суууса,
Джилтин этген шынкъартха
Джай арада къар джауса.

Акъбилек:

Къызджибек,

Булут джокъду кёгюнде,
Керексизге кюйме сен,
Насыбынгдан ёнгелеб,
Бушуу джелни сюрме сен.

Къызджибек:

Акъбилек, санга айтхан сёзлерин,
Айтмагъанды ол манга,
Джюреги, акъылы да
Бурулгъандыла санга.

Акъбилек, джунчуб, бир джанына бурулады.

Болат:

Анга айтхан сёзлерим разылыкъны белгисиди.

Къызджибек:

Анга къарагъан кёзле –
Сюймекликни белгисиди.

Акъбилек:

Къызджибек,
Айт, санга мен не этейим,
Кёкню салыб арагъа
Кечмекликми тилейим?

Болат:

Акъбилек, сен кечмеклик тилерча,
Джокъду сени терслигинг.

Акъбилек:

Бийчени къыйналгъанына
Кюед-бишед джюрегим.

Къызджибек:

Терслигинги ангылаб,
Кюе болурму джюрегинг?

Акъбилек:

Тюзню-терсни, Къызджибек,
Заман кеси кёргюзюр.
Керексиз ишекликни
Алдау бети кёрюнюр.
(*Болатха айланыб.*)
Мен кетейим.

Болат:

Сен кыйналма, кеч бизни...

Акъбилек:

Сиз, сиз... кечигиз сиз мени.
(*Акъбилек чыгыб кетеди.*)

Болат:

(*Бийчеге иги ачыуларыб.*)
Бизни бирге кёргенлей,
Адамлыкъны ташладынг,
Акъылынгы ауузунга
Тым этибми ашадынг?!

Къызджибек:

Алан джуртха мор этинлей
Джайылгъанды хапарынг,
Акъбилекни суйгенинги
Айтмайын, нек джашырдынг?!
Аны кесингден эшитсем,
Аз аурур эди джюрегим.

Болат:

Ким джайгъанды ол хапарны,
Ётюрюкню, алдауукъну?!

Къызджибек:

Ол хапарны эшитмеген
Джуртда киши къалгъан болмаз,
Эм артха уа мен эшитдим.
Ийнанмады джюрегим,
Кёзюм бла кёргюнчю,
Анга айтхан сёзлеринге
Акъылымы бёлгюнчю.

Болат:

Ол сёзлеге тыйыншлыды,
Тыйыншлыды Акъбилек,
Аны ючюн къыйналыргъа
Нек керексе, Къызджибек?!
Сен бийчесе – ёрге бол.
Акъбилекге узат къол!

Къызджибек:

Акъбилекни сую эсенг,
Кюйме, бишме ташатын,
Экигизни бирге къоюб,
Мен кетеме.

Руфинида, деб кычырады Къызджибек.
Чабыб Руфинида киреди.

Руфинида:

Сыйлы бийчем,
Не дейсе?

Къызджибек:

Руфинида, кийиндир да,

Джолгъа къура Къарчаны.

Руфинида:

(Болат бла Къызджибекни ортасында ары-бери чабады.)
Нек, къайры барабыз?!

Къызджибек:

Киши джукъгъа бармайды,
Мен кетеме Къарчаны да алыб,
Кетеме ата юйюме.
Бу къалада мени ашар
Къабыным тауусулгъанды.

Руфинида, къычырыкъ этиб, Болатны аллына ауады.

Руфинида:

Бийибиз, нек тураса тынгылаб,
Ариу айт да, тый аны,
Кёк бла, джер бла тилейме,
Алан джуртун бушуугъа, джарсыугъа да бёлеме.

Болат:

Тырнакъны къарасы тенгли джокъду мени терслигим,
Бийченг керексиз сёзге ийнандыргъанд джюрегин.

Къызджибек:

Керексиз сёзге?
Саулай алан миллетинг,
Алыб сени ауузгъа,
Акъбилекни этгенсе тенг, дейди джулдузгъа кёкде.
Мен чыгъанакъ тюлме, бил, арагъызгъа кирирча.

Болат:

Башха болмай, кесинги сабийча джюрютесе!

Ачыуланыб Къызджибеки билегинден тутады.

Руфинида:

(Ары-бери чабыб, эшикге чыгыб кетиб,

Тутар бла Данашны алыб келеди.)

Чачылыргъа тебрегенди бийибизни уясы,

Оюлургъа башлагъанды

Аланны деу къаласы.

Мадар, мадар этигиз!!!

Тутар:

(Болатны аллына ийилиб.)

Кюнча джарытхан бийибиз, сени атынг халкъны атыды,

Сени сыйынг халкъны сыйыды,

Сени джазыгуунг халкъны джазыууду,

Сени джашауунг миллетге ачыкъды кюзгюча,

Ол болургъа да керекди юлгюча.

Данаш:

(Баш ура Болатха.)

О, уллу бийибиз,

Халкъ, къулакъларын джугъутурча

Къайырыб, хапар сакълайды къаладан,

Къуджур, сейир хапарла чыгъалла,

къурум чыкыгъанча оджакъдан.

Болат:

(Болат къолларын Къызджибекден айырыб,

аланы алларына атлайды.)

Манга не дауугъуз барды?!

Мен кимни бетин уялтханма,

Кимни намысын сындыргъанма,

Къачан сёзюмю ауузума ашагъанма?!

Тутар:

(Башын Болатны аллында энишге ийиб,

дагъыда эки къолун кёкге джайыб.)

Бокъланыб келген Къобанча, Алан дунясына джайылган сѣзден къайры къачаргъа билмей къалдыкъ. Башыбызны эшикте къаратыргъа къоймайды джамагъат.

Акъсюек Къызджибекни орнун аскер башчыны эгечи Акъбилек алганды, бий аны амалтын ёледи, къралгъа оноу этерге да бошамайды, деб башыбызны ашайдыла. Огъай, ол алай тюлдю дегенликте, киши ийнанмайды. Оноу керекди. Аны этерик а кесингсе. Сенден акъыллы, сенден таб оноулу киши да джожьду.

Д а н а ш :

(Аны ауузуна чаба, башын Болатны этегине ура.)

Аланни огъары джанында, акъсюекле тийресинде, къалабалыкъ башланганды. Дауурдан озуб, къан тѣгюлорге боллукъду.

Р у ф и н и д а :

Ой, кюнюм кече, кечем да кече,

Бир аман тюш кѣргенме мен бюгече.

(Къызджибекни аякъларын къучакълаб, сарын салады.)

О, сенсиз мен къалай турлукъма,

Мени да ала бар биргенге.

Б о л а т :

Джылауну тохтат.

Былайдан бир джары да кетерик тюлсюз биринг да,

Сизни къаладан тюртген киши джожьду.

Джалган сѣз а джаратылгъаны киби джукъланыр,

Узун тилни садагъы къаламы таш

къабыргъасына тийиб ууалыр.

Огъары тийреде къаугъаны кесим барыб тохтатайым,

Къайынларыма сѣзюмю толу ангълатайым.

Къ ы з д ж и б е к :

(Болатны аллына атлаб.)

Ашхы киши, асыл киши,
Сен бир затны ангыла,
Мадар джокъду бир къалада
Эки джулдуз джанаргъа.
Экибизге къаланг тарды,
Сайлау эт да, бирин ал.
Сюе эсенг, дауум джокъду,
Акъбилек бла бирге къал.

Болат:

Мен ангыламагъан бир зат барды:
Шо, сохандан, сарсмакъдан кирсиз сабийге,
Акъылы, фахмусу, намысы дунягъа айтылырча бирге,
Ат-бет атаргъа къалай болады,
Игиге иги, ашхыгъа ашхы дерге джарамаймыды!

Къызджибек:

Ол, дуняда болмагъанча,
Сейирлик бла хайда къал.
Руфинида, созуу джокъду,
Тур, кетебиз, тез къурал.

Юсюне уллу къауракъ атлес абаны да кийиб,
Къызджибек джолгъа хазырланыб башлайды.

Тутар:

Аслан кёллю,
Акъылманланы акъылманы,
Болат бий,
Къызджибекни тыяр ючюн,
Джангыз бир айтырынг керекди –
Акъбилек меннге керек тюлдю, де,
Акъбилек къаладан кетсин, де,
Мен аны мындан ары кёрлюк тюлме, де.
Ол бош затланы айт да къой,
Арагъызда сууукъ къабыргъаны ой.

Къызджибек:

Болат. Утуркъуну берсенг, Тимур санга чабмаз эди, аны къаланга бош джыйдынг болурму?

Тутар:

Утуркъуну башын кесиб аллына чыкъсакъ, ол бизге уруш ачмаз эди.

Болат:

Меннге, сеннге, башха бир инсаннга да хыянаты болмагъан Утуркъуну, менден къонакъбайлыкъ тилегенден ары гюнахы, терслиги болмагъанны башын юздюрюб, джауунгу аллына чыгыб, кесинги сакъламы, дейсиз манга. Ёмюрледен бери Аланда джюрюген асыл адетни – къонакъны сыйын – теблеми, дейсиз манга! Олмуду манга айтырыкъ ахыр сёзюгюз. Сыйым, намысым бла ёлюрге джокъмуду мени эркинлигим. Не уа, ким ёмюрлюкдю бу дуняда. Ким кетерик тюлдю ата-бабаларыбыз кетген керти дунягъа. Адамлыгъымы юсюмден сыдырыб, джер юсюнде бир кюн джашарыкъ да тюлме.

Къызджибек:

(Къычырыкъ этиб джылай.)

Болат, бил, мен бу къалада Акъбилек бла къаллыкъ тюлме, аны былайдан терк къурутмасанг, асхакъ Тимурну аллына Къарчаны да алыб, биринчиге мен чыгъарыкъма. Аны джити садакълары, келиб, эм алгъа бизге чанчыллыкъдыла.

Болат:

Джарлы эчки джан къайгъылы, къасабчы да мал къайгъылы, деб сенича бир ючюн айтхан болурла.

Сени патауаларынга тынгылар заманым джокъду. Билигиз, менден эркинликсиз бир адам бир джары атларыкъ тюлсюз.

(Тутаргъа айланыб.)

Тутар, кенгешни джыяргъа керекди.
Аланны бирси къуралышларына да билдир,
Башчылары келсинле.
(Болат сахнадан кетеди.)

Руфинида:

Акъбет бийчем,
Энди Болатны Акъбилекни юсюнден сагъыш этерге
заманы боллукъ тюлдю, алайын эсге бир ал.

Тутар:

Ал джаным, ал.

Данаш:

Акъбилек, аман тюшча,
Энди бизден кенгде къалыр.

Эшикден акъырын кириб, Акъбилек сюеледи.

Руфинида:

Къарагъыз бедер бетге,
Сен былайда не ишлейсе.
Сен киргенлей, бу юйге къыйынлыкъ
Киргенин билмеймисе,
Кёлюнге джетмедими этген итлингинг?!
Ол къараугъа да бир къарагъыз,
Уялыр акъылы джокъду.
Бийибизни юйюн чачаргъа излеген неден уялыр?!

Тутар:

Иги къыз, былайда сени сакълаб тургъан киши джокъ-
ду. Халкъ джаны къайгъылыды, къара сабан сюрюб айлан-
ма да – къора.

Д а н а ш :

Сыйынг бла кетсенг, иги болур,
Ансы биз сени кетере билликбиз.

Акъбилек:

Болатха, джуртха да кыйын заманда бир-бирибизни ангыласакъ, иги болур эди. Джау босагъабызгъа джууукъ-лашханды. Болатны тегерегине джыйылайыкъ да, ол айтханча этейик.

Тутар:

Сеннге, Акъбилек, къаладан къораргъа керекди. Сени, хайырынгдан эсе, хатанг кѣбдю. Тыбырыбызгъа от салгъанынг боллукъду. Бар, джолунг мамукъдан. Болатны сени эркелетир заманы джожу. Ол къралы, миллети къайгылыды.

Руфинида:

Бар, сатлыкъ, бар.
Джолунг къысха, эки джаны болсун тар.

Тутар:

Бар, сенсиз да кюнюбюз
Къарангы болуб турады.

Д а н а ш :

Бар, уялмаз, бар.

Руфинида:

(Руфинида Акъбилекге ёхтем къарайды, кюлюмсюрейди.)

Сау къал, Акъбилек.

Мени джолумда меннге тубемезге кюреш.

Тутар:

Тюбеб да, бир кёрсюн.

Акъ билек, сёз да айтмай, мыдах болуб кетеди.
Барысы да сахнадан кетедиле.

ЭКИНЧИ БЁЛЮМ

Биринчи сурат

Сахнагъа Болат бла Тутар чыгъадыла.

Тутар:

Бусагъат юч къуралышны да башчылары джетерикдиле.
Биз алагъа сени буйругъунг бла деменгили адамланы
джибергенбиз.

Джете болурла.

Эшикден Данаш кириб.

Данаш:

Эки къуралышны башчысы келгенди.

Болат:

Кирсинле.

Тутар бла Данаш кетедиле, эшикден экеулен киредиле.

Болат:

Сау келигиз, сыйлы къонакъла.

(Аларына чыгъыб, экисин да къучакълайды.)

Ючюнчю нёгеригиз Темиркъул да джете болур.

Науруз:

Болат, ючюнчю нёгерибизни сакыламазгъа боллукъ-са. Ол келлик тюлдю.

Болат:

Науруз, нек, не болгъанды анга, тынчыкъмыды?

Науруз:

Тынчыкъды. Кёлкъалдысы болгъанды да, аны ючюн келмегенди ол бери.

Атауул:

Хо, Болат, Темиркъулну
Сенден кёлю къалгъанды, ант этдир.

Болат:

Менден,
Не бла кёлюн къалдыргъанма мен аны,
Къыйналыр кибик аны менден джаны?

Науруз:

Мени джылым андан уллуду,
Кеси келиб меннге оноу сорсун, деди,
Ата-бабаларым да андан эртдегилидиде, деди.

Атауул:

Хо-хо, кеси келсе керек эди, деди.

Болат:

Бюгюн уллуну, гитчени айыргъан кюнмюдю,
Не эртдегили ата-бабаланы санайды ол.

Аланнга джау кылычын бургъан кюнде,
Сёзню нечик ийгенди ол тюзге.

Науруз:

Андан сора да айтды сеннге дауун.

Атауул:

Къой, Науруз, озгъан заманны джарсыуун?!

Болат:

Огъай, айтыгъыз аны манга дауун.

Атауул:

Айт сора, Науруз.

Науруз:

Айтхан дауу аны санга олду, Болат:
Бююннге дери нек сормагъанды манга оноу,
Меннге сорубму кергенди Утуркьугъа отоу,
Ол кюнде керек болмадым анга.
Къой, къой, Болат, джокьду даууну учу-кыйыры санга.

Болат:

Ол кюнде кьоркьуу джокь эди Аланнга,
Бирлешмесек, аш боллукьбуз асланнга.
Мен айтмасам, билмеймиди ол аны,
Акылы джокь кёре эдим джаманны.

Науруз:

Къызма, Болат,
Хар кимни акылы кесине бышлакь биширгенди.

Болат:

Огъай, ол тюз тюлдю.
Аны акъылын ёхтемлик кючлегенди,
Хатерсиз джауну аллында ёхтемлиги тас болур,
Суу юсюнде кёмюкча.

Атауул:

Ол алай сагъыш этмейди.
Джау анга тиймез, деб ышанады,
Келмегенини чурумларыны ол бириди.

Болат:

Тохта, тохта, меннге Тимур
Тиймез, деген умутмуду аны кёлюн кёлтюртген,
Къалай уллу джангылады джюйюсхан.

Науруз:

Болат, биз алкъын нек
Келгенибизни толу ангыламагъанбыз,
Асхакъ Тимурдан санга къагъыт келгенин билебиз,
Аны не излегенин, не джазгъанын билмейбиз.
Аны бизге кёргюзюрге боллукъмуса экен сен,
Кенг болмагъан болургъа керекди тенг.

Атауул:

Алайды Болат. Къагъыт бла
Биз да шагъырей болайыкъ.

Болат:

Джокъду сизден джашыргъан затым мени, ма окъугъуз.
(Болат чыгъарыб къагъытны береди.)

Науруз:

(Къагъытны алыб.)

Атауул, сен джашыракъса,
Кёзлеринг да джити болур,
Ма окъуу, джити къараб, кескин окъу.

Атауул:

(Къагъытны алыб.)

Окъур кибик, таб, сокъур
Джазылгъанды уллу харифле бла.

Атауул:

«Сени дуппукълугъунг, сени къоркъакълыгъынг» деб,
бу сени тамам селеке эте тура кёреме, «Мени парийлерими
кюлдюреди».

(Хэ-хэ-хэ, деб кюльорге башлаб,

Болатны хыны тюрсюнюн кёрюб, кесин тыяды.)

Атауул:

(Окъуй келиб.)

«Мен пил, сен бир къумурсха,
Ненг бла къаджау тураллыкъса манга».

Да бу сени чыртда чёб башха санаб къойгъанды да. Ба-
ба-ба, сеннге алай сёлешген бизни саламыбызны да аллыкъ
тюлдю. Бу кертиси бла да пилди.

Науруз:

Сен не джазылгъанын бизге ангылатма да,
Окъу да, чыкъ аягъына,
Аны ангыларгъа кесибизни мыйыбыз да джетерикди.

*(Атауул къагъытны аягъына джетиб,
бетин къолджаулугъу бла сюртеди.)*

Болат:

Көресиз, бизни барыбызны да не сакълагъанын, бирем-бирем лыкъ деб, джутаргъа хазыр болгъанды. Мура-тына ие болургъа бир атлам къалгъанды.

Атауул:

Мен ангылагъандан, Асхакъ Тимурну сеннге энчи дерти болур, дейме. Утуркъуну къаланга джыйгъанынгы билиб, тиш къысханнга ушайды. Ол себебли, сени дуня-дан тас этер иннет бла джашайды.

Науруз:

Сен оюм этгенден, сора Утуркъуду Асхакъ Тимурну баш чуруму, алай эсе, Утуркъуну берсенг, тынч къоярма, деб нек айтмайды. Къырлыкъма- джырлыкъма, не этсенг да, ариу аллыма кийиз болуб джайылсанг да, джанынгы дуняда къоя-рыкъ тюлме, миллетинги, кесинги да тюб этерикме, деб нек айтады?! Джазылгъанны магъанасы алайды.

Атауул:

Сен меннге джазылгъанны магъанасын юретме,
Мен айтханны акъылман болуб тюзетме.
Ким сюеди отха салыргъа башын,
Ким излейди къан бла ашаргъа ашын.
Энди Болатха джожьду болушур мадар,
Аны оноун этгенди кеси къадар.
Мени джуртум барынгдан да гитчеди,
Миллетими саны да азыракъды.
Тимур мени эслемез деб умутлума,
Ким биледи, уруш этмей да, къутулурма.

Болат:

Тохта, тохта, къарыусузма,
Онгузма да, Тимур мени
Аяр, дебми келеди кёлюнге?

Ол затха бир да бёлме эсинги.
Тохтамыш аны эгечинден туугъан эди,
Кёреде да, аямады ол аны.
Алтын Орданы кыуш уяныча чачхан,
Неди анга сени джуртунгу ойгъан?!
Чегетде чапыракъны кёрген Тимур,
Сени кёрмей кыояр деб а, ийнанма.
Бугъунургъа не да джазыкысындагыргъа
Боллукъма мен кесими, деб алданма.

Атауул:

Кыоркыутма сен, сенден кыоркыакъ тюлма мен,
Туумагъанма сенден онгсуз кишиден.
Тынч, рахатды бюгюн халкыым, джамагъат,
Джожкыду меннге бюгюн кыоркыуу кызауат.

Науруз:

Мени джуртум таула, ташла ичиндеди,
Кёрпе битген чегетлени тюбюндеди.
Тюзюн айтсам, Алтын Орда бла джанмай эди мени отум,
Тохтамыш бла керти табсыз эди чотум.
Ол затланы биле болур эсли Тимур,
Джарсыуладан кенгде кыалыр, дейме джуртум.

Болат:

Ийнанмайсыз, уруш оту джанарына,
Тимур бизни барыбызны джутарына.
Алай эсе, джожкыду энди айтыр сёзюм,
Тил джауум кыуругъунчу бир сёлешдим.
Ачыкъ болду биригиуден кыачханыгъыз,
Кесигизни акылыгыга санадыгъыз,
Ёкюнюрсюз, аллындады сынарыгъыз.

Атауул:

Тохта-тохта, кызыб кетме, Болат, сен да,
Биз да этдик болур бир кесек джашлыкъ.

Тюз айтаса, бизни аяб кьоймаз кьанлы,
Болайыкъ ючюбюз да бир джанлы.
Алай а бир башчыбыз болсун бизни,
Ол башчыгъа теджейме мен кесими.

Науруз:

Болат!
Аскер башчы да бир болса керекди.

Болат:

Кьошарыгъыз бар эсе да, айтыгъыз.

Атауул:

Мен айтханча болсун бюгюнден ары,
Аскерлеге аскер башчым оноу этсин.

Науруз:

Мени аскер башчым да бек джигит джашды,
Аскерлеге ол башчылыкъ этсин, дейме.

Атауул:

Бютеу Аланнга башчы мен бола эсем,
Аскер башчы да меники боллукъду.

Науруз:

Огъай, Атауул,
Сен асыры кёб излейсе,
Барыбызны аякъ тюбге теблейсе.
Сенден итден туумагъанды киши да,
Аскер башчы мени адамым боллукъду.

Болат:

Экингден да мени аскерим онглуду,
Аскерлеригиз меникине кирсинле.

Сизден джангыз меннге аскер керекди,
Ючюбюз да бирге джыйыб аскерни,
Джуртдан кенгде джауну аллын сакълайыкъ,
Урушну да джуртдан узакъ башлайыкъ.

Атауул:

Мен аскерими сеники бла бирге этиб,
Джауну аллын сакъласакъ,
Мен сакъламай тургъан джаны бла
Тимур джетиб, мени джуртуму къурутса, къалай болур?!
Огъай, чеклеримден аскерлени аллыкъ тюлме,
Сен атхан адежде мен барлыкъ тюлме.
Мени борчум миллетими сакълауду,
Сагъышым да, тау джуртуму джакълауду.

Болат:

Юч алан бирге джыйылыб,
Бир оноугъа келмезгеми тебрдик?!

Атауул:

Кесинг терссе?

Болат:

Неди мени терслигим?

Атауул:

Билмеймисе?
Асхакъ Тимурну чамландыргъан сен тюлмюсе,
Утуркъугъа эшик керген сен тюлмюсе?
Сени амалтын барыбыз да къоркъуу тубюне тюшдюк,
Тютюнюбюз чыкъмагъанлай, ичибизден къара кюйдюк.

Болат:

Утуркъуну сюрлюк эдинг барса сеннге,
Аны билиб санамагъанд сени тенгнге.

Меннге келгенд джакълыкъ излеб кыйын кюнде,
Мен ит тюлме къонагъымы ашар кибик,
Мен сен тюлме къоркъакълыкъдан адамлыкъны
ташлар кибик.

Атауул:

Къоркъакъ эсем, келчи кылыч ойнатайыкъ,
Тулпар эсенг, къан къазанла къайнатайыкъ.

Атауул, къамасын чыгъарыб, Болатха чабады.

Болат:

(Кылычын чыгъарыб.)

Кел, узун тилинг кысха болур эсе уа,
Ол кир къанынг тазаланыр эсе уа?!

Науруз:

(Экисини арасына чабады.)

Тутар да, Данаш да, бир джанындан чыгъыб,
Атауулну эки къолундан тутадыла.)

Тутар:

Атауул,

Сен кимге чабханынгы билемисе,
Тейри, кесим огъуна сени кесек-кесек этерме.
Болат бийге ёшюн уруш этерге
Кимсе сен?

Болат, эркинлик бер, къурутайым мен аны,
Не теренде болса да, букъмаз джаны.

Болат:

Тиймегиз, кетме къоюгъуз кери.
(Кылычын кынына сугъады.)

Атауул:

Темиркзул билиб келмегенди бери,
Къутургъан бёрюча, къалсын Болат кеси,
Науруз, сен а мени бла кетемисе?

Науруз:

Болат,
Энтда да бир келирме мен,
Бюгюн оноубуз оноу тюлдю.

Болат:

Науруз, билгенингча этерсе...
(Атауул да, Науруз да кетедиле.)

Болат:

Джау юсюбюзге сюнгюсюн буруб тургъанын ангыла-
май, Аланнга мен башчы болургъа керекме, огъай, мен деб,
бир-бири алларына чабыб, сёзню селекеге бургъанлагъа не
айтыргъа боллукъду? Ала алкъын къара ийнекни кирин
басмагъандыла. Шайтан джелчик, бурулуб, кетиб къал-
гъанча, Асхакъ Тимур тегерегибизге айланыб кетиб къал-
лыкъды, деб турадыла. Тауланы, тюзлени, сууланы юсле-
ри бла тул-тубан аскерин алыб, хо, алай къуру къайтыб ке-
терге деб келеди Асхакъ Тимур. Ай бир сокъуранныкъды-
ла, бир сокъуранныкъдыла...

Тутар:

Сен, Болат, асыл бийибиз,
Къолунгдан келгенни барын да этдинг.
Ол мыйысызлагъа сёз ангылаталмадынг,
Аланы тюз джолгъа салалмадынг.
Сенде терслик къалмады,
Сени айтханынгы бири эсине алмады.

Болат:

Огъай, менде терслик къалмады деб, кесиме кёл этиу, меннге бюгюн джууаб тюлдю. Аланны бийлери бир болалмайбыз, мен аланы бирикдирир ючюн, не этерге керекме? Ма ол соруугъа излейме мен джууаб.

Мен не этерге керекме?!

Данаш:

Болат! Бир кереден киши да муратына джетиб къалалмайды. Тохта, тюнгюлме, ала, эс джыйыб, терсликлерин ангылаб, кеслери джангыдан келирге да болурла.

Болат:

Мен алкъын Наурузгъа бир кесек ышанама. Атауул келлик тюлдю. Аны чёрчеклиги бла ёхтемлиги акъылындан уллудула, олду аны кемлиги. Науруз ызына къайтыргъа болур, меннге келгенин терк билдирисиз.

Тутар:

Болсун, мен кесим аллына къараб турайым.

Болат сахнадан кетеди.

Экинчи сурат

Тутар:

Тамам аламаты энди болду. Болат, тюз къуйругъу сынган итча, кеси къалды.

Атауул Аланны төрт къауумуна де кеси бий болургъа излейди. Ол анга джетерик тюлдю. Болатны къурутургъа болушсун ансы, къалгъанын кесим тындырылыкъма. Аланны барын да къолума мен джыярыкъма.

Сахнагъа Айгур чыгъады.

Д а н а ш :

Тамам айтхан заманыбызгъа кечикмей келдинг. Бери келгенинги киши кѳргенмиди.

А й г у р :

Огъай, бир тилли да кѳрмегенди.

Д а н а ш :

Бек ашхы.

Т у т а р :

Айгур, сени сыйлы джумуш сакълайды. Эм алгъа былайдан кетген Наурузгъа бар. Ол бери къайтыб келмезча эт.

А й г у р :

Аны ол дунягъа ашырыргъамы керекди?

Т у т а р :

Огъай, Тутар, джан аурутуб, мени сеннге ийгенди, де, Болатха къайтыб келсенг,

ол сеннге къаты излем саллыкъды, де,
Аскеринги, къолуна джыйыб, сени тюртерикди, де.
Джуртунга джау чабса, джакълар аскеринг

болмай къаллыкъды, де.

Болат, не да этиб, кесини миллетин сакъларыкъды,
Къалгъан халкъ аны къулагъына кирмейди, де.

Ол сеннге ийнанырча эт.

А й г у р :

Ийнанмаса уа?

Тутар:

Данаш биргенге боллукъду,
Экигизни бирге кёрсе, ийнанныкъды.
Ол биринчи ишигизди.

Айгур:

Экинчи уа?!

Тутар:

Экинчи джумушунг а бек уллуду. Айгур, сен бу къагъытны да алыб, андан сора Асхакъ Тимургъа атлан. Биз мында кесибизни джамагъатны атындан Асхакъ Тимургъа къагъыт джазгъанбыз. Болат анга къагъыт джазаргъа тыйыншлы кёрмегенин, биз анга разы болмагъаныбызны, Асхакъ Тимургъа къаршчы бармазлыгъыбызны, анга къуллукъ этерге хазырлыгъыбызны, джамагъат мени, Къысхалик улу Тутарны, Аланны баш бийи болуб кёрюрге излегинин билдиргенбиз къагъытда. Утуркъуну да, Болатны да тутуб, кесибиз Асхакъ Тимургъа къолубуз бла элтиб берликбиз. Къагъытны, кёз гинджингча сакълаб, алай элт. Джуабны да кесинг алыб келирсе. Мен сеннге уланымача ышанама.

Айгур:

Атланы ауушдуруб, аямай сюрюрге,
Къагъытны алджатмай, Тимургъа берирме.

Тутар:

Алджатма. Атлан.
Данаш, Айгурну биргесине бол, джаш сеннге аманатды.

Данаш:

Чыгъабыз джолгъа.
Мычыу джожу.
Заман окъду.

Тутар:

Унутма. Алан джуртха ие болсам,
баш ёзюрюм боллукъса сен,
Махтауну да, хазнаны да биргеме
юлеширик сенсе тенг.

Тутар:

Дана ш бла да, Айгур бла да джылы саламлашыб айырылады.
Айгурну кёб заманны кёкюрегине кысыб туруб.

Эшитемисе, Айгур, ючюнчю джумушунг да барды сени. Ол джумуш сау-эсен ызынга къайытыб келиудю. Муратыбызгъа джетсек, мен сеннге сени акъылынга, эсинге келмезлик бир саугъа этерикме.

Айгур:

Ол саугъагъа мен ашыгъыб тюберикме.

Тутар:

Хайдагъыз, къарангы кече бла джутулугъуз бирге.
Танг атаргъа болурсуз сиз кенгде.

Тутар:

(Кеси къалады, экиси да кетедиле.)
Алан дуниясына ие болгъан кюн айтырма Айгургъа ол мени джашым болгъанын.

*(Сахнагъа къара абасы бла Заман чыгъады.
Джел, боран таууш бла бирге келеди ол.)*

Заман:

Ой, Алан Джурту, ийнакъ джурту, къаллай къара кюн-ле келдиле сеннге. Бир-бирин ангылагъан эки бий джожъ, бирикмеклик болмагъан джерде насыб да джожъ.

Джазыу иеси этгенди кесин Тутар. Аны тегерегине джыйылгъан барысы къан къусар. Джангыз уланы Айгур,

Данашны да шагъат этиб, Наурузну Болатны къатына бар-мазча этди. Хо, Тутар бу джол муратына джетди. Харам ишин этиб бошаб, Айгур салгъанды джол Асхакъ Тимур-гъа. Ол, ары джетиб, къагъытны анга тутдурду. Эсирик Тимур сатлыкъланы кѣрюб болмайды. Бийигизни сатхан, меними аярыкъсыз деб, буйрукъ бериб, къандан тойгъан парийлеге ушагъан аскерчилерине Айгурну да, Данашны да садакъла бла чанчдырыб ѳлтюрдю.

(Сахнагъа Болат чыгъады.)

Болат:

Кесим къалдым. Джангыз кесим! Наурузгъа ышаныб гура эдим да, ол да келмеди. Бермеди меннге аскерин. Не мадар этейим, къалай сакълайым джарлы халкъымы. Къайда бугъундурайым миллетими, ёзен тубанча, учу-къыйыры кѣрюнмеген душман аскеринден. О, Тейри, джаныма азаб сал, башымы тѣнгегинден айыр, сакъалымы тюгюнден эсе, аслам садакъны тедже тѣрт саныма, не да эт, сынгар тейри джарыкъгъа ушагъан бу сейир халкъымы тас этме дуниядан, къурутма аны урлугъун.

О, Тейри, Асхакъ Тимурну джолун кес, эки аягъын топал эт, эки кѣзюн къарма, тау ауушлагъа сугъулмазча эт, анда букъгъан миллетиме джетмезча эт. О, Тейри, сакъла ырхызын ала кѣзлю, таза иннетли, асыл къанлы Аланымы!

(Сахнагъа Утуркъу чыгъады.)

Утуркъу:

Болат, этген адамлыгъынгы сеннге игилик бла къайтарыр мадар табсам, кесими дунияда эм насыблыгъа санар эдим. Кѣзюме джукъу кирмей чыкъгъанма тангнга,

Меннге къонуш береме деб, Болат, къаллай бир па-лах алдын джанынга.

Энди Асхакъ Тимур санга тиш билеб кюрешеди, Мен болмасам, ол сени тынч къоярыкъ болур эди.

Санга азаб джюк болгъаныма кюеди, бишеди джаным, Уллу къазанда суу кибик къайнайды къаным.

Болат:

Утуркью, анча джылны шохлугъубузну хатери ючюн, тилейме, салма азаб джанынга. Аланда ёмюрден келген ашхы адетни, къонакъбайлыкъны, меннге киши да буздураллыкъ тюлдю. Къыйын кюнде бир-бирибизге билек болуу ол инсанлыкъ борчубузду. Алтын Орданы чачхан Асхакъ Тимур джолун ызына бурлукъ тюлдю. Ол Аланны каукуу этерге излейди. Хорлам туудургъан ёхтемликден къаналмайды аны джюреги. Аны керти сылтауу сен тюлсе. Аны излеми тарих ёлюмсюзлюкню кесине бойсундурууду. Ол дунияны иеси болургъа излейди. Кёкню кючю болмаса, джерде аны тохтатыр кюч джожьду.

Азарбий:

(Эшикден кириб.)

Шахарны адамлары сакъ болургъа кереклисинден халпарлыдыла. Джолгъа чыгъаргъа тебрегенле эсгертилгендиле. Миллет бары да чачылмай мындады. Чауушла, бегеулла, сауутну бир къолларына къой эсенг, экинчи къолларына да алгъандыла. Хазырлыкъ, джуртну къорууларгъа излемеклик уллуду.

Болат:

Бизни энтда заманыбыз барды. Асхакъ Тимур бизден билдириу сакълай болур. Ол бизден джууаб алырындан тюнгюлсе, ол заманда чабыуулун башларыкъды.

Утуркью:

Мени башымы къазыкъгъа чанчыб, аны аллына акъ байракъ бла чыкъсанг, дунияланы эмири Тимурну кёлюне джетериксе.

Болат:

Ол излеген зат ёмюрде да боллукъ тюлдю. Бизге керекли бюгюнлюкде заманды. Тиширыула бла сабийлени

арбала, атла бла тар ёзенле, ауушла бла таулада дорбунлагъа ашырыргъа керекди. Заман, къалай керекди меннге бюгюн заман. Миллетими ёзегин сакълар ючюн, къалай керекди меннге заман!

Болат:

(Азарбийге айланыб.)

Мычымай кёчюрюрге буйрукъ бер миллетни таулагъа. Азыкъ, кийим да алсынла биргелерине, ансы сахарлада, эл-леде, къалалада уруш барса, не боллугъун билген джокъду.

Утуркъу:

Мен да къарайым ол джумушха. Заман бизге алтын-дан эсе багъалыды.

Азарбий:

Эсли къартла Алан таулада
Хар тешикни, дорбунну биледиле,
Ала халкъны сакълар ючюн,
айю кюркелеге дери кирирле,
Миллетге кёл да этерле.
Кел, Утуркъу, джумушну башлайыкъ.

Экиси да кетедиле. Эшикден Къызджибек киреди.

Къызджибек:

О, Болат,
Алан джуртунгда, Алтын джууургъанында,
Накъут-налмаз джурунунгда
Къара сабан сюрюледи.
Болат,
Ариу сахарларында, кююш къалаларында
Мутхуз бушуу кериледи.
Болат,
Эл кёчюб барады, къалай этеме мен,
Джууукъ къысылгъанды айырылыу,
Этерге излейди бизни кенг.

Мен джанымы сакъларгъа излемейме дорбунлада,
Джау окъ тийсе да, ёлюрге излейме сени къолунгда.
(Болатны юсюне мыллыгын атады.)

Болат:

Тартма ёлюмню! Иги къууум эт!
Къарча къайдады,
Акъбилекни уа кёргенмисе?

Къызджибек:

Къарча арбаздады,
Акъбилекден а джокъду хапарым.
Аны атын айтсанг,
Кёлюм такъыр болуб, келеди джыларым.

Болат:

Нек айтдынг алай,
Турамыса анга биягъынлай?

Къызджибек:

Санга, манга да керек тюлдю ол —
Ангыла,
Мени сёзюме бир тынгыла,
Унут аны, арабызгъа кирген чыгъананы...

Болат:

Бюгюн манга бек керекди Акъбилек.
Аны табсанг, этер эдинг сен саугъа,
Отда кюйюб, кёсеу болгъан джаныма.

Къызджибек:

Анча джылны джашадыкъ бирге,
Бир сёзюмю тюшюрмединг джерге.

Джин ургъанча нек тюрлендинг сен бир айт,
Ариулугъум таркъайгъанмыд юсюмден,
Къалай чыкъдым, къалай кетдим эсингден?

Болат:

Турад сени ариулугъунг юсюнде,
Ахыр кюнюме дери турлукъса эсимде.
Сынгар тиширыугъача къарамайма мен анга,
Багъаначады, дагъанчады ол манга!
Акъбилек амалсыз керекди Аланнга!

Къызджибек:

Къуру тиширыугъача нек къарайса сен манга,
Багъана уа нек болмайма мен санга?!
Андан азмы сюеме мен Аланымы,
Тюзюн бир айт, букъдурма да къарамынгы?!

Болат:

Сен ангылармыса мени, Къызджибек,
Адамладан башха тюрлюдю Акъбилек.
Кюч-къарыу берген бир затды ол джаннга,
Къадаргъа ийнанганча, ийнанама мен анга.
Не боллугъубузну билген джокъду дуняда,
Къарчаны уа къаллыгъын излейме артымда.
Ол аманатымы толтураллыкъ Акъбилекди,
Бил, аны ючюн ол манга бек керекди.

Къызджибек:

Къарчаны анасы барды,
Унутма,
Мен табханма Къарчаны.
Не зат ючюн берирге керекме
Акъбилекге баламы?!

Болат:

Аланны суйгенинг ючюн,

Берирге керексе балангы,
Акъбилек эталлыкъны,
Ол бераллыкъны бир адам бералмаз,
Таб да, Къарчаны бер анга.
Ол аны ажымсыз бугъундурур,
Заман келсе да, батырлыкъгъа учундурур.
Ким огъай дейди, сен да бол къатында,
Экигизге да аманат болсун Къарча!

Къызджибек:

Огъай, сени джюрегинги
Сыйыргъаны боллукъду Акъбилекге,
Къарчаны табмаз мындан ары къараб да кёрюрге,
Мени балама ол оноу этиб,
Къалай джашарма мен джерде.
Андан эсе, джаным саулай
Кирирге мен кёрге.
Мен табханма, мен ёсдюрлюкме Къарчаны,
Бир масхарагъамы берликме баламы.
Мен, бий кишини къызыма,
Нек унутаса сен аны,
Мени тукъумумдан онглу бармыды бир тукъум,
Мен джерденми чыкъгъанма сен этер кибик къуугъун?!

Болат:

Мен Къарчаны сыйырмайма сенден,
Айырма, дейме аны Акъбилекден.

Къызджибек:

Билимим, акъылым да джетишеди мени,
Ингилиз патчахла эркелетген
Китабланы да окъугъанма мен.
Керек болса, къылыч да ойнаталлыкъма,
Аны барысын да бек ариу билесе сен.
Атасына ушамай къалмаз джашы,
Къарчаны да Акъбилекге кирмесин джаны.

Джангыз баламы аны бла юлешалмам,
Сен ышанганча, мен анга ышаналмам,
Эрсиз кьалгъанымча, джашсыз да кьалалмам.

Болат:

Акъбилек мени сыйырмайды сенден,
Джау келе турады айырыргъа сени менден.
Джашым Къарчаны кьутхар, дейме джаудан.
Бизге болушурукъ Акъбилекни
Къайдан табайым, къайдан?!
Осиятымы айтыр эдим анга,
Мен ангълаталмагъанны
Ол ангълатыр эди санга!

Къызджибек:

Кесим табхан баламы да ышанмадың манга,
Санамагъанча этдинг, таб, адамгъа,
О, мен джарлы, кьалай учузлукъ — джетдирдинг манга!
Сау кьал!
Бурулуб къарамазча
Болгъанма мен санга.
Къарчаны алыб кетеме таулагъа.

Болат:

Тохта! Дженгиллик этиб,
Сокъуранма сен артда!

Къызджибек:

Акъбилек къарчагъа ана боллукъ тюлдю ёмюрде да,
Ол затны келтирме эсинге да.
Къарчаны уа кесим сакъларма джауладан,
Ана сезимими кючюн мийик этерме тауладан.

Излесем да, толтураллыкъ тюлме тилегинги,
Тутар бла Данаш кыстагъандыла Акъбилекни.
Ол тас болгъанды Аландан,
Аман бла кьуругъаед дуниядан.
(Къызджибек кетеди.)

Болат:

Тутар бла Данаш ол джаурукъну къалай этдиле манга. Къалай сокъур болуб джашагъанма дуняда. О, мийик кёк, бир эшитсенг а сен тауушуму. Къутхар къанлы джаудан миллетими бирге джыяр эки адамымы — Къарча бла Акъбилекни. О, сыйлы кёк, Акъбилекге джетдир мени аманымы. Айырмасын биргесинден джуртсуз къалгъан Къарчамы, ёксюз болгъан баламы!

О, мийик кёк! Ахыр осиятымы этер адамым да джокъ, сенден башха мадарым, амалым да джокъ! Джазыкъсын мени, ол дуняда да ёлтюрме бир кере, тилейме сенден!

Ючюнчю сурагъ

Сахнагъа Азарбий бла Акъбилек чыгъадыла,
Акъбилек эркишича кийинибди.

Азарбий:

Акъбилек, къайдаса, сени излеб
Кирмеген джерим къалмады.
Нек мыдахса былай, кёзюнг нек джанмайды?

Акъбилек:

Азарбий, бир бек тансыкъ болгъанма санга,
Сагъыш этеме сени саулугъунга?!

Азарбий:

Джокъду хатам, саулугъум игиди,
Сынагъан къадарым — джашау тигиди.
Акъбилек, неди бу кийиминг юсюнде,
Кёреме джарсыуну ажымсыз ызын
Акъ учхун болгъан сени бетингде?!

Акъбилек:

Миллетге, джуртха да кыйын кёзюуде
Мыдах болмазгъа бармыды мадар?!

Азарбий:

Гитче эгешчигим, бекми кьоркъаса Асхакъ Тимурдан,
Кёкюрегим бла сакъларма, кьоркъма,
сени мен джауну огъундан.

Айт, неди бу кийиминг юсюнге,
Къалада тиширыула былаймы кийинибдиле,
Буйругъу алаймыды бийибиз Болатны?

Акъбилек:

Огъай, мен кесим кийингенме былай, Азарбий,
Сени къатынгда болур ючюннге,
Сени бла джаугъа тюбер ючюннге,
Аланны джуртун сакълар ючюннге,
Джаранг болса да, байлар ючюннге.
Сени биргенгеме бюгюнден ары.

Азарбий:

Огъай, сени оноунгу санамайма тюзге,
Алан джашла бардыла джаугъа тюберге,
Аны сынджыр сафларын юзерге.
Бийченги къатында бол сен, Акъбилек,
Рахат болурча мендеги джюрек.

Акъбилек:

Джан кьарнашчыгъым, айтма сен алай,
Кыйын заманда сенден узакъда
Тураллыкъ тюлме мен, санга джылай.
Сен къайда болсанг, болайым анда,
Юсюнге, башынга, кьарнынга кьарай.

Азарбий:

(Азарбий Акъбилекни башын къойнуна кысыб.)

Гитче эгешчигим, онгсуз эгешчигим,
Дерге бармайды санга джюрегим.
Мени башымы палахдан алгъан,
Мени сыйымы орнуна салгъан,
Юйюм-кюнюм да аскерди мени,
Бийченге къайтырынгы излейме сени.
Меннге кыйналма да, бийченг бла бол сен,
Уруш отундан къалырса сен кенг.

Акъбилек:

Джан къарнашчыгъым, ауурду борчунг
Къоркъуугъа тюшген джуртну аллында,
Бир джанынгдан дагъан болургъа
Эркинлик излеб келгенме санга.
Къайтарыб турма бир затны айтыб,
Мен барлыкъ тюлме бийчеге къайтыб.

Азарбий:

Эгешчигим, бийченг бла болсанг,
Таш дорбунлада, теренде, букъсанг,
Сау къаллыгъынгы билликме джаудан,
Къайт сен къалагъа, ёлтюрме саудан.

Акъбилек:

Азарбий!

Къайтарма сен мени ары,
Андады манга джашауну тары.
Къалада джожьду сакълагъан мени,
Бил, кетгенме мен къаладан кери.

Азарбий:

Къалай?!
Нек кетгенсе къаладан кери,
Ким кыйнагъанды, айт, манга сени?!

Акъбилек:

Къалада бола тургъан затланы
Ангыларгъа да къыйынды манга,
Сорма, къой, несин айтайым санга.

Азарбий:

Айт, кимге айтырыкъса, айтмасанг манга?!

Акъбилек:

Айтайым, алай а ачыланмазгъа,
Рахат тынгыларгъа сѣз бер сен алгъа.

Азарбий:

Айт, Акъбилек, айт хапарынгы,
Ташха байларма сабырлыгъымы.

Акъбилек:

Къызджибек бийче
Къыйналады менден,
Болат санга эс бѣлгенди деб,
Гурушха этиб сѣлешди манга,
Мени орнуму излейсе сен, деб.
Къайдан чыкъгъанын билмейме хапар,
Бу джалгъан сѣзге тамбадым мадар.

Азарбий:

Болатдан чыкъгъан болурму бир зат,
Джашырма менден, тюзюча бир айт.
Накъырда этген болурму санга,
Тамгъа тюшюрюб сени сыйынга?!

Акъбилек:

Тилегенме сенден дженгил болма деб,
Къалай келгенди ол зат эсинге,

Ийнан Болатха, ийнанган кибик
Башха болмайын кеси кесинге.
Ол тюз адамды, кёкча тазады,
Намысына да толү базады.

Акъ билек кърнашыны имбашына салыб кьолларын.

Бу болган ишге керексиз кюе,
Анга джюрегинг болмасын чюйре.

А зарбий:

Болатны сора джокъду хапары,
Бийче бла кесингми этгенсе оноу?

Акъ билек:

Огъай, Болат Къызджибекни ийнандыралмады,
Мен да айтдым, ол ийнанмады...
Кеслерин бирге кетдим мен кьоюб,
Ийнанмакълыкны кёпюрюн оюб.
Тилейме, энтда къайтарыб сенден,
Болат терс тюлдю, эшит сен менден,
Тюрленме Болатха сен толуб дертден.

А зарбий:

Кимди да терс,
Айт, меннге аны?

Акъ билек:

Эсге алайкъ кьуджур заманны,
Сюймегенлери кёбдю Болатны.
Аладан чыкъган болур хыянат,
Къызджибекни да кюйдюрюб джанын,
Терсине бургъандыла аны ангысын.

Азарбий:

Узакъда къалгъанча сени джашлыгъынг,
Сабий башынгда теренди акъылынг.
Тынгылайды джюрегим сеннге,
Гурушханы да къояма кенгде.

Акъбилек:

Азарбий, болайым сени биргенге,
Джау мыллык атханд джуртну чегине.
Узакъ къачханды ангыдан солуу,
Къапханнга алгъанд акъылны къоркъуу.
Къара джалынча, бир аман къууум,
Сюрюб джетгенди ызымдан къуууб,
Джарлы миллетге не этейик, бир айт?!

Азарбий:

Къоркъма, Акъбилек, мен сёз береме
Алан джуртубуз, кёз чырагъыбыз,
Джукъланмаз ючюн, кирirme отха,
Бир атлам этмем мен къоркъуб артха.
Отха бурса да сау джерни юсюн,
Къыралмаз Тимур алан юзюгюн.

Акъбилек:

Отха кирликме сени бла бирге,
Биргенгеме мен, сени биргенге...

Олсагъатлай къуугъун келеди. Руфинида:

«О, хахай, джамагъат, Асхакъ Тимурну аскери джетди.

Бир мадар этигиз, къанлы джау кирди.

Ой, Алан джуртха къара кюн келди...».

Экиси да сахнадан ашыгъыш кетедиле.

Мёртюнчю сурат

Руфинида:

(Къычырыкъ этиб, тозурагъан чачы бла.)

Тутар, Тутар,
Къан джаугъанды юйюбюзге,
Къара чаукалача, джетдиле
Тимурну аскерлери.
Адамланы теблей, кишнейдиле
Ол асыны аджирлери,
Саркъадыла къан ырхыла орамла бла,
Тюб болалла тамыры бла элле, сахарла.
Тутар, Тутар, къайдаса сен, мени къутхар.

Тутар:

Былайдама, джаханимге джол салгъанма.
Джаным чыгъа турады, тюз къолума алгъанма.
Кёкюрёк къангама тийгенди бир садакъ.
Болуш манга, Руфинида,
Атыб кетме былайда,
Къадар кеси ийгенди сени манга.

Тутар, кючден сюркелиб, Руфиниданы аллына келеди.

Руфинида:

О, джарлы Тутар,
Кесинг къазгъан уругъа тюшдюнгмю сен,
Алай боллугъунгу биле эдим сени мен.

Тутар:

Къантулукъ Асхакъ Тимур
Тюзню, терсни айырмагъан хайуан,
Игиликни ангыламагъан айютабан,
Къан бла ириннге бояды алан джуртун,
Джер юсюнден аман бла къурусун.

Бютеу муратларымы умур-чумур этди,
Эркелетген нюзюрюм суугъа кетди.

Руфинида:

(Къатына барыб, анга къараб.)

О, Тутар, сау къал!

Быллай къарыусуз, джапысыз болгъанса хариб,
Юйюнгю, арбазынгы къурутхандыла.

Солур, джатар джеринг да джокъду барыб.

Сау къал, мен кетеме, башхаладан болушлукъ излейим.

Тутар:

(Эки къолун созуб.)

Руфинида, мени былайда атыб кетме,

Сенден сора кишим къалмагъанды бу джарыкъ дунияда,
Джарарма бир затынга, ала бар.

Руфинида:

Неме джарарыкъса?!

Кесинги джюрюталмагъан джазыкъ,

Къайда болса да, боллукъса джол азыкъ.

Тутар:

(Эки къолу къалтырай.)

Руфинида, къолтугъумдан кирсенг,

Биргенге барлыкъма.

Дорбунда дарман-дары салыб къарасанг,

Бир эки-юч ыйыкъдан маджал болсам,

Тенгиз таба кетербиз.

Андан а сени джуртунга – Урумгъа – ётербиз.

Къоркъма, ма муну кёремисе?

(Джан хурджунундан хызенчикни чыгъарыб.)

Муну ичи накъут-налмазды, экибизге да джетерикди.

Руфинида:

О, Тутарчыгъым, ичиме джугуб къоярыкъчыгъым,
Къайда къолума бир тутдур ол машокчугъунгу,
Бери бир узат ол томпур къолчугъунгу.

Тутар:

Сёз бер мени атыб кетмезге.

Руфинида:

Бере эсенг, бер бери!

Тартыб хызенни Тутарны къолундан алады,
ичине къараб, къуанч тыбырлы болуб,
тёгерек-тёгерек бурулуб тепсейди,
Тутар, къарыусуз болуб, джерге ауады.

Руфинида:

(Тутарны башындан тюлкюча ийилиб.)
Къыйынымы толу табдым,
Меннге буюрулгъан зат болур эди бу.
Айыб этме, мен ашыгъама,
Кетмей мадарым джокъду,
Сеннге – игилик, меннге ашхылыкъ.

Тутар, кычырыкъ-сыйыт этиб,
тобукълары бла сюркеле, аны ызындан барыб,
сахнадан кетеди.

Заман:

Эй, Алан джурту, джер юсюнден тас болдунг. Эсирик
Асхакъ Тимур аямады адамынгы, шахарынгы, тауунгу, та-
шынгы да. Эм алгъа ол Темиркъулну, ызы бла Атауул бла
Наурузну къралларын чачды. Андан сора Болатны джур-
тун сагаллады.

Эй, Алан дунясы, бөрү азыгы болган, орамда сюелирге эркишиси кьалмагъан. Не кюнле, не кечеле келдиле сеннге. Тимурну аскерлери кьыргъан миллетни, ол кюйдюрген эллени, ол ойгъан кьалаланы ким айтыр келир төлюлеге хапарларын. Мени тюненеги кюнюм – тарих, тамблагъы кюнюм – ышаныу.

Къара-къара. Кимди ол залим, Асхакъ Тимурдан джаны сау кьалгъан? Кеси джангыз машхар джуртда атлайды. Джашау магъанасын тас этиб джашаялгъан адамгъады заманны эм уллу махтауу, бюсюреую да.

Акъбилек:

(Келиб сахнаны ортасына сюеледи.)

Къарнашым Азарбий, джау аскерле бла асланча сермешиб, кьолумда джан берди. Бир алан аскерчи джюз джау аскерни джанын алса да, халкъны сакълаялмадыла. Джауну саны чегетде чапыракъдан эсе кёб эди, аны кючу джерни тешиб чыкыгъан кырдыкдан эсе уллу эди. Джазыкъсынмакылыкъны, джумушакылыкъны билмеген бир джау эди, Алан джуртну ариулугъу, табигъаты да анга дау эди.

Тар ауушлагъа, мийик таулагъа бир гитче хуртдакчыкъ къачыб бугъуналды, ансы хатерсиз душман миллетни барын кьырды.

Болат бий Утуркъуну аллына туруб ёлгенин, кесини аманат кьонагъын ахыр тылпыуна дери джакълагъанын да кёрдюм мен. Ол кёрмеди мени, джан ауалгъа джетиб, төрт санындан кьан ырхымла баргъан заманда барыб башындан тутдум мен, мени кьолларымы джылыуун сезибми айтды, билмейме: «Акъбилек – Аланны ахыр джулдузу, Къарча санга аманат», — деб ташлады джарыкъ дуняны. Мен анга алаймы кёрюне болур эдим?!

Хо, мен, Аланны ахыр джулдузума. Менден башха бу джуртда тилли джокъду энди. Юсюм бла джюзген садакъла мени нек аядыла экен? Джюрегими джер бла тенг этер ючюнмю, огъесе, акылымдан шашдырыб, чегетге иер ючюнмю?

Огъай, Болатны кьамасын бош алмагъанма кьолундан, ол анга къарышыб ёлген заманда. Алан кърал дунядан тас болуб, джашау эталмазма мен. Аланны ахыр джул-

дузу ёлюмню ба эте джукъланыр. Огъай, тюшмезме мен джесирге, джесирлик манга сукъланыр.

Акъбилек къаманы кёкюрегине тирегенлей,
чабыб Къарча джетеди.

Къарча:

Акъбилек!

Акъбилек:

Къарча! Къарча!

Деб кычырыб, аны кесине кысады.
Сабийни ийнакълаб, кёзюн-къашын ба этеди.

Къайдан чыкъдынг, Къарча,
Къалай къалды джанынг,
Ананг Къызджибек къайдады?
Быллай иссисе, мангылайынг отча джанады.

Мангылайына тийиб кёреди.

Къарча:

Анняя да, мен да — биргебизге да бегеулла,
Кёк байталла бла къачыб тебретдик таулагъа.

Бир аман ныхытда Тимурну аскерчилери чыкъдыла аллыбызгъа. Ала Къобанны ташындан эсе кёб эдиле. Бегеулла, аланы бизге джууукъ джибермей, кёб сермешдиле. Анняя, чепкенини тюбюнден къамасын чыгъарыб, джаулагъа мыллыгын атды, бир талайыны башын да юздюрдю. Мен да аны ызындан атдым башымы, Акъбилек, сен юретгенча, къамам бла бир-экисин уруб аудурдум. Анняя, аллыма, сирелиб: «Къарча, атангы аманаты барды, сен сау къалыргъа керексе», — деб кычырды. Дагъыда бир-экисин ёлтюрдю. Тимурчула, артха туруб, аралдыла анга. Ол бир джауну да джибермеди манга. Анняны кычырыгъы къаяланы, ташланы зынгырдатды, тауланы джылатды. Аны къа-

зауатына учуб баргъан чыпчыкъла тохтаб къарадыла. Анамы кёкюрегине къама киргенинде, мен да эс ташлаб аудум. Анам мени юсюме джыгъылды.

Эс джыйыб къарагъанымда, тегерек ёлюкден толу, къатыбызда киши да джокъ,

Менден сора сау адам да джокъ...

Къамам бла къабыр къазыб, анамы асырадым терек тубюнде. Андан бери келеме...

Акъбилек:

Атанг да, джау бла сермешиб, эркишича ёлгенди.

Мени джесирге алыр муратда окъ атмадыла юсюме,

Мен а окъну, садакъны да теджеб кюрешдим кесиме.

Болмагъанында, сени атангы къамасы бла

Кеси джанымы алыргъа изледим,

Мийик кёкден башыма ёлюм тиледим.

Къарча:

Экибиз да бирге ёлейик.

Мен ач да, суусаб да болгъанма,

Джукъум да бир бек келеди.

Акъбилек:

Огъай, Къарча, биз ёлюмню арлакъ тюртейик,

Джазыу не этерин кеси биледи.

Сен, бала, акъыллы бол,

Болат бийни джашы Къарча болгъанынгы унут,

Сен бир тюз ёзденни джашчыгъы бол,

Ким не сорса да, андан башха джукъ айтма,

Мен айтханны иги ангыла:

Бу джуртха къайтыб къазыкъ урур ючюн,

Джесирликни сайла.

(Тегерегине къарай, сескекли болуб.)

Ма кёрюндюле Тимурну башкесерлери,

Ала джаш тиширыула бла сабийлени ёлтюрмейдиле.

Аладыла джесирге,

Ол джесирлик керекди бюгюн бизге.

Къарча:

Мен къалай джашарыкъма джесирде?

Акъбилек:

Мен джашагъанча джашарса,
Экибиз да ётерикбиз ол джолну бирге.

Къарча:

Экибиз да?
Не этерге керекме айт меннге,
Ёлюмге налат бере, кирирге джесирге.

Акъбилек:

Къарча болгъанынги билдирме кишиге,
Алан миллетни бирге джыяр ючюн,
Сабий башынги тедже сен джесирге.
Ма атангы къамасын бастыр джерге,
Бу сыйлы темир тартыр сени сен тууб, ёсген джерге.
Уллу болуб, муратынга джетсенг,
Салырса сен аны төрге.

Къарча атасыны къамасын ба этеди.

Акъбилек:

Къарча, мен айтханны айтыб бар:
Ант этеме, къайытырма сеннге, Алан джуртум,
Неге да тезерме, нени да кёлтюрюме,
Сыйлы джуртум, сени джангыдан кёрюр ючюн.

Къарча:

(Антыны ахырын кеси бошайды.)

Сау къал, мен эркиши болгъунчугъа дери,
таурухлу, таза джуртум,
Сакъла мени иесиз къалгъан,

Алан джуртум!
Мен къайытырма санга!

З а м а н :

Ант этдир, алан халкъ тас болмаз дуниядан,
Джаны къадалыр джашаугъа, салынса да къаядан.
Энтда кёб сынау теджер анга аяусуз джазыу,
Таудан къум тюзге атар элтиб биягъы джарсыу.

Джарсыуланы джыгъа-джыгъа, ол ётер ёмюрлени,
Сынар зорлукъларын кёб тюрлю залимлени.
Айырырла аланны миллетин бир-биринден,
Ёзге аталмаз кърнаш кърнашны джюрегинден.

Келир заман, туудукъла бир-бирлерин табарла,
Алан джуртха ие болуб, джангы кёзден кърарла.
Къарачай бла малкъар тарихлерин джакъларла,
Минги Тауну эки кърнаш эки джанын сакъларла.

Тегей-дюгер къош салыр Казбек тауну къатында,
Энди ийнандым, кърумазла джер юсюнден аланла.
Халаллыкъ бла ашхылыкъ орналыб юйлеринде,
Адамлыкъ бла джигитлик туурла юслеринде.

БАШЛАРЫ

Назмула

Ана тилим бла ушакъ	4
Къарачай бѣрек	8
Хасаукада	10
Суратчы	12
Ау джаулукъ	13
Эгерсе эди	15
Мара элим	17
Кел, кел, Джангы джыл	18
Адебинг, намысынг юсюнде	19
Сен тизиминги алай джюрютесе	19
Хурметге, нюрге батсын ёмюрюнг	20
Джангы джылгъа джыр	21
Къая рандан кийик эчки къарайды	22
Бу хаух дуниягъа къонакъгъа келиб	22
Насыблымыса?...	22
Элни оноун этиучю	24
Мухаджирлени зикири	25
Сюдюм адамны	26
Джюзюк	28
Кёралмасанг — сокъурса	31
Алгъындача кюеди джюрек	32
Сюймекликди аты	34
Кетме	34
Насыбынг ташайды	36
Келесе тюшюмде	38
Кёгюрчюн	39

Поэмала

Эски джуртда	41
Сени сюер ючюн...	49
Къара джиннге хорлатмайыкъ	66
Ичги сёзюм	90
Сюймекликни поэмасы	115

Трагедия

Акъбилек — Аланны ахыр джуддузу	139
---	-----

Дина Мариэльевна Мамчуева

СОКРОВЕННОЕ СЛОВО

*Стихи
Поэмы
Трагедия*

На карачаевском языке

Редактор-корректор *М. М. Кубанов*
Художественное редактирование,
графика и вёрстка — *А. Я. Унежова*
Технический редактор *Г. М. Хомякова*

Подписано к печати 16.05.13.
Формат 84x108/32. Бумага офсетная.
Гарнитура «NewtonCTT». Печать офсетная.
Усл. печ. л. 12,6. Усл. кр.-отт. 13,1. Уч.-изд. л. 10.
Тираж 1000 экз. Заказ № 284

Черкесск, РГБУ «Карачаево-Черкесское
республиканское книжное издательство».
369000, г. Черкесск, пл. Кирова, 23, Дом печати.

Отпечатано с готового оригинал-макета
в ОАО «Издательско-полиграфическая фирма
«Ставрополье». 355035, г. Ставрополь,
ул. Спартака, 8.

М 228

Мамчуева Д.Т. Сокровенное слово. г. Черкесск, РГБУ «Кара-чаево-Черкесское республиканское книжное издательство», 2013.—240 с.

ISBN 978-5-7289-0303-1

«Сокровенное слово» народного поэта КЧР Дины Мамчуевой — поэтический сборник, в котором автор делится своими раздумьями о жизни, о судьбе народа. Книга предназначена для широкого круга читателей.

84 (2Рос-Кара)6-5

М $\frac{4702280200-8}{9П1(03)-2013}$ 8—2013